

ประวัติของตระกูลขุนนาค

1. บรรพชนของตระกูลขุนนาค (สมัยกรุงศรีอยุธยา)

ตระกูลขุนนาคนับว่าเป็นตระกูลเก่าแก่ บรรพชนสืบเชื้อสายติดต่อกันมาจากชาว
อาหรับซึ่งมีนามว่าเจกอะหมัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

หนังสือเรื่อง "เจกอะหมัด" เรียบเรียงโดยพระยาโกมารกุลมนตรี หน้า 4
กล่าวว่

"ในวงศ์เจกอะหมัดนั้น คนชั้นหลังไม่ใช่แต่รู้จักชกคนชั้นก่อนอย่างเดียว ยังทำ
จดจำประวัติเรื่องราวของคนชั้นก่อนไว้อย่างดี ที่จำกันได้ก็เพราะเรือสำเภาของท่าน
เจกอะหมัดได้พาเรือเสด็จท่องเที่ยวถึงเมืองลาวที่กล่าวไว้ว่า ไม่มีวงศ์ใดเหมือน
พวกนี้ได้ครองตำแหน่ง เสนาบดีชั้นถึว่า เป็นตำแหน่งสูงสุดในราชการแผ่นดินตลอด
มาโดยไม่มีเว้นสักชั่วคนเดียว นับแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรี-
อยุธยา มาถึงกาลบัดนี้ยังเป็นเวลาถึง 337 ปี"

ประวัติเรื่องวงศ์เจกอะหมัดปรากฏในหนังสือ "จดหมายเหตุประมวลวงศ์ขุน-
นาค" ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (อำ นุนนาค) เรียบเรียงไว้มีความตอนหนึ่งว่า

"เดิมท่านเสนาบดีแขกสองคนพี่น้องเป็นแขกชาติมละห์ และเป็นชาวเมืองกูบิใน
แผ่นดินอาหรับ ท่านผู้พี่ชื่อเจกอะหมัด ท่านผู้น้องชื่อมละห์สะอิก สองคนพี่น้อง
เป็นหัวหน้าคนใหญ่ฝ่ายแขกทั้งปวง ท่านทั้งสองนั้น เป็นคนเห่พาพวกลูกกาแขก-

¹ พระยาโกมารกุลมนตรี, เจกอะหมัด, (พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าจอมมารดาชน ป.จ. ในรัชกาลที่ 5 ณ เมรุหลวงพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 22 มีนาคม พ.ศ. 2512), หน้า 4.

ชาติมนตรี คือคนชกเจ้าเซ็นเข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาสยามประเทศ
ในเมื่อจุลศักราช 964 มีขานจักวาศก เมื่อคนแดนคืนพระบาทสมเด็จพระเจ้า-
บรมราชาทรงธรรมมหาประเสริฐ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ 22 พระองค์ในกรุง-
เพชรพระมหานครบรรพตวาราวดีศรีอยุธยาโบราณ¹

ข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ เจ้าพระยาพิชัยกรวงศ์ (ชำ บุนนาค) มิได้ยืนยันว่า
ภาพทราบมาอย่างถูกต้อง ท่านอ้างว่าท่านอาศัยข้อความตามจดหมายเหตุของพระยาจุฬาราช-
มนตรี (เกื้อน)⁽¹⁾ และว่าพระยาพรเทสก็ได้เรื่องราวมาจากจดหมายเหตุของพระยาจุฬาราช-
มนตรี (เสน) อีกทอดหนึ่ง คำและความบางแห่งในตอนนี้ยังเคลือบคลุมอยู่มาก ดังเช่น
ข้อความที่ว่า เจกอะหมัดเป็นชาวเมืองกุนีในแดนกินอาหรับนั้น ในแผนที่รองกินแดนอาหรับ
ไม่ปรากฏว่ามีเมืองใดชื่อกุนี มีทางที่พอจะเป็นไปได้ก็อยู่ที่ในสมัยนั้นอาหรับมีเมืองชื่อกุนี และ
คงเป็นเมืองเล็กเต็มพียงทอดมาถูกยุบลง²

อีกตอนหนึ่งก็กล่าวความที่ว่า เจกอะหมัดเข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ
จุลศักราช 964 คนแดนคืนสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้น ซึ่งถ้าอ่านแต่ผิว ๆ แล้ว อาจ
ชวนให้เข้าใจไม่ได้ว่า เจกอะหมัดเพิ่งเข้ามาในปีนั้นเอง ซึ่งความจริงคงไม่เป็นเช่นนั้น
เพราะพระเจ้าทรงธรรมเสวยราชย์เมื่อปี พ.ศ. 2155⁽²⁾ ส่วนปี จ.ศ. 964 นั้น ตรงกับ
พ.ศ. 2145 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133 - 2149)
อย่างไรก็ตามยังไม่มีความเห็นที่แน่ชัดว่าจะไปอย่างไรอย่างแน่ชัดว่า

¹ เจ้าพระยาพิชัยกรวงศ์ (ชำ บุนนาค), จดหมายเหตุพระบรมวงศานุวงศ์,
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงกลีบ ประคินทิชฎบาล ณ เมรุวัดธาตุ-
ทอง พระนคร วันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2513), หน้า 2.

² พระยาโกมารกุลมนตรี, เรื่องเกิม, หน้า 4 - 5.

(1) พระยาพรเทส (เกื้อน) เป็นผู้เขียนจดหมายเหตุเกี่ยวกับลัทธิลัทธิ
โดยอาศัยจดหมายเหตุของพระยาจุฬาราชมนตรี (เสน)
(2) ปีที่ขึ้นการระบอบยังไม่แน่ชัด

เดกอะหมัดเข้ามาในรัชกาลนี้ ดังนั้นจึงยังไม่ต่างพรามแน้นอนว่าเดกอะหมัดเข้ามาใน
เมืองไทย เมื่อมีโคและในรัชกาลใด หลักฐานต่างๆเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังได้ระยะเวลาที่คลาด
เคลื่อนอยู่มากและไม่ตรงกัน เช่น เดกอะหมัดเรียบเรียงโดยพระยาโกนารกุลมนตรี และ
จดหมาย เหตุประณามวงศ์คุณนุแนกซึ่งเจ้าพระยาพิพากรวงศ์เป็นผู้เรียบเรียง อย่างไรก็ตาม
การศึกษารวบรวมนี้ที่ได้อาศัยหนังสือทั้งสองเล่มดังกล่าวเป็นหลัก เพราะยังไม่
ปรากฏหนังสือเดิมใดที่ละเอียดและถูกต้อง

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงวงศ์เดกอะหมัดโดยคำเป็นเรื่องราวแบ่งเป็นชั้นๆ¹ ตามตัวมุก-
คลซึ่งเป็นตัวนำของวงศ์ในแต่ละสมัย

๕.๑.๑ ต้นตอ

รัชกาลของสมเด็จพระเอกาทศรถ ตั้งแต่ พ.ศ. 2148 - 2153 (ค.ศ. 1605
ถึง 1610) นั้น เป็นระยะเวลาที่นายเมืองสงขลบุรี วางเว้นจากการขึ้นสงคราม สมเด็จพระ
เอกาทศรถทรงทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎร์และบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข โดย
เฉพาะทรงสนับสนุนการค้าชายและการติดต่อกับต่างประเทศด้วย เขาใจว่าคงราว
ปลายรัชกาลนี้เองที่แขกอาหรับสองคนพี่น้อง พัดตเดกอะหมัด น้องช่อมะหมัดสะอิด
พาบิรารซึ่งเป็นพวกเจ้าเซ็นเสนเกี่ยวกับตน เขามาตั้งห้างค้าขายอยู่ที่ตำบลทวาย ใกล้
พระนครศรีอยุธยา การค้าขายก็อื้ออึงกันไปจนกระทั่งเรือออกไปจำหน่ายต่างประเทศ
แล้วชื่อของต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายในกรุงศรีอยุธยา การค้าก็เจริญขึ้นเป็นลำดับจน
สองคนพี่น้องนี้ใจซอว่า เป็นเศรษฐีใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา

ต่อมามะหมัดสะอิดกลับออกไปอยู่ประเทศอาหรับตามเดิม และไม่กลับมา
ในเมืองไทยอีกเลย ส่วนเดกอะหมัดผู้นั้นเห็นว่าเมืองไทยเป็นที่ให้ความสุขพอแล้ว จึง

¹ พระยาโกนารกุลมนตรี, เรื่องเดิม, หน้า 10 - 47.

ยังคงอาศัยอยู่ในเมืองไทยต่อมาอย่างมั่นคง โดดเด่นงานกับหญิงไทยคนหนึ่งชื่อเซย และมี บุคลิกคล้ายกันสามคน คือ บุตรีชื่อ ฝน และ ชม ส่วนธิดาชื่อ ชี ปรากฏว่าเจกอะหมัก มีความสัมพันธ์ชอบกับเจ้านายและขุนนางไทยมาก ทั้งนี้เพราะเจกอะหมักรักเมืองไทยและ คนไทยประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเพราะเจกอะหมักเป็นเศรษฐีมั่งคั่งจากการค้าขาย รุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ

ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ชีวิตของเจกอะหมักยังคงเจริญรุ่งเรืองอยู่ในรัช-กาลนั้นนอกจากเจกอะหมักจะทำการค้าขายอันเป็นกิจส่วนตัวแล้ว ยังได้ช่วยเหลือการแ่-ณเป็นครั้งคราว คือ ช่วยเจ้าพระยาพระคลังดำเนินงานในกรมท่า จึงทำให้การงานใน แ่ณกนั้นเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นอันมาก เจ้าพระยาพระคลังได้กราบบังคมทูล เสนอความดี ความชอบดังกล่าวของเจกอะหมักให้ทรงทราบ พระเจ้าทรงธรรมจึงทรงพระกรุณาโปรด-เกล้า ฯ แต่งตั้งเจกอะหมักเป็นพระยาเจกอะหมักรัตนราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าชื่อว่าหู่-ถรรพชนครี

เพื่อช่วยเหลือพวกพ้องบริวารของตน พระยาเจกอะหมักได้กราบทูลขอที่ดินทำข-ลายให้พวกแขกบริวารตั้งบ้านเรือนอยู่ พระเจ้าทรงธรรมก็ทรงโปรดเกล้า ฯ พระราช-ทาน พวกแขกเจ้าเช่นจึงได้สร้างบ้านเรือน สร้างกะฎี และทำที่ฝังศพขึ้น เป็นเหตุให้ ชาวกรุงเก่าเรียกบ้านพวกนี้ว่า บ้านแขกกะฎีเจ้าเงินต่อมาจนบัดนี้

เมื่อเจ้าพระยาพระคลังถึงแก่อสัญกรรม พระเจ้าทรงธรรมก็โปรด ฯ ให้พระ-ยาเจกอะหมักว่าที่กรมท่ากลางควย

ขณะนั้นชาวจีนซึ่งเข้ามาค้าขายในเมืองไทยเห็นการ เมืองของไทยกำลังปั่นป่วน เพราะเกิดการฆ่าเสียกันเองระหว่างคนไทยด้วยกันเพื่อแย่งราชสมบัติ ชาวจีนจึงเข้า แทรกแซงโดยกุมคนประมาณ 500 คน เข้าปล้นเมือง โดยเฉพาะเข้าไปในพระบรมมหา-ราชวังเพื่อจับพระเจ้าทรงธรรมซึ่งไว้ แต่ไม่สำเร็จ พระเจ้าทรงธรรมเสด็จหนีไปได้ เมื่อพระยามหาอำมาตย์กับพระยาเจกอะหมักทราบความ ก็คุมพลทหารแขก ไทย และจีน ยกเข้าไปในพระราชวัง ไล่ฆ่าฟันชาวจีนล้มตายลงเป็นอันมาก บางคนก็หนีกระจัดกระจาย

ออกไป เมื่อจัดการปรามปรามราษฎรเรียบร้อยแล้ว ท่านทั้งสองก็อยู่เฉยๆ เจ้า-
 ทรงธรรมก็มักขึ้นพระราชมังคลาภิเษก เพื่อเป็นการบำเพ็ญความดีความชอบพระเจ้าทรงธรรมทรง-
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็นเจ้าพระยาภักดีโกศล สมุหนายกคนใหม่
 อัครมหาเสนาบดีอีกได้ 1 ในพระยาเจกอะหมัคนราชเสนาบดีเป็นเจ้าพระยาเจกอะหมัก
 รัตนาธิบดีที่สมุหนายกอัครมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ พร้อมกับตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง
 วางอยู่ ปรากฏว่าเจ้าพระยาทั้งสองมีความรักใคร่สนิทสนมกันมาก เพราะได้ร่วมชีวิต
 ฝ่าความตายมาด้วยกันตั้งแต่คราวปราบกบฏครั้งนั้น

ส่วนกานมูรชิตาของเจ้าพระยาเจกอะหมักนั้น ท่านได้นำชายชื่อนายชมว่า
 ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าทรงธรรม ต่อมานายชมป่วยเป็นไข้ชั้ยถึงแก่กรรมแก่ยัง
 หนุ่ม ส่วนนายชื่อนมูรชิตาในขณะนั้นเมื่ออายุได้ 20 ปี พระเจ้าทรงธรรมโปรดเกล้าฯ แต่ง
 ตั้งให้เป็นพระยาบวรเชษฐภักดีที่กรมพหุวิชา ปรากฏว่าเจ้าพระยาภักดีโกศล รักใคร่
 และไว้วางใจพระยาบวรเชษฐภักดีผู้นี้มาก

ต่อมาพระเจ้าทรงธรรมซึ่งครองราชย์ได้ 25 ปี เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2171
 (ค.ศ. 1628) จึงเกิดเรื่องวิวาทแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้นอีก มีการฆ่าฟันกันเอง ในที่-
 สุดเจ้าพระยาภักดีโกศล 1 โคนเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาทรงพระนามว่า
 พระศรีสรรเพชญ์ปราสาททอง ขณะนั้นเจ้าพระยาเจกอะหมักยังครองตำแหน่งสมุหนายกอยู่
 และดำรงตำแหน่งถึงคราวจนอายุได้ 67 ปี พระเจ้าปราสาททองทรงพระราชดำริเห็นว่า
 เจ้าพระยาเจกอะหมักชราเกินกว่าจะทำงานต่อไปแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
 เจกอะหมักพ้นจากตำแหน่งสมุหนายกและเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาบวรราชนายกจางวาง-
 กรมมหาดไทยชั้น เป็นตำแหน่งลอยไม่มีหน้าที่ต้องปฏิบัติ

เรื่องข้างต้นนี้แสดงว่า เจกอะหมักซึ่งเป็นบรรพบุรุษคนแรกของตระกูลขุนนาคได้
 บรรลุถึงความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ราชการทั้ง ๆ ที่เป็นชาวต่างประเทศและเพิ่งเข้า
 มาเมืองไทย จะเห็นได้ว่าเจกอะหมักได้เป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ถึงขั้นเจ้าพระยา และยังเป็น
 เป็นผู้ "กรูยหาง" ให้แก่ผู้สืบเชื้อสายต่อมาด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่า เจกอะหมักได้รับราช-

การในกรมท่าและ เปรี่ถึงอัครมหาเสนาบดี ผู้สืบสายโลหิตจาก เจกอะหมัดบางคนที่ได้รับ
ราชการ ในกรมนี้ เชน เดียวกัน

คนที่สอง

เมื่อเจกอะหมัดได้เป็น เจ้าพระยาบวรราชนายก ไกรวาทหนึ่งมีที่ป้วยหนัก พระเจ้า-
ปราสาททองจึงเสด็จไปเยี่ยม เจ้าพระยาบวรราชนายกกราบบังคมทูลขอฝากธิดาชื่อ ชี
ไว้กับพระองค์ พระเจ้าปราสาททองจึงทรงรับไว้เป็นพระสนม ส่วนนายจีนซึ่งได้เป็นพระ-
ยาบวร เฐฐภักดีมาตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมนั้น แหมว่าเมื่อคราวเกิดการแย่งชิงราช-
บัลลังก์กันจะไม่ปรากฏว่าสมาชิกของวงศ์เจกอะหมัดดำเนินการใด ๆ ก็ตาม แต่สันนิษฐาน
ว่าพระยาบวร เฐฐภักดีซึ่งเป็นคนโปรดของเจ้าพระยาตากสินก็คงเป็นกนสำคัญในการนั้น
ก้วยคนหนึ่ง ถึงแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง (คือเจ้าพระยาตากสินใหม่แต่เดิม) พระเจ้า-
แผ่นดินก็ทรง เลื่อนพระยาบวร เฐฐภักดี (จีน) ซึ่งขณะนั้นมีอายุเพียง 30 ปี ขึ้นเป็นเจ้าพระ-
ยาอภัยราชาสมุหนายกอัครมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ ขณะเดียวกันที่เลื่อนเจ้าพระยาเจกอะ-
หมัดขึ้นเป็นเจ้าพระยาบวรราชนายกจางวางกรมมหาดไทย ต่อมาเจ้าพระยาบวรราชนา-
ยก (เจกอะหมัด) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่ออายุ ๘๘ ปี

เจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) มีบุตร ๓ คน กับภรรยาหลวง (ไม่ปรากฏชื่อ) คน-
แรกเป็นหญิงชื่อเลี่ยน โกววายคัวเป็นพระสนมของพระเจ้าปราสาททอง มีพระองค์เจ้า-
หญิงพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าแสงจันทร์ คนที่สองเป็นชายชื่อสมบุญซึ่งได้
รับพระมหากรุณาธิคุณไปรอกเกล้า ๆ แต่งตั้งให้เป็นจมื่นจงภักดีในกรมวัง

เมื่อพระเจ้าปราสาททองสวรรคตในปี พ.ศ. ๒1๑๘ (ค.ศ. 1655) ก็เกิดการ-
แย่งชิงราชสมบัติกันอีก ในที่สุดเจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมารได้ปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระ-
นารายณ์ต้นครของกรุงศรีอยุธยา ส่วนเจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) ก็ยังเป็นสมุหนายก และ
สมเด็จพระนารายณ์ทรง เลื่อนจมื่นจงภักดี (สมบุญ) ขึ้นเป็นพระยาม้าเฐฐภักดี ปลัดทูลฉลอง
กรมวัง

ส่วนพระมหากษัตริย์องค์ของเจ้าพระยาบวรราชนายก (เอกะหมัด) ซึ่งกลับออกไปสู่บ้านเมืองเดิมนี้ มีบุตรชายหนึ่งชื่ออากามะหมัด ก่อนที่พระมหากษัตริย์จะถึงแก่กรรม โศกเจ้าโศกบุตรจึงว่า มีลุงและญาติอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีคำสั่งแก่กรรมแล้ว อากามะหมัดก็เดินทางเข้ามาเมืองไทยและพำนักอยู่กับเจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) ซึ่งเป็นญาติผู้พี่ เจ้าพระยาอภัยราชากราบทูลขอพระบารมีของนางซึ่งเจ้าพระยาบวรราชนายกมีคาถาถวายเป็นพระสมณในพระเจ้าปราสาททองและไม่มีพระองค์เจ้า สมเด็จพระนารายณ์โปรดฯ พระราชทาน เมื่อรับขึ้นมาอยู่บ้านแล้ว เจ้าพระยาอภัยราชาได้ยกให้เป็นภรรยาของอากามะหมัดซึ่งได้รับมรดกจากบิดาเป็นจำนวนมาก จึงได้นามว่าเป็นเศรษฐีใหญ่คนหนึ่ง อากามะหมัดได้สร้างบ้านเรือนใหญ่โตซึ่งชาวกรุงศรีอยุธยาเรียกว่า บ้านแรกกะฎีใหญ่ อากามะหมัดชอบหรือรักใคร่กันมากกับเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) บุตรพระสมณของสมเด็จพระนารายณ์ และได้ช่วยราชการในกรมพา เจ้าพระยาโกษาธิบดีจึงทูลเสนอความชอบขอให้ทรงตั้งอากามะหมัดเป็นขุนนาง รับราชการสนองพระเดชพระคุณในกรมพา สมเด็จพระนารายณ์จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งอากามะหมัดเป็นพระยาศรีนวัตน์ ทั้งพระยาศรีนวัตน์และซึ่งแยกสมเมื่ออายุเข้าโตไม่ปรากฏ แต่เจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) นั้น ถึงแก่สัญกรรมเมื่ออายุ 70 ปี

ในวงศ์เอกะหมัดชั้นที่สองนี้ หัวหน้าน้องวงศ์คือเจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) โศกเป็นสมุหนายก และสมุหบัญชีบุตรโศกเป็นพระยาบวรราชกิติ ผลิตบุตรตลอดกรมวัง ส่วนญาติผู้พี่ของเจ้าพระยาอภัยราชาคืออากามะหมัดโศกเป็นพระยาศรีนวัตน์รับราชการในกรมพา ดังนั้นในชั้นนี้จึงมีสมาชิกหลายคนของวงศ์เอกะหมัดซึ่งได้รับราชการและมีบรรดาศักดิ์ตามแบบขุนนางไทยบรรพชนของตน ะกุลขุนนางตั้งกล่าวนี้มีฐานะมั่นคงและมั่งคั่งมาก กับทั้งยังมีความสนิทสนมชอบพอกับขุนนางฝ่ายไทยด้วย

ชั้นที่สาม

เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชา (จีน) ถึงแก่สัญกรรมนั้น พระยาบวรราชกิติ (สมบุญ) บุตรมีอายุ 40 ปี สมเด็จพระนารายณ์โปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์พระยาบวร

เรอภักดิ์กันเป็นเจ้าพระยาชำนาญภักดิ์ที่สมุหนายกฉัตรมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ ปรากฏว่า
เจ้าพระยาชำนาญภักดิ์ไคว่พิริวรี เรือมาจนถึงฉัฐกรรรม ส่วนบุตรสองคนชื่อใจและจิตร
นั้น เจ้าพระยาชำนาญภักดิ์ไคว่นำเขาถวายตัว เป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระนารายณ์แล้ว

ส่วนพระยาภินวรัตน์ (ตากามพะหมัด) กับผู้มีบุตรด้วยกันสองคนชื่อยี่และแก้ว ซึ่ง
บิดาไคว่ถวายตัวเป็นมหาดเล็กทั้งคู่ เมื่อนายยี่มีอายุ 22 ปี และนายแก้วมีอายุ 20 ปี สม-
เด็จพระนารายณ์ทรงตั้งให้นายยี่เป็นพระอนุรักษราชา และนายแก้วเป็นหลวงศรียศ ทั้ง
พระอนุรักษราชาและหลวงศรียศเป็นจนโพรคยั้งของสมเด็จพระนารายณ์ ราษฎรยำเกรง
บารมีเรียกพระอนุรักษราชาและหลวงศรียศว่า "เจ้าบุญใหญ่และเจ้าคุณน้อย" ทั้ง ๆ ที่
ยังไม่ได้เป็นเจ้าคุณ

รัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ได้รู้ว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมากถึงกล่าวมาแล้ว
ในบทที่ ๑ แต่ปรากฏว่าตอนปลายแผ่นดินนั้นขุนนางผู้ใหญ่เก่า ๆ ขึ้นชีวิตลงหมดไปทุกที่
เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) และเจ้าพระยาโกษาธิบดี (บ้าน) ก็ถึงแก่อสัญกรรม และ
ลงมาเจ้าพระยาชำนาญภักดิ์ (สมบุญ) ก็ถึงแก่อสัญกรรมเช่นเดียวกัน จึงถึงเวลาที่บรรดา
ขุนนางชั้นหลังจะรับราชการต่อไป ครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์โปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยา-
วิชาเขนทร์ ขึ้นเป็นเจ้าพระยาวิชาเขนทร์ว่าที่สมุหนายกฉัตรมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ (๖)
มากเรียกว่า "จักรีรัง" (พระยาวิชาเขนทร์นี้เป็นชนชาติกรีก เดิมชื่อฟอลคอน เป็นอยู่ที่
ฉนวนละมีไหวสริบคี จึงเป็นที่โปรดปรานยิ่งของสมเด็จพระนารายณ์) และสมเด็จพระ-
นารายณ์โปรดฯ ให้เจ้าพระยาสุรสงครามว่าที่สมุหพระกลาโหม แต่ถึงจะมีผู้กล่าวตำ-
หนิงสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมแล้วก็ตาม สมเด็จพระนารายณ์ยังโปรดฯ ให้พระ-
เทพราชาพรญาติรองพรองก์กำกับการทั้งฝ่ายมหาดไทยและกลาโหมด้วย

พระอนุรักษราชา (ยี่) บุตรพระยาภินวรัตน์ (ตากามพะหมัด) นั้นชอบพอรักใคร่
กับพระเทพราชามาก ได้เคยไปราชการด้วยกันในคราวยกทัพไปตีเชียงใหม่และคราวไปตี
เมืองพม่า ทวาย ละว้า และมอญ ปรากฏว่าพระอนุรักษราชาเป็นผู้กล้าหาญและมีฝีมือเข้ม-
แข็ง สมเด็จพระนารายณ์โปรดฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์พระอนุรักษราชาขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีไสย-

(๖)

ตามเรื่อง! ผิดจะหมัด ของ พระยงโกษา ฤๅคสมหชาติ หน้า ๘1

หาญณรงค์ผู้สำเร็จราชการ เมืองตะนาวศรีซึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน ส่วนหลวงศรียศ (แก้ว) น้องชายโตเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมทหาร

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงแม้ว่าจะมีความเจริญรุ่งเรือง แต่เหตุการณ์ภายในค่อนข้างวุ่นวายเนื่องจากความไม่พอใจที่ชาวต่างชาติคือฮอลันดาซึ่งเป็นสมุหนายกมีอิทธิพลมากในราชสำนักและเรื่องการสืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระนารายณ์ ทั้งนี้ตอนปลายแผ่นดินจึงเกิดความวุ่นวายแย่งชิงราชสมบัติและมีการลอบสังหารกันขึ้น ในที่สุดพระเพทราชาขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1688) และทรงตั้งหลวงสรศักดิ์ (นายมะเดื่อเข้าใจกันว่า เป็นพระโอรสลับของสมเด็จพระนารายณ์) ขึ้นเป็นมหาอุปราชกรมพระราชวังบวร

ต่อมาพระเพทราชาโปรด ฯ ให้ห้องตราเชิญพระบรมราชโองการไปยังท้าวพระยาหัวเมืองปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือให้เข้ามาเฝ้า ครั้นนั้นมีเจ้าเมืองซัดรับสั่งอยู่ 3 เมือง คือ นครศรีธรรมราช นครราชสีมา และตะนาวศรี เจ้าเมืองทั้งสามมีความเห็นอย่างเดียวกันว่าพระเพทราชาเป็นแต่เชื้อขุนนางไม่ใช่เชื้อวงศ์เจ้านายและเป็นผู้ทรยศชิงราชสมบัติ จึงไม่ยอมอ่อนน้อมและตั้งแข็งเมืองอยู่ พระเพทราชาจึงกริ้วมาก เมื่อเสร็จการปราบกบฏกรมเสถียรแล้ว ก็โปรด ฯ ให้กองทัพออกไปปราบเมืองนครราชสีมาก่อน เพราะเป็นเมืองใกล้ ปรากฏว่าท้าวพระยานครราชสีมา (ฮัง) หนีไปอยู่กับเจ้าพระยา-นครศรีธรรมราช (ฮู่) ซึ่งเป็นชาติแขกจามด้วยกันได้ พระเพทราชาจึงโปรด ฯ ให้กองทัพยกและกองทัพเรือไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ได้สู้รบกันจนภายในเมืองขาดแคลนเสบียงอาหาร เจ้าพระยานครศรีธรรมราชต้องหนีออกจากเมืองโดยอาศัยความช่วยเหลือของพระยาราชวังสรรค์แม่ทัพเรือฝ่ายกรุง จึงเป็นเหตุให้พระยาราชวังสรรค์ต้องเสียชีวิตแทนเพื่อนในภายหลัง

ส่วนด้านเมืองตะนาวศรีนั้น ทางกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ยกกองทัพไปปราบเพราะเจ้าพระยาศรีไชยหาญณรงค์ (ยี่) ไปทำไมตรีกับพม่า และพม่าส่งกองทัพมาช่วยรักษาเมือง ก่อนที่เจ้าพระยาศรีไชยหาญณรงค์จะเป็น เจ้าพระยาขึ้นได้ก็ตาของพระยาราชวังสรรค์แขก

ต่างวงศ์ จัดเข้ามาเป็นภรรยา มีบุตรชายด้วยกันสองคนชื่อสีและสน เมื่อออกไปเป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีนั้น เจ้าพระยาศรีไสยหาญจึงไปตามล่าสังหารออบศรีวงศ์ยังกรุงศรีอยุธยา แลพระเพทราชาก็ไม่ทรงเอาโทษกับครอบครัวของเจ้าพระยาศรีไสยหาญจึงเพราะทรงถือว่าครอบครัว ไม่ใคร่รวมคิดกับเจ้าพระยาศรีไสยหาญ

เจ้าพระยาศรีไสยหาญ (ยี่) แห่งวงศ์เจกอะหมัดชั้นที่สามนี้ แสดงถึงความซื่อสัตย์จงรักภักดีในพระมหากษัตริย์กษัตริย์สมเด็จพระนารายณ์อย่างแนบแน่นแม้ว่าพระองค์จะสวรรคตไปแล้วก็ไม่ยอมสวามิภักดิ์กับพระเพทราชาซึ่งตนถือว่าไกรราชสมบัติโดยมิชอบธรรมไม่เป็นไปดังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์ ถึงแม้ว่าเจ้าพระยาศรีไสยหาญจะสนิทสนมกับพระเพทราชามาก่อน ซึ่งถ้าเขาไปรับใช้ใกล้รัชกาลพระเพทราชาแล้ว เจ้าพระยาศรีไสยหาญคงจะใคร่มีศรัทธาบรรดาศักดิ์และเกียรติยศสูงชันกว่าที่เป็นอยู่อย่างแน่นอน และแม้ว่าเจ้าพระยาศรีไสยหาญจะหันไปเป็นมิตรกับหม่าซึ่งเป็นที่ศรัทธาของไทยก็ไม่ได้หมายความว่าทรยศต่อประเทศไทย แต่จำเป็นต้องทำเช่นนั้นก็เพื่อป้องกันตนเองจากกองทัพทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยา และเพื่อรักษาอุดมการณ์ของคนไว้ด้วย ความรู้สึกจงรักภักดีของพระเจ้าแผ่นดินนี้ ได้สืบต่อมาจนถึงบรรดาผู้สืบเชื้อสายในวงศ์เจกอะหมัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือบรรดาเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาคด้วย

๕.๕ พันธู์

เจ้าพระยาธำมัญญ์ภักดี (สมบุญ) มีบุตรสองคนคือนายใจและนายจิตรซึ่งเจ้าอวาศค์เป็นขนาดเล็กในสมเด็จพระนารายณ์ ครั้นถึงแผ่นดินพระเพทราชา นายใจไม่ใคร่ทำราชการ แต่นายจิตรน้องชายนั้นรักไกรสนิทสนมกับมหาอุปราชหลวงสรศักดิ์มาก คงจะได้ช่วยหลวงสรศักดิ์ในคราวกบฏ เพราะขอเปลี่ยนรัชกาลเป็นราชวงศ์บ้านพลูหลวง หลวงสรศักดิ์ได้เป็นอุปราชก็โปรดตั้งนายจิตรเป็นพระพรหมสุรินทร์ เจ้ากรมตำรวจหน้าในพระราชวังบวรทันที แต่พระพรหมสุรินทร์รับราชการในตำแหน่งหน้าที่อยู่ได้ไม่นานก็ถึงแก่กรรมลงตายอยู่มาจนถึงแผ่นดินขุนหลวงสรศักดิ์แล้ว พระพรหมสุรินทร์ (จิตร) ก็อาจจะได้เป็นเจ้าพระยาเสนาบดีของวงศ์เจกอะหมัดอีกคนหนึ่ง

ตลอดรัชกาลพระเพทราชาระหว่าง พ.ศ. 2231 - พ.ศ. 2246 (ค.ศ. 1688 - 1703) รัชกาลขุนหลวงสรศักดิ์ พ.ศ. 2246 - พ.ศ. 2251 (ค.ศ. 1703-1708) และรัชกาลขุนหลวงพ่ายสระ พ.ศ. 2251 - พ.ศ. 2275 (ค.ศ. 1708-1732) ไม่ปรากฏว่าวงศาวรเจตตะพัคโคเป็นใหญ่เป็นโต จนล่วงถึงแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศซึ่งเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2275 (ค.ศ. 1732) พระเจ้าบรมโกศได้ทรงแต่งตั้งขุนนางผู้มีความชอบเป็นเจ้าพระยา พระยา พระ หลวงหมื่น จุนหมื่น สิ้น หนายตามฐานานุศักดิ์ของความชอบและน้อย ในจำนวนขุนนางที่ทรงตั้งขึ้นนั้นมีนายไญยสุภคนใหญ่ของเจ้าพระยาธำมัญญภักดี (สมบุญ) ควบ โดยได้เป็นพระยาเพชรพิไชยจางวางกรมล้อมพระราชวังหลวง และให้วาทกรรมอาสาจามและอาสาญวนด้วย

ส่วนนายสิ้นและนายสนบุตรของเจ้าพระยาศรีไสยหาญรงค์ (ยี่) นั้น พระเจ้าบรมโกศโปรดพระราชนครบาลศักดิ์โชนายผู้พี่เป็นพระยาอมเรนทร์จางวางกรมอาสาจาม ให้นายสนบุตรองเป็นหลวงศรียศในกรมท้าวขวา และเมื่อพระยาศรีนรินทร์ (อากาศพระหมัด) บิดาเจ้าพระยาศรีไสยหาญรงค์ถึงอนิจกรรมเมื่ออายุได้ 85 ปีแล้ว พระเจ้าบรมโกศโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์หลวงศรียศ (สน) ขึ้นเป็นพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท้าวขวา ปรากฏว่าทั้งพระยาอมเรนทร์ (สี) และพระยาจุฬาราชมนตรี (สน) ไม่มีบุตรธิดาสืบเชื้อสาย

ส่วนพระยาเพชรพิไชย (ใจ) ได้แต่งงานกับนางธิดาเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ที่สมุหพระกลาโหมมีบุตรธิดากันสามคน คือธิดาชื่อแก้ว บุตรชื่อเสนกับเสน นอกจากนี้ยังมีบุตรกับภรรยาคนอื่นอีกคนหนึ่งชื่อหนู

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากล่าวตอนหนึ่งว่า

พล เกื่อนแปดแรมสิบค่ำ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนัก จนเสด็จสามชั้น คือกกลางคืนก็สิ้นเจ็ดจึงกลาย ครั้นเดือนสิบสองข้างขึ้น เสด็จสวรรคตดำเนินขึ้นไป สมโภชพระพุทธรูป เป็นภระฆงรับเสด็จ พัก ณ พระตำหนักท้าวเจ้าสนุกแล้วทรงพระวอขึ้นไปประทับธรรมาโศก เวลาเย็นเสด็จไปถึงท้ายพิณุล ครั้นสมโภชพระ-

อุบายการกระทำนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินมายังกรุงเพทนครหรืออยุธยา^๑

ในการเสด็จพระราชดำเนินมาขึ้นการพระพุทธรูปครั้งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเองมีสิทธิ์พระบาท
ลงยี่แต่ที่พระเจ้าบรมโกศถวายพระพร และต่างคนก็อยากตามเสด็จ แต่พระยาเพชรพิไชย
(ใจ) ไม่มีชื่ออยู่ในจำนวนขุนนางที่ไปรถให้ตามเสด็จ พระยาเพชรพิไชยจึงกราบบังคมทูล
ขอพระราชทานตามเสด็จด้วย พระเจ้าบรมโกศตรัสว่าพระยาเพชรพิไชยเป็นแขกไม่ควรไป
นมัสการพระพุทธรูป แต่หาสิ่งแห่แรกมาเข้าวัดไชย จึงจะให้ตามเสด็จ พระยาเพชรพิ-
ไชยกราบบังคมทูลว่า เต็มใจที่จะเป็นไทยตามพระราชประสงค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้
โปรดให้พระยาเพชรพิไชยตามเสด็จ ครั้นถึงพระพุทธรูป พระยาเพชรพิไชย (ใจ) ก็รับ
ศีล ปฏิญาณตนเป็นพุทธศาสนิกชนต่อสมเด็จพระสังฆราชท่านหนึ่งพระเจ้าบรมโกศ ครั้งนี้
จึงเป็นคนเหตุให้วงศ์เจกอะหมัดหันมานับถือพระพุทธศาสนา และเมื่อกลับมาถึงพระนครศรี-
อยุธยาแล้ว พระเจ้าบรมโกศโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์พระยาเพชรพิไชย (ใจ) ขึ้น
เป็นเจ้าพระยาเพชรพิไชย และโปรดฯ ให้วางราชการที่สมุหนายกด้วย

ถ้าทรงรับที่ผู้สืบสกุลวงศ์เจกอะหมัดต่อมา เป็นผู้สืบเชื้อสายจากเจ้าพระยาเพชร
พิไชย (ใจ) เคียงคู่เคียง เพราะคนอื่นไม่มีบุตรธิดาสืบสกุล และในชั้นนี้เองที่พวกวงศ์
เจกอะหมัดอันเป็นบรรพบุรุษของตระกูลขุนนางหันมานับถือพระพุทธศาสนาแทนศาสนาอิสลาม
แต่ดั้งเดิมโดยเจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) เป็นผู้เริ่ม เป็นผลให้ผู้นับเชื้อสายต่อ ๆ มานับ
ถือพระพุทธศาสนาตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

๕.๑๖^๑ จบหน้า

แก้วซีกาเจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) ได้สมรสกับเจ้าพระยามหาเสนาที่สมุหพระ-
กลาโหม และเพราะเหตุนี้บ้านอยู่ที่คลองแกลม ราษฎรเลยเรียกเจ้าพระยามหาเสนาผู้นี้
นี้ว่า "เจ้าพระยาภิรมย์คลองแกลม" เจ้าพระยามหาเสนาของท่านผู้หนึ่งแก้ว นี้อีกคน-

เคี้ยวข้าวแฉะ นอกจากนี้เจ้าพระยามหาเสนาฯ ยังมีบุตรกับภรรยาบ่อยถึงสองคนชื่อปลีและกุม
 เสนบุตรคนที่สองของเจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) โกล่เป็นพระยาวิจิตรวงศ์เจ้า-
 กรมหมื่นทองชาย และวากรมอาสาจามด้วย โกล่สมรสกับทอนทองธิดาพระยาพายนน้ำมีบุตร
 ด้วยกันคนหนึ่งชื่อคอนแก้ว

และบุตรคนที่สามของเจ้าพระยาเพชรพิไชยคือ เสนไปพำราชกรอยู่ทางฝ่ายพระ-
 ราชวังบวร สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาเอกเจ้านครราชสีมา กรมขุนเสนาพิทักษ์มหาอุปราช
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้ท้าวหนานเป็นพระยาเสนาหาญรจวงวามมหาดเล็กของ
 วังหน้า ต่อมาเมื่อเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ถูกลงพระราชอาญาจนถึงพระชนม์แล้ว พระ-
 เจ้ามรมโกศโปรดฯ ให้เจ้าฟ้าจุฑามหาราชกุมาร เป็นพระมหาอุปราชแทน พระมหาอุปราช
 โกล่ทรงเลื่อนบรรดาศักดิ์พระยาเสนาหาญร (เสน) ขึ้นเป็นพระยาจาแสนยากรจางวาม-
 มหาดไทยในพระราชมาร พระยาจาแสนยากร (เสน) ใ้ท้าวแก้วธิดาเจ้าพระยา-
 ธรรมมาธิกรณ์ (ขุนทอง) เป็นภรรยา มีบุตรธิดา 4 คน เป็นหญิง 3 คน ชื่อเป้า แนน และ
 ทองดี คนที่สี่เป็นชายชื่อบุญมา และยังมีบุตรกับบุญศรีซึ่งเป็นภรรยาที่กรมขุนเสนาพิทักษ์ประ-
 ทานอีกคนหนึ่งชื่อบุญนาค และนายบุญนาคผู้นี้เองเป็นผู้ให้กำเนิดตระกูลบุญนาคอันยิ่งใหญ่

กรมขุนพรพินิตพระมหาอุปราชให้ท้าวบุญมาเป็นหลวงมหาใจภักดี นานเวร
 มหาดเล็กวังหน้า และให้ท้าวบุญนาคเป็นนายฉลองไฉนนาค มหาดเล็กหุ้มแพรวังหน้า

เมื่อพระเจ้าบรมโกศสวรรคตในปี พ.ศ. 2301 (ค.ศ. 1758) เจ้าฟ้ากรมขุน-
 พรพินิตครองราชย์ต่อมาทรงพระนามว่าพระเจ้าอุทุมพร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 เลื่อนพระยาจาแสนยากร (เสน) ขาดช่วงเค็มขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนาที่สมุหพระกลา-
 โหม อัครมหาเสนาบดีปักษ์ใต้ และเพราะเหตุที่เจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ตั้งบ้านอยู่
 ริมวัดสามวิหาร คนทั่วไปจึงเรียกว่า "เจ้าคุณกลาโหมวัดสามวิหาร"

ต่อมาพระเจ้าอุทุมพรทรงสละราชสมบัติถวายกรมขุนอนุรักษ์มนตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 ปี พ.ศ. 2302 (ค.ศ. 1759) ด้วยเหตุคนตั้งกบฏแล้วในบพที่ 1 หลังจากนั้นพระ-
 องค์ก็เสด็จออกทรงผนวช ราษฎรจึงถวายพระนามว่า "ขุนหลวงหาวัด" ส่วนเจ้าฟ้า-

๕
บทที่หก

เรือดำวางก็แตกอะหมักในชั้นที่หกนี้แบ่งออกเป็นหลายสาย แต่ละสายล้วนถือกำเนิดมาจากเจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) ทั้งสิ้น เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกพวกวงกว้างแตกอะหมักจึงพลัดพรากกระจัดกระจายจากกันไปตั้งกลาวแล้ว และเนื่องจากวงศ์แตกอะหมักคนอื่น ๆ ไม่เกี่ยวกับตระกูลขุนนาคโดยตรงจึงจะไม่กล่าวถึง จะกล่าวแต่เฉพาะตัวนายขุนนาคซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดตระกูลขุนนาค กับพี่น้องบางตนเท่านั้น

หลวงมหาใจภักดิ์ (บุญมา) บุตรคนที่สี่ของเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ซึ่งเป็นบุตรคนที่สามของเจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) นั้น พัดกับครอบครัวคอนกรุงแตก หนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองเพชรบูรณ์ ส่วนพี่สาวทั้งสามรองหลวงมหาใจภักดิ์ คือ เป้า แป้น และทองดี ตลอดจนทั้งภรรยาและบุตร ของหลวงมหาใจภักดิ์เองถูกกวาดต้อนไปอยู่เมืองพม่า ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี หลวงมหาใจภักดิ์ (บุญมา) เขาถวายเป็นข้าราชการในพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระพลเมืองเพชรบูรณ์ พระพลเมืองเพชรบูรณ์ถือโอกาสกราบทูลขอถวายตัวนายกองแก้วญาติผู้ใหญ่เข้ารับราชการด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรด ฯ ตั้งนายกองแก้วเป็นหลวงกรีนวรัตน์

ส่วนนายฉลองไฉนาค (บุญนาค) บุตรคนที่ห้าของเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ได้แต่งงานกับลิ้มธิดาพระยาชินเชษฐบัคิจางวางมหาดเล็ก มีธิดาคนหนึ่งชื่อคานี และเมื่อกรุงเก่าจวนจะเสียยกพม่านายฉลองไฉนาคได้พาภรรยา ธิดา และนายกองแก้วซึ่งเป็นบุตรของลุงหนีพม่าออกไปอยู่กับหลวงยกกระบัตร เมืองราชบุรี (คือนายทอง ซึ่งต่อมาราชาภิเศกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี) ซึ่งเคยเป็นเพื่อนสนิทคุ้นเคยกันมาตั้งแต่เยาว์วัย

ในสมัยกรุงธนบุรี เพื่อนและญาติหลายคนของนายฉลองไฉนาค (บุญนาค) ได้ถวายตัวรับราชการในพระเจ้ากรุงธนบุรี รวมทั้งหลวงยกกระบัตร เมืองราชบุรี (ทอง) ซึ่งพระมหามนตรี (บุญมา) ผู้นองไปชวนให้มารับราชการในพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย แต่ นายฉลองไฉนาค (บุญนาค) ไม่ยอมเข้ารับราชการ ทั้งยังขอหนีให้ญาติและเพื่อนกล่าวข้อ

คนให้เขาพระภรรณพระเจ้ายกจากกรุงธนบุรี เป็นอันขาดเนื่องจากมีเรื่องบาดหมางใจกันมาตั้งแต่
ยังเยาว์ (1)

เมื่อหลวงยกถรณ์ขึ้นครองเมืองราชบุรี เข้ามารับราชการในพระเจ้ายกจากกรุงธนบุรี ก็ได้
รับพระกรุณาพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระราชวรินทร์ ได้ทำความดีความชอบกับมา
กับนายบุญมาน้องชาย ในที่สุดนายคางก็ไต่เป็นเจ้าพระยาจักรี และนายบุญมาเป็นเจ้าพระ
ยาสุรสีห์ ส่วนนายจลองไยขนาด (บุญนาค) ก็ยังคงอยู่กับเจ้าพระยาจักรีต่อมาโดยเป็น
หมายคอยถือพานทองลวมหมากตามหลังเจ้าพระยาจักรีไม่ว่าจะไปไหน แต่ต่อมานายจลอง
ไยขนาดเกรงพระเจ้ายกจากกรุงธนบุรีจะทอดพระเนตรเห็น และจะทราบเรื่องของตน จึงไม่
ตามเจ้าพระยาจักรีเข้าไปในพระราชวังอีกเลย เพียงแต่รับใช้กิจการอยู่ภายนอกเท่านั้น

(1) ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ เกิดภัยสามคนชื่อ สิ้น คาง และบุญนาค เป็น
เพื่อนรักใคร่กันมาก เมื่ออุปสมบทเป็นสามเณรก็อยู่วัดสามวิหารด้วยกัน ครั้งหนึ่งสามเณร
บุญนาคใคร่บิณฑบาตให้เทศน์กัณฑ์หนึ่งในศาลาการเปรียญ ขณะที่กำลังเทศน์อยู่สามเณรสิ้น
แควงถอยบันไดออกจากธรรมาคณ พอสามเณรบุญนาคเทศน์จบก็ไม่ทันดูว่าธรรมาคณมีบันได
หรือไม่ เมื่อก้าวลงมาจึงพลัดตกลง สามเณรบุญนาคได้รับทั้งความเจ็บและความอาย เมื่อ
สึกจากสามเณรแล้ว เจ้าพระยาจักรีซึ่งเป็นผู้เลี้ยงนายสิ้น เป็นบุตรบุญธรรม ก็นำนายสิ้นเข้า
ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระเจ้ายกจากเมืองราชบุรี ส่วนนายคางกับนายบุญนาคนั้น บิดาของตนต่าง
ก็นำเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระราชวังบวร แมรับราชการแยกกัน แต่ทั้งสามคนนี้ก็
ยังพบปะเที่ยวเล่นด้วยกันเสมอ วันหนึ่งในขณะที่ทั้งสามคนนอนคุยกันที่หน้าบ้านเจ้าพระยา
จักรี นายสิ้นเค็ดล้มล้มไป เวลานั้นนายสิ้นยังไฉ่ผมเปีย นายบุญนาคเห็นได้พิงคอก ๗ เหา
ดมเปียของนายสิ้นผูกเข้ากับเสาเรือนที่นอนกันอยู่ โดยนายสิ้นไม่รู้ตัว เส่จันแล้วก็ทำเสียงก๊
เอะอะซุ่ม นายสิ้นตกใจตื่นรีบลุกขึ้น เส่จันระรานกดมเปียตนเองอย่างแรง คนที่ได้เห็นก็พา
กันหัวเราะ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้นายสิ้นแะนายบุญนาคมีความหมางเินกันตั้งแต่นั้นมา ต่อ
มาเมื่อนายสิ้นไฉ่ผมเปียเป็นพระเจ้ายกจากกรุงธนบุรีและนายคางเป็นเจ้าพระยาจักรี นายบุญนาคจึง
ไม่กล้าถวายตัวรับราชการในพระเจ้ายกจากกรุงธนบุรี เนื่องจากเรื่องนิกัดใจกันดังกล่า

ต่อมานายฉลองไยขนาดชวนลี้มผู้เป็นภรรยาไปสุทศพิษที่บิดาฝังไว้ ณ กรุงเก่า เมื่อลี้มและภรรยาจะเสด็จกลับมาเพื่อไม่ให้ตกเป็นของข้าศึก หลังจากนายฉลองไยขนาดสุทศพิษสมัยที่โคตวงศ์เดินทางกลับด้วยเรือ ระหว่างทางถูกผู้ร้ายปล้นทรัพย์และหาสีกสองคนถูกฉวยทรัพย์ นายฉลองไยขนาดกับพาสีกอีกคนหนึ่งคงกระโดดน้ำหนีไปโดยไม่ได้ทรัพย์สินเลย

เมื่อท่านผู้หญิงนาคภรรยาของเจ้าพระยาจักรีทราบเหตุร้ายดังกล่าว ก็เกิดความสงสารนายฉลองไยขนาดมาก จึงยกทูลนางสาวให้เป็นภรรยาของนายฉลองไยขนาดโดยเป็นผู้ประกอบพิธีสมรสให้ ดังนั้นนายฉลองไยขนาด (ขุนนาค) จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับฐานะเป็นน้องเขยของเจ้าพระยาจักรีกับท่านผู้หญิงนาคด้วยนอกเหนือจากเป็นเพื่อนและเป็นผู้อวยงรับใช้ช่วยเหลือแล้ว

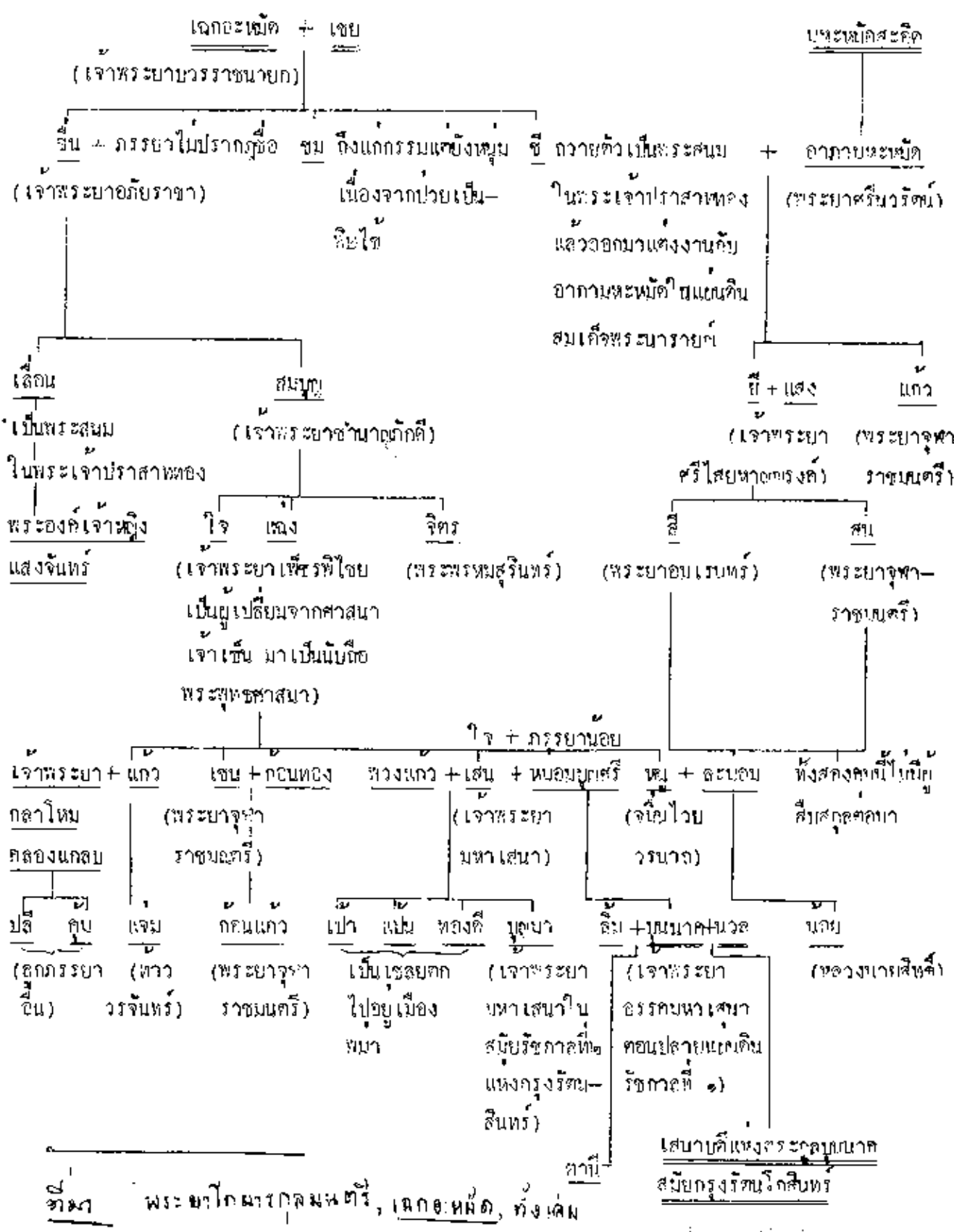
ครั้นถึงยุคกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ (ค.ศ. ๑๗๘๒) หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงปราบดาภิเษกแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งเคยทำความดีความชอบไว้ต่างตำแหน่งสำคัญๆ เจ้าพระยาสุรสีห์ไกรโกการสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ฯลฯ แล้วทรงตั้งเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยครบทุกหมู่ทุกกรม สำหรับเชื้อวงศ์เจกอะหมัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งครั้งนั้น มี ๕ คน คือ

๑. หมอชิตาพานผู้หญิงแก้วมหาเสนา กับเจ้าพระยากลาโหมคลองเกษม และเป็นพี่ต่างมารดาของเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื้) เป็นพัววรจันทร

๒. หลวงศรีนวลรัตน์ (กอนแก้ว) บุตรพระยาจุฬาราชมนตรี (เจม) เป็นพระยาจุฬาราชมนตรีแทนบิดา

๓. พระพลเมืองเพชรบูรณ์ (บุญมา) บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) เป็นพระยาตะเกิง และเป็นเจ้าพระยามหาเสนาในสมัยรัชกาลที่ ๒

แผนภูมิแสดงบรรพบุรุษของตระกูลขุนนาคี (วงศ์ เจก-ตะเทมัต สมัยกรุงศรีอยุธยา)

นายจลองโชนายก (ขุนนาค) บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) น้องต่างมารดา
ของนายขุนนาค ได้เป็นพระยาอุไทยธรรม และตอนปลายรัชกาลที่ ๑ ได้ขึ้นเจ้าพระยา-
อรรคมหาเสนาที่สมุหพระกลาโหมแทนเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) น้องต่างมารดาของท้าว-
วรจันทร์ (แจ่ม) จึงได้ยกทัพไปตีเมืองหวายและคองลาพักกับ ศัตรูสูญหายไป ไม่ปรากฏชัด
ว่าตายในที่รบ ส่วนเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค) ถึงแก่อสัญกรรมตอนปลายรัช-
กาลที่ ๑

น้อยบุกรวมในวัยบรรณาการ (หนู) หลานเจ้าพระยาเพ็ชรพิไชย (ใจ) เป็นหลวง-
นายสีหอนาคเล็ก

พวกวงศ์เจกอะหมักในชั้นที่หกนี้มี ๘ คน อยู่ในเมืองไทย ๕ คนกึ่งกล่าวแล้ว
ส่วนอีก ๓ คน คือ เป้า แป้น และทองดี ซิดาเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) พี่สาวต่าง
มารดาของนายขุนนาค เป็นเขยตกไปอยู่เมืองพม่าและไม่มีใครทราบเรื่องราวของคนทั้ง
สามเลย วงศ์เจกอะหมักตั้งแต่ชั้นที่หกนี้แยกออกไป ๕ สาย และเมื่อครั้งตั้งนามสกุลคนไทย
ในรัชกาลที่หก สายหนึ่ง ๆ ก็ยังแยกออกไปเป็นอีกหลายสกุล

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเฉพาะสกุลของนายขุนนาค ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัช-
กาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำบรรดามูลสืบสกุลโดยตรงจากเจ้าพระยามหาเสนา
(ขุนนาค) กับหลานหญิงนางวลีในนามสกุลว่า "ขุนนาค"

๒. ตระกูลขุนนาคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

โลกกล่าวมาแล้วว่านายขุนนาคขณะยังเป็นนายจลองโชนายกได้สมรสกับนางสนองสาว
ของหลานหญิงนาคภรรยาของเจ้าพระยาจักรีหลังจากที่ล้มผู้เป็นภรรยาถึงแก่กรรมแล้ว คอ
มาเมื่อเจ้าพระยาจักรีขณะเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์
แห่งราชวงศ์จักรี และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี หลานหญิงนาคจึงนับว่าเป็น
พระบรมราชินีองค์แรกจากราชวงศ์จักรีและภายหลังทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระอมริน-
ทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ฉะนั้น หวลจึงเป็นพระน้องนาง-
เธอของพระบรมราชินี ด้วยเหตุนี้ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากนายขุนนาคกับหวลจึงเป็นพวกราชินี-

กุล เช่นเดียวกับพระญาติวงศ์องคมนตรี ๆ ที่ร่วมพระชนกชนนีของสมเด็จพระอมรินทร์ ทั้งนี้ การนับราชินีกุลเริ่มเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรพระราชนิเวศน์ของสมเด็จพระอมรินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรีในปี พ.ศ. 2352 (ค.ศ. 1809)

พระชนกของสมเด็จพระอมรินทร์มีพระนามเดิมว่าทองด้วงแก่ที่ราชดัยตั้งแคว้นชัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ส่วนพระชนนีทรงพระนามว่าสิ้นภายหลังทรงผนวชเป็นชี สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาและถวายพระนามท่านสิ้นว่า สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี พระชนกและพระชนนีของสมเด็จพระอมรินทร์มีพระโอรสธิดารวม 10 องค์ ตามลำดับคือ เจ้าคุณหญิงแว่น เจ้าคุณหญิงทองอยู่ เจ้าคุณชายชูโต สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เจ้าคุณชายแฉ่ง เจ้าคุณหญิงสีโห เจ้าคุณชายหู่ เจ้าคุณหญิงเสม เจ้าคุณหญิงนวล และเจ้าคุณหญิงแก้ว

พระญาติวงศ์ของสมเด็จพระอมรินทร์ดังกล่าวนี้ ไม่มีสกุลสืบเชื้อสาย 6 องค์ เป็นราชสกุล 1 วงศ์ คือ สายของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 เป็นพระราชนัดดาที่ 1 นอกจากนั้นเป็นราชินีกุลสายตรง 3 วงศ์ คือ สายเจ้าคุณชายชูโต เป็นคนสกุลชูโต สวัสดิชูโต และแสงชูโต สายเจ้าคุณหญิงนวลเป็นสกุลขุนนาค และสายเจ้าคุณหญิงแก้วเป็นสกุล ๗ บางช้าง ส่วนพระญาติวงศ์ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีซึ่งมีนิวาสสถานอยู่ในตำบลอัมพวาแขวงอำเภอบางช้าง (ซึ่งต่อมายกขึ้นเป็นเมืองสมุทรสงคราม) อันเป็นพระนิเวศสถานเดิมของสมเด็จพระอมรินทร์นั้น เรียกว่าราชินีกุลบางช้าง

เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำว่า "ราชินีกุล" คำนี้นั้น และเพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างคำว่า "ราชินีกุล" กับ "ราชินิกุล" จึงนำเอาพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปราชญ์วราชนานาฬ เรื่องอธิบายความหมายของราชินีกุลแสดงไว้ด้วย

"คำว่า ราชินีกุล กับคำว่า ราชินิกุล หมายความว่าต่างกันดังนี้คือ ราชินีกุล เป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน นับทางฝ่ายสมเด็จพระบรมชนกนาถ ราชินี-

กุลเป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนับทางฝ่ายสมเด็จพระบรมราชชนนี ต่างกันอีกอย่าง ๑ ซึ่งราชินิกุลยอมเป็นเชื้อเจ้าเพราะสืบสายลงมาจากเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในพระราชวงศ์ร่วมสกุลอันเดียวกัน ตั้งโขนามสกุลว่า อยุธยา อยู่ในปัจจุบันนี้ แต่ราชินิกุลนั้น เพราะสมเด็จพระบรมราชชนนีพื้นมีหลวงปู่กรมมีพระญาติเป็นสกุลอื่นต่างกันทุกพระองค์ ราชินิกุลจึงมีหลายพวกหลายสกุล

แต่การที่นับว่าเป็นราชินิกุลหรือราชินีกุลนั้น ไม่ได้ถือเอาชื่อที่เกิดในวงศ์พระญาติอย่างเดียว ยังต้องอาศัยฐานะอย่างอื่นประกอบ คือ ฝ่ายราชินิกุลนับโดยกำเนิดแต่ชั้นที่ทรงศักดิ์เป็น หม่อมราชวงศ์ และ หม่อมหลวง คอนั้นลงไปต้องถวายตัวทำราชการ (แต่ไม่ว่าจะกำหนดว่าต้องได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด) จึงนับเป็นราชินิกุล ฝ่ายราชินีกุลนั้นก็ถือเอาการที่ถวายตัวทำราชการ (คือได้รับเบี้ยหวัด) เป็นสำคัญฝ่ายองเดียวกัน ถ้ามิได้อยู่ในฐานะดังกล่าวมาถึงเกิดเป็นเชื้อสายพระญาติวงศ์ก็นับในทางราชการว่าเป็นราชินิกุลหรือราชินีกุลไม่

พระญาติวงศ์ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เป็นราชินิกุลก่อนสกุลอื่นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีพื้นมีหลวงพระองค์แรก พอพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีก็ขึ้นสู่ฐานะเป็นราชินิกุลแต่บัดนั้นมา หรือถ้าว่าโดยกาลนิยมราชินิกุลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ เป็นปฐมที่เรียกกันว่าราชินิกุลบางช้าง เพราะพระญาติวงศ์ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี โดยมากตั้งนิวาสถานอยู่สืบกันมาในแคว้นจำเริญบางช้างเขตจังหวัดสมุทรสงครามตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แม่พระองค์สมเด็จพระอม-

รินทร์ ฯ ก็ทรงสมทบและไต่ตั้งพระนิเวศสถานอยู่ ณ ทางข้างมาแต่เดิม...”¹

เจ้าคุณหญิงนวลนั้นคนทั้งกลายนิยมเรียกกันว่า “เจ้าคุณโต” ไต่สมรสกับเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาค) เมื่อมีการตั้งนามสกุลในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ในราชินิกุลสายนี้มีชื่อสกุลว่า “บุณนาค” คำนามเดิมของท่านผู้เป็นต้นตระกูลนี้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีว่า เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาค) กับเจ้าคุณหญิงนวล เป็นสกุลบุณนาคชั้นที่หนึ่ง และท่านทั้งสองมียศ เป็น เจ้าคุณพระวราชทินวงศ์ชั้นที่ 1 บ้างกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ทรงยกย่องราชินิกุลวงศ์เจ้าคุณนวลยิ่งกว่าราชินิกุลบางช้างวงศ์อื่น เพราะเหตุที่เจ้าคุณนวลโตอภิเษกพระองค์มาแต่ยังทรงพระเยาว์ บุตรีธิดาเจ้าคุณนวลนั้นมียศ เป็น เจ้าคุณพระวราชทินวงศ์ชั้นที่ 2

สกุลบุณนาคสายตรงชั้นที่สองคนสำคัญคือ นายภิกษุ และนายทัต บุณนาค ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาค) และเจ้าคุณนวล ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ท่านทั้งสองได้รับบรรดาศักดิ์และฐานันดรสูงสุดเป็นถึงชั้นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติตามลำดับ ซึ่งคนทั่วไปเรียกนามท่านผู้กันว่า “สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่และสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย”

สกุลบุณนาคชั้นที่สามแยกออกเป็นสกุลบุณนาคสายสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (คือ บุณนาค) ซึ่งเรียกว่าสกุลบุณนาคสายบน และสกุลบุณนาคสายสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุณนาค) ซึ่งเรียกว่าสกุลบุณนาคสายล่าง สำหรับสายของสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่นั้นมีผู้สืบสกุลโดยตรงคือบุตรของท่านกับท่านผู้หญิงจันทร์ หรือ ช่างและชุม

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “อธิบายความหมายของราชินิกุล” คำค้นราชินิกุลบางช้าง, “ราชินิกุลบางช้างสายตรงปฐมกำเนิด พ.ศ. 2352”, (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ รศฉ. ชูฉนวนรินทร์สังวร (ชาว ณ บางช้าง) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2501), หน้า 2 - 4.

ต่อมานายช่วงได้เป็นสมเ็จเจ้าพระยามหามาภิไธยวงศ์ในรัชกาลที่ 5 และนายจุ่มเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ในรัชกาลที่ 4 ส่วนสายของสมเ็จเจ้าพระยาองค์น้อยนั้น มีผู้สืบเชื้อสายโดยตรง คือ นายสนิท มุขนาค ซึ่งเกิดด้วยท่านผู้หญิงน้อย แขนวสนิทได้มีบรรดาศักดิ์เพียงชั้นพระสุริยภักดิ์ เจ้ากรมตำรวจ ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ 3 เมื่ออายุเพียง 27 ปี บุตรของสมเ็จเจ้าพระยาองค์น้อยที่เป็นถึงชั้นเจ้าพระยา และเป็นผู้นำของสกุลมุขนาคสายต่างคือ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ มุขนาค)

สำหรับสกุลมุขนาคชั้นที่สี่ ผู้สืบสกุลโดยตรงคือนายวร มุขนาค ซึ่งเป็นบุตรของสมเ็จเจ้าพระยามหามาภิไธยวงศ์ (ช่วง มุขนาค) กับท่านผู้หญิงกลิ่น คอมนายวรได้รับบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 5 และนายพัน มุขนาค ซึ่งเป็นบุตรของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (จุ่ม มุขนาค) กับเจ้าคุณหญิงเป้า ต่อมาเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ 5

สกุลมุขนาคสายตรงชั้นที่ห้า มีผู้สืบเชื้อสายคือบุตรชายของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร มุขนาค) กับท่านผู้หญิงอ่วม โฉนด นายชาย นายโต และนายเล็ก มุขนาค ซึ่งต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์สูงสุดของตน คือ เป็นพระยาประกาศรวงศ์ เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์ และพระยาราชาบุวงศ์ ตามลำดับ แต่นายชาย มุขนาค ที่ชายคนใหม่มีอายุสั้นได้เป็นพระยาประกาศรวงศ์แล้วก็ถึงอนิจกรรมในรัชกาลที่ 5 ได้รับพระราชทานเพลิงศพพร้อมกับเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ผู้บิดา ดังนั้นความเป็นผู้นำของสกุลมุขนาคสายตรงในชั้นนี้จึงได้แก่เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์ (โต มุขนาค) ในรัชกาลที่ 5 ส่วนพระยามนตรีสุริยวงศ์ (จุ่ม มุขนาค) มีบุตรกับคุณหญิงเลื่อม คือนายวิเชียร ซึ่งเป็นผู้สืบสกุลมุขนาคสายของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (จุ่ม มุขนาค) และตอนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 6 นายวิเชียร มุขนาค ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ เช่นเดียวกับปู่และบิดา

ผู้สืบสกุลมุขนาคสายตรงชั้นที่หก ได้ยกบุตรชายของเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์ (โต มุขนาค) กับท่านผู้หญิงตลับ คือนายเต็น และนายเพ็ญ มุขนาค ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาสุริยาบุวงศ์ประวดี และพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ตามลำดับ ผู้นำของสกุลมุขนาคสายตรงในชั้นนี้ ได้

พระเจ้าสุริยानุวงศ์ประวติ (เต็น บุนนาค) ซึ่งได้เป็นผู้นำของตระกูลนี้ในปี พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) เมื่อท่านบิดาถึงแก่อสัญกรรม

สำหรับผู้ที่จะเป็นผู้นำในการสืบสกุลขุนนาคสายตรงนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้นั้นเป็นผู้รักษาสมบัติสำหรับสกุลขุนนาค คืออัฐิเจ้าคุณพระพรหมพิริยะ เป็นคนสกุลใดแก่อัฐิของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวล และสิ่งของบางอย่างมีทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ละพระองค์พระราชนัดดาสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมอบให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) รักษาสืบต่อมาเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยแล้ว เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ถึงแก่อสัญกรรม ก็โปรดฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (โต บุนนาค) รักษาสมบัติสำหรับสกุลสืบต่อมา เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ถึงแก่อสัญกรรม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุริยानุวงศ์ประวติ (เต็น บุนนาค) เป็นผู้รักษาสมบัติสำหรับสกุลสืบต่อมาจนถึงแผ่นดินรัชกาลที่ 6¹

สกุลขุนนาคมีผู้สืบเชื้อสายติดต่อกันมาหลายสายทั้งโดยตรงและโดยสายสาขา จึงมีผู้ใช้นามสกุลขุนนาคมากมายทั่วประเทศ โดยที่บางคนอาจไม่รู้จักกันเลยแม้อยู่ในสกุลเดียวกัน นับว่าสกุลขุนนาคเป็นสกุลเก่าแก่และยิ่งใหญ่สกุลหนึ่งสืบมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบันนี้ สำหรับในการเรียงลำดับชั้นของผู้สืบสกุลขุนนาคนั้นลำดับแต่เพียงสายตรงตั้งแต่คนายบุนนาคคือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาคนตระกูลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ถึงพระยาสุริยानุวงศ์ประวติ (เต็น บุนนาค) เท่านั้น เพราะเริ่มจากพระยาสุริยानุวงศ์ประวติลงมาเริ่มเร่เข้าสู่แผ่นดินรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ประเทศสยามกำลังเข้าไปพัวพันกับนานาอารยประเทศมาก-

¹ สมเด็จพระราชดำรัสพระราชทานภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญฉบับสมบูรณ์, "ประวัติพระยาสุริยानุวงศ์ประวติ (เต็น บุนนาค)", (พระนคร : คลังวิทยา, 2510), หน้า

ขึ้นทุกที และเธารู้ดีถึงคุณค่ามากยิ่งขึ้นตามลำดับ สกุนบุณนาคเองก็แยกออกมากมาย
 หลายสาขาจนไม่อาจรวบรวมเรียบเรียงได้ทั้งหมด นอกจากนี้ยังอยู่นอกเหนือขอบเขตของ
 วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ซึ่งจะกล่าวถึงบทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลมุนนาคในการปกครองประ-
 เทศสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น

.....

(ตำเนาพระราชหัตถเลขา)⁽¹⁾

วันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2456

ถึง เจ้าพระยาภาสกรวงษ์

เรื่องนามสกุลของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์นั้น จันใดใคร่ครองกุศลตลอดแล้วเห็น
ว่า ควรใช้ชื่อนามใดที่จะใช้กับไ้มาก ๆ ทั่วกันในหมู่คนชาติ ส่วนบรรพบุรุษผู้มีชื่อเสียง
สำคัญ เป็นเกียรติยศในวงศ์สกุลอย่างยิ่ง และเป็นพื้นนับถือแห่งฝ่ายพระบรมราชวงศ์ด้วยก็คือ
ท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) สมควรที่จะใช้ชื่อนามแห่งท่านผู้มีอยู่ติดแผ่นดินสืบ
ไป จะไค้เป็นเครื่องเตือนใจให้มันตายผู้มีเป็นลูกหลานและสกุลพยายามประพฤติชอบ เพื่อ
รักษาสกุลไว้มิให้ตกค่า

จันจึงขอใช้ชื่อนามสกุลว่า "บุนนาค" เขียนเป็นตัวอักษรโรมันว่า (Bunnag) บัน-
คายหุสับสกุลโดยตรงจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ให้ใช้ชื่อนามสกุลนี้ไค้ทั้งสิ้น
เวนเสียแต่ผู้ที่มีความปรารถนาจะตั้งสกุลขึ้นใหม่ จึงใช้สกุลอย่างอื่นโดยไค้รับพระราชทาน
ตั้งไค้ใหม่ อย่างเช่นพระยาราชวัลลภานุสิริ ซึ่งจันใดใช้ชื่อนามสกุลใหม่ว่า "สุกมิตร" ดังนี้
เป็นต้น ส่วนพวกผู้หญิงสกุลบุนนาคที่ไค้ไปไค้สามีในสกุลอื่นแล้วก็ไค้ไปใช้ชื่อนามสกุลของสามี
ตามพระราชบัญญัติ จะเอาชื่อนามสกุลบุนนาคไปใค้ให้แก่บุตรหลานไค้ไปไค้ไค้

ขอใค้สกุลบุนนาคมีความเจริญรุ่งเรือง และมันคงอยู่ในกรุงสยามนี้ชั่วกัลปาวสาน

(พระปรมาภิไธย) วชิราวุธ ว.ป.ร.

(1) ปรากฏอยู่ในหนังสือสกุลบุนนาคสายพระยามนตรีสุริยวงศ์ (จุม บุนนาค) ซึ่ง
โรด บุนนาค เป็นผู้รวบรวมพิมพ์เป็นที่ระลึกในการทำบุญอายุครบห้าร้อยวันที่ 17 กรกฎาคม
พ.ศ. 2507 แต่ไม่ปรากฏเลขหน้า

3. เสนาบดีสำคัญแห่งตระกูลขุนนาง

ก่อนที่จะพิจารณาวิเคราะห์บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยามต่อไป ควรจะทราบประวัติโดยสังเขปของบรรดาเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางที่ทำให้เกิดพัฒนาตังก้าวรื้อนเสียก่อน เมื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์และวิจัยเรื่องราวดังต่อไปนี้ และประวัติของบุคคลสำคัญแห่งตระกูลขุนนางนั้นจะเป็นปัจจัยประการหนึ่งซึ่งทำให้ทราบว่า เหตุใดตระกูลขุนนางจึงมีอิทธิพลและอำนาจมากในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี จะกล่าวถึงประวัติของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางตามลำดับระยะเวลา และกล่าวเฉพาะผู้ที่มีบทบาทในการปกครองและการเมืองของประเทศสยามระหว่าง พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1782-1873) เสนาบดีบางท่านมีอายุยืนนานถึงปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 5 หรือ ถึงสมัยรัชกาลต่อ ๆ มาจึงจำเป็นต้องกล่าวถึงประวัติในตอนนั้น ๆ บาง

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาง) พ.ศ. 2281- ...ค.ศ. 2548

ผู้ที่เป็นคนตระกูลขุนนางคือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาหรือที่บางแห่งเรียกว่า เจ้าพระยามหาเสนา⁽¹⁾ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 แห่งกรุง

(1) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิชากวงศ์ เรียกตำแหน่งสูงสุดที่นายขุนนางโครั้ว่า เจ้าพระยามหาเสนา แต่ในที่บางแห่งเช่นหนังสือชื่อสกุลขุนนางสายกระษามตรีสุริยวงศ์ (ขุม ขุนนาง) เรียกว่าเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา แม้ในพระราชพงศาวดารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ซึ่งพระราชทานนามสกุลขุนนาง ก็ใช้คำว่า เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ดังนั้นในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงขอเรียกว่าเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา

รัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา มีนามเดิมว่าขุนนาค เป็นบุตรของพระยาจาแลแสนยากร (เชน) ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโลกกรุงเก่าคือหม่อมขุนศรี นามขุนนาคเกิดเมื่อมีนาคมปี พ.ศ. 2254 (ค.ศ. 1733) ในรัชกาลของพระเจ้าบรมโลก

เมื่อยังเป็นเด็กนายขุนนาคเป็นเพื่อนรักใคร่กันมากกับนายสินและนายค่วง เมื่ออุปสมบทก็อยู่วัดสามวิหารด้วยกัน แลภายหลังนายขุนนาคมีเรื่องบาดหมางใจกับนายสินดังเคยกล่าวมาแล้ว อันเป็นผลให้นายขุนนาคไม่กล้าเข้ารับราชการในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีตลอดรัชกาล ดังนั้นในสมัยกรุงธนบุรีนายขุนนาคจึงมีตำแหน่งเป็นเพียงนายพลองในยศนาคในขณะที่ยังเป็นพระเว้ากรุงธนบุรีและนายค่วงเป็นเจ้าพระยาจักรี นายขุนนาคได้ทำงานอยู่กับเจ้าพระยาจักรีตั้งแต่ครั้งยังเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี เมื่อหลวงยกกระบัตร เจ้านารายณ์ราชการในกรุงธนบุรีเป็นที่เจ้าพระยาจักรี นายขุนนาคก็ตามมาช่วยอยู่ในฐานะเป็นนายของทวน และตลอดรัชสมัยนี้นายขุนนาคไม่เคยยอมแสดงตัวในพระเจ้ากรุงธนบุรีต่อพระเนตรเห็นและพยายามไม่ให้เรื่องราวของตนล่วงรู้ถึงพระกรรณด้วย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงแต่งตั้งข้าราชการวังหลวงหลายคนที่มีความดีความชอบให้ดำรงตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ทางราชการต่าง ๆ ก็ตามความสามารถนั้น ก็มีนายขุนนาครวมอยู่ด้วยคนหนึ่ง

"ศรีเสอหม่อมขุนนาคบุตรพระยาจาแสนยากรครั้งกรุงเก่ามิได้คิดเข้ามาทำราชการหายศบรรดาศักดิ์ (ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี) หวังแต่พระเดชพระคุณให้ไซ้สอยได้ความเสด็จไปถวายพระพรราชสงครามทุกครั้ง มีความขอบตั้งให้เป็นพระยาอุไทยธรรม ภายหลังได้เป็นที่สมุหพระกลาโหม..."¹

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 21.

พระยาอุไทยธรรม (บุญนาค) ได้รับราชการในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโดยเฉพาะในตำแหน่งการต่างประเทศ ปรากฏว่าพระยาอุไทยธรรมได้ทำคุณความดีความชอบเป็นที่ชอบพระราชมหุทัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ จึงโปรดฯ เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาอมรรตมหาเสนา และเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (หรือเจ้าพระยามหาเสนา) ที่สมุหพระกลาโหมตามลำดับ

มีคำปรึกษาในหัวเพ็ญจว่า

นายบุญนาคทำราชการมาช้านานได้โดยเสด็จพระราชดำเนนการพระราชพงศาวดารไปปรามอิทธิราชชาติกษัตริย์ประเทศ มีชัยชนะหลายครั้ง มีความชอบมาก ขอพระราชทานตั้งให้นายบุญนาคเป็นพระยาอุไทยธรรม... (ต่อหน้าอีกไม่หมด) โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอุไทยธรรมเลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาอมรรต^๒

เนื่องจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) ได้เจ้าคุณนวลภินิษุภคินีของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเป็นรัชกาลที่ ๑ เป็นภรรยาตั้งแต่ครั้งยังเป็นนายฉลองไวยนาค ดังนั้นผู้สืบเชื้อสายจากท่านทั้งสองจึงเป็นราชินีผู้สืบวงศ์กษัตริย์มาแล้ว

บุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) กับเจ้าคุณนวล (เจ้าคุณโธ) ซึ่งปรากฏชื่อเสียงในการปกครองประเทศสยามโดยเฉพาะระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ คือ คีรี กับ รัช ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง

- และสมเด็จพระยามบรมมหาราชวังรัชกาลที่ ๔ ตามลำดับ ส่วนธิดาก็เข้ารับราชการฝ่ายใน ในตำแหน่งคนรับใช้ที่สำคัญคือ เจ้าคุณวังหลวง (บุญ) คุณธรรมาการฝ่ายในพระราชวังหลวงในรัชกาลที่ ๒ เจ้าคุณวังหน้า (บุญ) คุณธรรมาการฝ่ายในพระราชวัง

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมบดินทร์, ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, (คณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงชูชาติ กำภู ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2511), หน้า 3.

มวรีในรัชกาลที่ 2 เจ้าอนุวงศ์ราช (กระชาย) อยู่กับลูกพระหมอนปราสาท กับเจ้าข้า
กรมหลวงเพชรคีในรัชกาลที่ 2 ต่อมาเมื่อผู้แตกทัพฝ่ายในพระราชวังในรัชกาลที่ 3

นอกจากนี้รัชกาลที่ 2 ยังเกิดจากลี้ภัยรามาเดิมของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา
(บุญนาค) ก็ได้เขาลงมาด้วยตัวเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1⁽¹⁾ และเป็นเจ้าจอมมารดาของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจงกล ทั้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเสวตฉัตร
กรมหมื่นสุรินทรรักษ์⁽²⁾

(1) The Organization of Thai Society in the Early Bangkok
Period 304 Akin Babibhadana หน้า 214 แสดงว่าเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา
(บุญนาค) มีบุตรธิดาทั้งหมด 30 คน มีบุตรธิดากับเจ้าจุณवल 9 คน แดงขาวดาราวิชา
นิญลางวาง หน้า 15 แสดงว่าบุตรธิดา 10 คน เป็นชาย 6 คน หญิง 4 คน นอกจากนี้
The Organization of Thai Society--- ยังแสดงว่าธิดาของเจ้าพระยาอรรคมหา
เสนาที่เขาลงมาด้วยตัวเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1 มี 6 คน คือ บุญ งาม ชัด นก ชู และ สม
(การเป็นเจ้าจอมคือ เป็นพระชายาของพระเจ้าแผ่นดินเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นพระสนม
ส่วนเจ้าจอมมารดาคือเจ้าจอมที่มีพระองค์เจ้าแล้ว)

(2) "ตำนานวัง" ของประยูร สิงหนัด หน้า 731-2 โดยกษัตริย์ในพระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องคำหนักแน่น กล่าวถึงเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา
(บุญนาค) ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับคำว่า "ตาเตียน" กล่าวคือพี่ชายสาละตางประเทศเรียก
กันว่าตาเตียน แต่เดิมในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้าตากทรงสั่งให้ปลูกโรงไฟ
8 หลัง ริมน้ำไว้ไว้รอบคอกวัดโพธิ์ขึ้นไปจดท้ายประตูแดง ทั้บริเวณนั้นตรงตามไม้ให้ใคร
ปลูกบ้านเรือนเพราะกลัวจะเป็นเชื้อไฟ ที่นั้นจึงกว้างยาว ครั้นถึงรัชกาลที่ 1 แห่งกรุง-
ไทย ๑ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค)
รั้งโรงเรือ 8 หลังนั้นไปปลูกที่บางละมุด แขวงเมืองนนทบุรี แล้วโปรด ฯ ให้เจ้าพระยา
อรรคมหาเสนา (บุญนาค) รั้งเป็นตาของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเสวตฉัตร ท่านั้น

จะเห็นว่า เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) ยืนมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์พระ-
 มาทศมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีมาตั้งแต่เริ่มแรก
 ตั้งในฐานะ "ข้าราชการบริพารผู้จงรักภักดีในใฝ่ภาคของมุสลิมนิกายซุนนี" มาพบกันตั้งแต่ม
 * เพื่อหนึ่งคือการร่วมดำเนินกิจการที่ได้ดำเนินตั้งแต่นั้นเป็นสามแคว้นอยู่กรุงเทพฯ ในแผ่นดินพระ
 เจ้าบรมโกศ ในฐานะ "ของเอยแคว้นใต้เจ้าคุณนวดนางในพระอัครมเหสีของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 เว้นกรรมา" และในฐานะ "พอกาแคว้นใต้
 ของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) หลายคนได้เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 3 และบาง

เป็นวงศ์พระราชทานพระเวทสุภยาเสวพระองค์นั้น ต่อมาพระเจ้าสุภยาเสวพระวงศ์เจ้า
 เสวศักดิ์ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ซึ่ง รัชสมัยอยู่ตั้งนั้นเป็นเวลานานสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3
 เจ้าบุตรหลานของพระองค์ก็อยู่จนมาจนถึงรัชกาลที่ 4 ก็มีเหตุในยุเกิดเพลิงไหม้ซึ่งกรม-
 หมื่นสุรินทรรักษ์ซึ่งเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) อ่านช่วยการสราง เจ้าบุตรหลาน
 ก็แยกย้ายไปอยู่ตอม ที่วังนั้นวางแปลกเป็นพื้นหลวงอย่างเดิม เมื่อไฟไหม้นั้นทำให้ได้คน
 โลงตลอดกับหลานต่างก็ได้ เป็นเจ้าจอมเรือจ้างข้ามส่งไปวัดอรุณราชวราราม คนเป็นอัน
 มาก เห็นว่าที่นั่นเตียนจึงเรียกกันว่า "หาเวียง"

กรม หมื่นสุรินทรรักษ์ (พระองค์เจ้าสาเด็กรหรือเสวศักดิ์) ทรงเป็นพระราช
 โอรสองค์ที่ 29 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และที่ 2 ของเจ้าจอมมารคา
 ธานี พระองค์เป็นต้นสกุลจักรกุล ๗ อยุธยา และทรงเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ มี
 พระโอรสคือหม่อมเจ้านิมซึ่งมีพระโอรสคือ น.ร.ว. วรข นัทรกุล ๗ อยุธยา จึงได้เป็น
 เจ้าพระยามลิขิตร เลขานุชิต นายพลเอกทหารบกและเสนาบดีกระทรวงกลาโหม **ในคัมภีร์**
 รัชกาลที่ 6 แสดงว่าเจ้าพระยามลิขิตร เลขานุชิตและพวกสกุลจักรกุล ๗ อยุธยา มีเชื้อสาย
 ของนายบุญนาคซึ่งเป็นต้นตระกูลบุญนาคด้วย

คนก็ได้เป็นเจ้าจอมมารคาควย เช่น เจ้าจอมมารดาตานี”

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ถึงแก่อสัญกรรมในปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 1 เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2348 (ค.ศ. 1805) อายุได้ 68 ปี หลังจากนั้นผู้สืบสายโลหิตจากเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาก็ได้เริ่มมีบทบาทในการปกครองประเทศสยามมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 และต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5 แม้ในปัจจุบันบุคคลในตระกูลบุนนาคบางคนก็ยังคงมีชื่อเสียงในด้านต่าง ๆ

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) พ.ศ. 2331-2398

สมเด็จพระยาองค์แรกแห่งตระกูลบุนนาค คือ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ มีนามเดิมว่าดิศ เป็นบุตรคนที่แปดของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวล เกิดเมื่อปีวอก พ.ศ. 2331 (ค.ศ. 1788)

นายดิศ บุนนาค เริ่มรับราชการโดยถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นนายสุกจินดา หม่อมแพรว มหาดเล็ก หลังจากนั้นได้เลื่อนขึ้นเป็นหลวงศักดิ์นายเวรมหาดเล็ก และจมีนไวยวรรณาทหัตหม่อมมหาดเล็กตามลำดับ⁽¹⁾ ในสมัยรัชกาลที่ 2 จมีนไวยวรรณาทได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาสุรียวงษ์มนตรีจางวางมหาดเล็ก

เรื่องลำดับเสนาบดีของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชา บุนนาค) กล่าวว่า

“เมื่อเจ้าพระยาโกษา (สังข์) เลื่อนไปเป็นที่สมุหพระกลาโหมแล้ว โปรดฯ ให้ตั้งพระยาสุรียวงษ์มนตรี (ดิศ) เป็นเจ้าพระยาพระคลัง”¹

(1) “ตั้งเจ้าพระยากรังรัตนโกสินทร์” พระนิพนธ์ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ หน้า 29 กล่าวว่า นายดิศ บุนนาค ได้เป็นจมีนไวยวรรณาทหัตหม่อมมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 แต่
“พงษาวดารราชินิกุล
บางช้าง” หน้า 16 และลำดับราชินิกุลบางช้าง” หน้า 9-10 กล่าวว่า นายดิศ บุนนาค เป็นจมีนไวยวรรณาทในสมัยกษัตริย์รัชกาลที่ 2

¹กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 29.

แต่ปรากฏในจดหมายเลขดวงจรวดอีก จดอีกจดว่า เลื่อนเป็นพระยาสุริยวงส์
โตมากอน จึงเข้าใจว่าอุปราชรัชกาลที่ 2 จึงได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง

ครั้งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยามหาเสนา (น้อย)⁽¹⁾ ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ
บุญชาติ) เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนาสมณ แต่เจ้าพระยาพระคลังไม่ยอมรับตำแหน่ง
นี้ อาจว่าเป็นเจ้าพระยามหาเสนาที่อายุสั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3
จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ติศ) ว่าตั้งกรมกลาโหมและกรมท่าตลอดแผ่นดินขึ้น และ
เรียกว่า "เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และทรง
มรณราชทานให้แก่คว ใต้โปรดเกล้าฯ ให้เรียกเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม
(ติศ บุญชาติ) ว่า เจ้าพระยาอัครมหาอนุกรมวงศาเสนาบดี จนได้ถูกในปี ค.ศ. 2394
(ค.ศ. 1851) จึงเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ พระราชทานพระ-
สุพรรณบัฏจารึกจารัตินามว่า

(1) ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 23 กล่าวไว้

นัยหนึ่งว่ามีคำของเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) นี้เป็นญาติกับบิดาเจ้าพระยา
มหาเสนา (บุญชาติ) เมื่อกรุงเก่าเสียมีคำของเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) นี้หรือจะไป
อยู่กรุงเก่า และมีความที่มี วิชาขึ้นเป็นบรรลตตรีของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (อภัย
อภัยวงศ์) สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุญชาติ) จึงเห็นว่าเจ้าพระยา
อภัยภูเบศร์เป็นเชื้อสายในสกุลเดียวกับนางแตงเค็ม ส่วนเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย)
เมื่อตั้งกรุงธนบุรีแล้วก็กลับเข้ามาบริหารราชการ"

สมเด็จพระเจ้าพระยามรพบหาประยูรวงศ์ อัครมเหศวรนายก อยามศิริโกธกาบุปผา
 นนาย สกลราชวรภาควิหารวิเวกพร ปรงมณฑลมหาธาธาบุภูอ สวรรคักจุมลนเ
 สวรรคณเฑาะภณภยาอินท สวีศรีราชรัตนอาศว อคฺลยเคธาบุภาภณสิริศร ถ้อยศักดิ์นา
 30000 พระราชทานกอด เสด็จลงมา พระแสงประทีป พลอยลงยาราชาชาติ เป็ย
 เครื่องสำหรับยศอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ให้สำเร็จราชการตลอดทั่วทั้งพระ
 ราชาอาณาจักร ไททราสุริยมณฑลแหลมสุวรรณิกรด และจงตั้งตราพระลขสิทธิ์ และ
 ฆราวาสแก้วอยู่ด้วยอีกตั้ง 2 ดวง ...¹

สมเด็จพระเจ้าพระยามรพบหาประยูรวงศ์ (คิต บุณนาถ) ได้เป็นผู้สำเร็จราชการ
 แม่นดินในรัชกาลที่ 4 คนทั่วไปนิยมเรียกว่า "สมเด็จพระยาองค์ใหญ่" นับว่า ท่าน
 เป็นสมเด็จพระยาองค์แรกของวังหลวง และนับว่าท่านเป็นบุคคลสำคัญอันดับที่สามของ
 ประเทศสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ทรงลงมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
 หัว ผู้ทรงเป็นเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรง
 มีฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สอง

สมเด็จพระเจ้าพระยามรพบหาประยูรวงศ์ มีบุตรธิดากับท่านผู้หญิงจันทร์ ธิดาของ
 เจ้าพระยาธรรมาโศภ (ทองอิน) ซึ่งเป็นน้องของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ 9 คน ถึงแผ่นดิน
 รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดให้บุตรธิดาของท่านทั้งสองซึ่งยังมีชีวิต
 อยู่ในเวลานั้น คือ บุตร 2 คน ธิดา 3 คน มียศเป็นเจ้าคุณ นับเป็นเจ้าคุณพระราชชั้น
 ชั้นที่ 3 คือ สมเด็จพระยามรพบหาศิริสุริยวงษ์ (ช่วง บุณนาถ) เจ้าคุณหญิงแจ
 ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณคำทักใหม่ เป็นคุณเสถียรฝ่ายในพระบรมมหาราชวัง เจ้าคุณหญิง
 ปุก เรียกกันว่า เจ้าคุณกลาง เจ้าคุณหญิงพรหมเรียกกันว่า เจ้าคุณน้อย และพระยามนตรี
 สุริยวงษ์ (ชุน บุณนาถ)

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าพระยามรพบหาประยูรวงศ์ ยังมีบุตรธิดากับภรรยาอื่นอีก
 หลายนาน รวมบุตรธิดาทั้งหมดมี 61 คน เป็นชาย 30 คน หญิง 31 คน สำหรับบุตรของ

¹กรมพระสมุหเขมรพันธุ์, เรื่องเดิม, 29-30.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประสูติ ทรงเกิดด้วยพระยาอภัย ๑ มีตำแหน่ง คือ เจ้าพระยา
พิภพวงศ์ (เจ้าขุนพล) เจ้าพระยาพิภพวงศ์ (พวม ขุนพล) เจ้าพระยาสุรชัยพิ
สุทธ (เมต ขุนพล) เจ้าพระยาพิภพวงศ์ (พร ขุนพล) ขุนพระอินทร์พิภพศักดิ์
เป็นพระยา คือ

พระยาวงศาภรณ์ (เม) มารดาคือหม่อมลับใหญ่ เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 2
เมื่อปีมะเอ็ง พ.ศ. 2364 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นนายกองโขนมาท หุ่นแรมหาดเล็ก
ฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ล้อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 ได้เป็นจมนมหาดเล็กหัวพัน แล้ว
เลื่อนเป็นพระยาภิรมย์รักษ์ จางวางมหาดเล็กฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ในสมัยรัชกาล
ที่ 5 เป็นพระยาวงศาภรณ์ ถึงอนิจกรรม ปีฉลู พ.ศ. 2432 อายุ 69 ปี

พระยาอภัยสงคราม (นกกุง) หม่อมเกตุเป็นมารดา เกิดในสมัยรัชกาลที่ 2
เมื่อปีมะแม พ.ศ. 2366 ในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 เป็นจมนรักษะนิมาน ปลัดกรมตำรวจฝ่าย
พระราชวังบวร ฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นพระยาอภัยสงคราม จางวางศาลาหกเหล่า
ฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ถึงอนิจกรรม เมื่อปีจอ พ.ศ. 2409 อายุ 44 ปี

พระยาศรีสรรราชศักดิ์ (วรรณ) มีมารดาชื่อหม่อมขัมขัม เกิดในสมัยรัชกาลที่ 3
เมื่อปีจอ พ.ศ. 2373 บวชได้เป็นเปรียญ 3 ประโยค ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นนาย
พลชั้นหุ้มแพรมหาดเล็ก แล้วเป็นหลวงราชวงษาในกรมภูษามาลา ต่อมาเป็นพระศรี
สรรชนาลัย แล้วเป็นพระยาราชานุประพันธ์ในกรมท่า ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นพระยา
ศรีสรรราชศักดิ์ในกรมพระกลาโหม ถึงอนิจกรรมเมื่อปีมะแม พ.ศ. 2426 อายุ 66 ปี

พระยาอุโฆษธรรม (วัน) มารดาชื่อหม่อมคล้าย เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 เมื่อ
ปีวอก พ.ศ. 2379 ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นนายรองฉัยบรรทัด แล้วเป็นนายราชานุ
หุ้มแพรพิเศษ กรมภูษามาลา ต่อมาเป็นหลวงราชวงษา ในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เป็นพระ
ราชวงษา แล้วเป็นพระยาราชวงษา ในที่สุดเป็นพระยาอุโฆษธรรม จางวางกรมภูษา
มาลา และถึงอนิจกรรม เมื่อปีถุ พ.ศ. 2454 อายุได้ 76 ปี

สำหรับริลาที่คำคัญคือ จ้าวราชกิจจารวัตร (นร) เป็นพนักงานกำกับเครื่องเขย
 ในรัชกาลที่ 5 คนอื่น ๆ ที่สำเร็จราชการฝ่ายในคือ คุณหญิงสดอย วิฑิตามวงษ์แห่งงาน
 กับเสนาบดีจระกุกโฬงกับ ๆ เช่น คุณหญิงเปี่ยม เป็นภรรยาของพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์
 ฐิติ) ท่านผู้หญิงเผือก เป็นภรรยาของเจ้าพระยามหาจักรีบรม (น้อยเมือง ข นร
 มงคล โภชารกุล ข นร) นับเป็นตัวอย่างของภรรยาของเจ้าพระยาในรัชกาลที่
 ยี่สิบห้า เพื่อเป็นปรีชาปฏิบัติพระคุณนี้ ๆ มีทั้งอำนาจเข้มแข็งขึ้นด้วยประการหนึ่ง นอก
 จากนี้ ยังมีการสมรสระหว่างบุตรธิดาของมีคาเดียวกับแต่ต่างมารดากัน คือ คุณหญิงปรีก
 กับ คุณหญิงสายหยุด ซึ่งเป็นธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ใหญ่ ในตอนแรกท่านทั้งสองนี้
 รับราชการฝ่ายใน แต่ภายหลังเป็นภรรยาของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ทวน บุณนาถ) ที่ชาย
 ต่างมารดาทั้งคู่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้องการให้พระคุณมีความแน่นแฟ้นมั่นคงขึ้น

จะเห็นได้ว่า บุตรธิดาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ได้รับราชการ
 เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวติดต่อกันหลายพระองค์ นอก
 จากได้รับราชการในวังหลวงแล้ว บางท่านก็ยังรับราชการที่วังหน้าซึ่งเป็นมณฑลพระ
 ราชวังบวร ๆ มหาอุปราชด้วย จึงทำให้มีความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางฝ่ายวังหลวงกับวังหน้า
 แน่นแฟ้นสนิทกัน เพราะเป็นพี่น้องตระกูลเดียวกัน

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) จึงแก่พิราลัย เมื่อ
 วันที่ 26 เมษายน ปีเถาะ ค.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) อายุ 66 ปี

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) พ.ศ. 2334-2400

บุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวลอีกผู้หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทในการปกครองประเทศสยามมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ความคู่กับ
 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ที่ชาย คือสมเด็จพระยาบรม
 มหาพิชัยญาติ (บางแห่งใช้ว่า สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) จึงมีนามเดิมว่า ทัต
 เกิดเมื่อปีจอ พ.ศ. 2334 (ค.ศ. 1791) เมื่อคุณนวลถึงแก่กรรม

ภายหลัง บุนนาค เริ่มเข้ารับราชการในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ 1 เป็นพนักงานเล็ก ต่อมาเป็นนายสมิธุของพระมหาดเล็ก เมื่อถึงสมัยรัชกาล
 ที่ 2 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ หมายมีนามว่า พระมัยเด็กชา (นางแดง
 เกี้ยว จมื่นเด็กชาย) หัวหน้านายเล็กของวังหน้า คือ รับราชการสนองพระเดชพระคุณ
 ในกรมพระราชวังบวรวิเศษานุรักษ์⁽¹⁾ ภายหลัง บุนนาค จึงขอจะขอรับราชการใน
 กรมพระบวรวิเศษานุรักษ์ไปอยู่วังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบวรวิเศษานุรักษ์ พินาศ ในปี
 พ.ศ. 2360 (ค.ศ. 1817) แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 จึงทรง
 พระกรุณาโปรดฯ ใ้โปรดเกล้าฯ ให้ จมื่นเด็กชา (ดีด บุนนาค) กลับมารับราชการสนอง
 พระเดชพระคุณในระบอบการารวังตามเดิม โดยเลื่อนขึ้นเป็นพระยาสุริยวงส์
 ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก

(1) กรมพระราชวังบวรวิเศษานุรักษ์ หมายความว่า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
 เสด็จพระราชพิธีทรง ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระอมรินทรา
 มหาราชินี ดังนั้น จึงทรงเป็นพระอนุชาธิราชของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 เจ้าฟ้าชายจุฬ ประสูติ วันจันทร์ ที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2315
 (ค.ศ. 1772) และในรัชกาลที่ 1 ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยา
 เสด็จ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาานุรักษ์ ต่อมาใน พ.ศ. 2350 (ค.ศ. 1807) โปรดให้เลื่อน
 ขึ้นเป็นกรมหลวง แล้วเป็นพระมัยเด็ชน้อย พอถึงสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระ
 จุฬาลงกรณ์เกล้าฯ พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวร
 สดงามมงคล เสด็จพระราชมา เจ้ากรมพระราชวังบวรวิเศษานุรักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2352
 (ค.ศ. 1809) พระองค์ดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ 4 ปี จึงพินาศ เมื่อวันที่
 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2360 (ค.ศ. 1817) สิริพระชนมายุได้ 37 พรรษา

ตลอดสมัยรัชกาลที่ 2 พระยาตรีสุริยวงษ์ (ทัต บุนนาค) ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการ ด้วยความเรียบร้อยและซื่อสัตย์สุจริต เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ-
 เจ้าอยู่หัวเสมอมา เช่นเดียวกับนายคิด หรือกรมชาน ซึ่งตอนปลายรัชกาลที่ 2 นั้น มี
 ตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาพระคลัง คำนับตามวังหลวงแห่งตระกูลขุนนาง จึงประพฤติและ
 ปฏิบัติตนสมกับเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ใน
 ฐานะเป็นพระยาอัครมหาเสนาบดี และในฐานะผู้ยึดเชื้อสายโดยตรงมาจาก
 เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ซึ่งเป็นข้าราชการที่เก่งกล้าเต็มมือซื่อสัตย์จงรักภักดี
 ต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตั้งแต่ครั้งยังไม่ได้อุปราชระราชวงศ์จักรี
 และทั้งสองท่านก็ได้ยึดหลักการปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระราช-
 จักรีวงศ์เสมอมาจนถึงแก่พิราลัยในแผ่นดินรัชกาลที่ 4

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯฯ เลื่อนพระยาตรีสุริยวงษ์ (ทัต บุนนาค) จากวงมโหรีเล็ก เป็นพระยาตรีพิทักษ์
 รัชมหาโยธา จากวงพระคลังสินค้า หนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยาทรงรัตนโกสินทร์ หน้า
 30-31 กล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริจะให้
 พระยาตรีพิทักษ์ ๓ เป็นเจ้าพระยาบวรราช แต่ท่านไม่ยอมรับเพราะท่านเกรงว่ายังไม่
 มีความสามารถเพียงพอ ขอให้ท่านได้รับราชการในตำแหน่งเดิมในวังหลวงก่อน ทั้งนี้ เนื่อง
 จากหลายเหตุผลก็คือ ตำแหน่งเจ้าพระยาบวรราชเป็นตำแหน่งสูงถึงชั้นเสนาบดีพระนครบาล
 จึงจำเป็นต้องได้ผู้ที่มีความรู้ความสามารถจริง ๆ ตัวท่านเองยังไม่พร้อมจะเป็น ท่านจึง
 กราบบังคมทูลขอไปโปรดฯฯ จัดตั้งผู้อื่นไปหลวงก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
 ที่ 3 ก็โปรดฯฯ ให้เป็นไปตามนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงยังคงเป็นพระยาตรีพิทักษ์รัชมหา
 โยธา จากวงพระคลังสินค้า แทนที่จะเป็นที่เจ้าพระยาบวรราช เสนาบดีพระนครบาล

เนื่องจาก นายทัต บุนนาค ได้ประกอบกิจการงานหน้าที่ราชการโดยคุณมาแห่ง
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งตราของจักรีถึง 3 รัชกาล ด้วยความเรียบร้อย มี
 ความซื่อสัตย์สุจริต และซื่อสัตย์สุจริต นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระยาตรีพิทักษ์ ๓
 เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งได้เป็นประธานในราชการทั้งปวงร่วมกับเจ้าพระยาพระคลัง

ว่าผู้สมุหพระคณาภิเษม (คือ บุนนาค) ผู้มีชาย กับ พระยาภาวสุภาวดี ว่าผู้สมุหหมายดี และ
ว่าผู้พระคณิงคณาภิเษมดี ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น
ครองราชย์ทรงพระชนม์ในปี พ.ศ. 2394 (ค.ศ. 1851) และทรงแต่งตั้งขุนนางจากโบราณ
ราชประเทศ ซึ่งมีพระยาตรีภักดิ์ ๑ ทรงช่วยด้วย ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 4 กล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้น โปรดให้เรียกพระยาตรีภักดิ์ขึ้นรับราชการโดยว่า เจ้าพระยาบรมมหา-
พิริยญาติ โปรดวางกลศึก จนถึงทุกวันนี้⁽¹⁾ จึงยกขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา-
พิริยญาติ ทรงพระนามราชสุริยวงศ์ สดกพงศ์ประดิษฐา มุมนาคมาภิเษม ไตรสรณ-
ศรัทธียามา สาครมหาภิรมย์เทวทร ปรินเรนทรมาลาจโรประการ มีทหาร
เดชาบุรุษพันห้าร้อย ทั่วภักดีมา 30,000 จารึกโน้มน้ำแห่งคำเนื้อแผ่น พระราช-
ทานกลศึก เคื่องงา พระแสงลงยาราชาวดี เป็ยเครื่องยศอย่างพระองค์เจ้า
ปางมรณ ทั่วดวงตราวันพระยศ เสด็จเทศมณฑลให้สำเร็จราชการในพระนคร
ทุกสิ่งทุกอย่าง กงวาพระคณิงคณาภิเษมดี . . .¹

จะเห็นว่า นายสัต บุนนาค ได้รับเกียรติยศสูงสุดถึงเป็นชั้น สมเด็จเจ้าพระยา
เป็นผู้นำราชการทั้งปวงในกรุงเทพฯ พระมหานคร ด้วยจึงว่าพระคณิงคณาภิเษมดี คนทั่วไป
เรียกขานอย่างสามัญว่า สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิริยญาติ ผู้ทรงอำนาจตำแหน่งตงน้อย หลานเจ้าอนุวงศ์
(ซึ่งเป็นราชินีอยู่เดิมเดียวกัน) 12 คน และในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระเจ้า

(1) คำพิริยญาติซึ่งกล่าวได้: พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมเด็จพรพันธุ์ ทรง
ขึ้นครองราชย์ในพระชนม์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาจักรีรัตนโกสินทร์ หน้า 30-31 ว่า ทรงยอม
ให้ความว่าลูกเขยกับ กรมหมื่นอภัยราช เดิม 11 ขึ้น 4 ค่ำ ปีกุน พ.ศ. 2394 (ค.ศ.
1851)

¹ กรมพระสมเด็จพรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 33-5.

อยู่หัว โศกทรงมีพระมหาราชกุมารีคือไปโปรดเกล้าฯ ทั้งบุตรีธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นเจ้าคุณพระ-
ราชอนันต์ชั้นที่สาม บุตรีธิดาที่สำคัญคือ

พระศรียถักดิ์ (สนิท) เป็นเจ้ากรมตำรวจในรัชกาลที่ 3 และถึงแก่กรรม ใน
แผ่นดินรัชกาลที่ 3

เจ้าคุณหญิงบุญ เรียกกัณว่า เจ้าคุณตำหนักเค็ม ในสมัยรัชกาลที่ 3 รับราชการ
ฝ่ายใน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 โศกเค็มจันเป็นเจ้าคุณ และเป็นผู้ช่วยราชการฝ่ายใน
ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ 5

เจ้าคุณหญิงเป้า เป็นภรรยาพระยาบวรศรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุญนาค) บุตรสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุญนาค) โศกเป็นเจ้าคุณในสมัยรัชกาลที่ 4 และ
ทำหน้าที่ว่าการโรงไหม ถึงอสัญกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 5

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ยังมีบุตรีธิดาอันเกิดจากภรรยาอื่น
ด้วย ที่สำคัญ คือ

เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ) มารดาคือ หม่อมหญิง จะโศกกล่าวรายละเอียดใน
ประวัติของหลานต่อไป

พระยาราชวงศ์พิพัฒน์ (แย้ม) หม่อมนี้ เป็นมารดา ในสมัยรัชกาลที่ 3 โศกเป็น
นายวิเชียรรัตนุ์หม่อมพรมหาคเล็ก โศกแผ่นดินรัชกาลที่ 4 เป็นเจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์ หัวหมื่น แล้ว
เป็น พระยาราชวงศ์พิพัฒน์ จางวางมหาคเล็ก ถึงอนิจกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4

พระยาอิสรวณภาพ (เอี่ยม) เป็นน้องร่วมมารดาเดียวกับเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์
(แพ) เป็น จันอินทร์เสนา ปลัดกรมตำรวจ ฝ่ายพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพในสมัย
รัชกาลที่ 3 ต่อมาเป็นพระยาใหญ่โดยสมบัติ จางวางพระคลังสินค้า ฝ่ายพระมหาราชวัง
(พระยาสมเด็จพะปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในรัชกาลที่ 4 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ท่านได้เป็น
พระยาอิสรวณภาพ อธิบดีกรมมหาดไทย ฝ่ายพระราชวังบวรวิไชยชาญ ถึงอนิจกรรมใน
แผ่นดินรัชกาลที่ 5

พระยาจกัาโถมราชเสนา (ฉ่า) มารดาคือหมอบึง ได้เป็นนายราชวักดิ์
ขุนนทรพตาดเล็กฝ่ายพระราชวังบรมมหาสถิตย์เสนาในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาในสมัย
รัชกาลที่ 4 เป็นพระมหามหาเจ้านกรม แล้วเลื่อนเป็นระยามริรักษักราชา จางวาง-
กำรวจไนพระบรมราชวัง ต่อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เป็นพระยาพิชัยบริหาร อธิบดี-
นครบาล แล้วเลื่อนขึ้นเป็นพระยาจกัาโถมราชเสนา ถึงอนิจกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5

พระยามานาพิธภายี (โต) เป็นน้องร่วมมารดาเกี่ยวกับเจ้าพระยาศรีพิชัย
(ผล) และพระยาอิศรานุกาส (เอี่ยม) เมื่อในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นนายปลิวไชย ขุนนทร
พตาดเล็ก แล้วเป็นพระยามานาพิธภายี เจ้ากรมพระคลังสินค้า ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โตเลื่อน
ขึ้นเป็นพระยามานาพิธภายี ถึงอนิจกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 5

ส่วนบิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาพิชัยญาติ ที่รับราชการฝ่ายใน คือ กุญหญิง
สวน และกุญหญิงปาน เป็นพนักงานชั่งน้ำเหลือง ท้าวศรีสัจจา (เลื่อน) ท้าวจากรฝ่าย
ใน ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งให้เป็น
ท้าว ต่อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เป็นท้าวโสมภณีเวสน์ แล้วเป็นท้าวศรีสัจจา ถึงอนิจ-
กรรมในสมัยรัชกาลที่ 5

อีก 2 คน ของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาพิชัยญาติ ที่ได้เป็นเจ้าจอมมารดา
และจอมเห่า ในราชสกุลจักรีวงศ์ คือ

เจ้าจอมมารดาสำคัญ เป็นเจ้าจอมมารดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 4 ต่อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 โปรด ฯ ตั้งเป็นเจ้าลูก เจ้าจอมมารดาสำคัญ
เป็นเจ้าจอมมารดาของสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทธานุชาบรมศรี พระอัครราชเทวีในพระ-
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 และพระเจ้านรพงศ์ เวศพระองค์เจ้าบุษยเม็กนิทาน
กับกรมหลวงพิทยะรัตนภานุภักดิ์

หม่อมจกัา เป็นจอมเห่าของหม่อมเจ้าประจักษ์ สหายในกรมหมื่นสุนทรภักดิ์
รักษาางคนก็แต่งงานกับชาวสกุลขุนนางด้วยเช่น เช่นกุญหญิงนุ่น เป็นภรรยาของ
พระยาวงศาภรณ์ภูษิต (เมฆ) ซึ่งเป็นญาติผู้พี่ เป็นต้น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ชัยภูมิ (เจ้า มุขนาก) มีบุตรธิดารวมทั้งหมด 43 คน เป็นรวม 22 คน หญิง 26 คน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ชัยภูมิ จึงแก่พิราลัย เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ปีมะเมีย พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) อายุ 67 ปี ในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประสูติวงศ์ (ดิศ มุขนาก) ถึงแก่พิราลัยแล้ว 2 ปี

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์ (ธวง มุขนาก) พ.ศ. 2351-2425

อัครมยุขผู้กษัตริย์องค์หนึ่งแห่งระบอบมหาราชคือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์ ซึ่งเป็นรัฐมยุขที่มีอาณาพสุคามอยู่หนึ่งในการปกครองและบริหารราชการแผ่นดินสองประเทศสยามในยุครัตนโกสินทร์ ดำรงชีวิตอยู่ถึง 5 แผ่นดิน คือตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์ จึงได้เห็นเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงของประเทศสยามในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการปกครองประเทศบางประการ การปรับปรุงพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้ามั่นคงเกี่ยวกับอารยประเทศ ด้านการติดต่อกับต่างประเทศ ตลอดจนความพยายามของมยุขของสยามประเทศ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะพาสยามรัฐมาว่าหน้าหลังของจักรวรรดิสมัยซึ่งกำลังตกต่ำอยู่รอมดาม สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์ผู้นี้ได้มีส่วนช่วยช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ เหล่านั้นตลอดมา จนกระทั่งถึงสิ้นปลายแห่งชีวิตของท่าน กล่าวได้ว่า ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินเสมอมา และสามารถปฏิบัติหน้าที่ทำให้ราชอาณาจักรของแผ่นดินสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เป็นผลงานฝากไว้ให้กับประเทศหลายประการ

ในเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์ เป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากถึงกลางแล้ว ชีวิตของท่านจึงน่าสนใจและน่าศึกษายิ่ง สำหรับเรื่องราวโดยพิสดารเกี่ยวกับชีวประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สุริยวงศ์นั้น จะหาอ่านได้จากหนังสือ

หลายเล่มเพราะมีผู้เขียนไว้มาก เช่น ประวัติของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
พระมหามงกุฎของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยาลักษณ์ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริย-
วงศ์มหามงกุฎ ของ นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงประวัติของสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ โดยสังเขป เพียงเพื่อให้ทราบเรื่องพอเป็นพื้นฐานเท่านั้น
จะเห็นในคำนำบทพากย์ของพยานเป็นประการสำคัญ

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มีพระนามเดิมว่า จวง เป็นบุตรชายคนใหญ่
ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับท่านผู้หญิงจันทร เกิดเมื่อ
ปีมะโรง วันศุกร์ เดือนสี่ ขึ้น 7 ค่ำ พ.ศ. 2351 (ค.ศ. 1808) ตรงกับวันที่ 23
มิถุนายน ปรากฏว่า มีต้นกำเนิดของประเทศสยามเกิดเป็นสหชาติในปีมะโรงรวมกันกับ
จวง บุนนาค อีก 3 ท่านคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงวงศา-
ธิราชสนิท และเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญรัตสมบัติ) ที่สมุหนายก

นายจวง บุนนาค มีพี่น้องรวมบิดามารดาเดียวกัน 9 คน แต่โตที่สุดเหลือแต่
ตัวพานกับทองอีก 4 คน คือ เจ้าคุณหญิงจร เจ้าคุณหญิงปุก เจ้าคุณหญิงรุณ และพระยา
มนตรีสุริยวงศ์ (จุม) เท่านั้นที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่มากด้วยกัน

ตอนเยาว์วัยนั้นเด็กชายจวง บุนนาค ได้รับการศึกษาพอประมาณ เมื่อเริ่มเจ้า
ชัยมงคล ท่านบิดาจึงขอเวลานั้นเป็นพระชายาระดลิ่ง ก็นำบุตรชายไปถวายตัว เป็นมหาดเล็กใน
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 มหาดเล็กของใครรวมทั้งงานก็มีคานาในกิจการ
ด้านพระคลังและกรมศอ จึงทำหน้าที่ติดต่อกันทางประเทศอังกฤษ นายจวง เป็นผู้ที่มีอุปนิสัย
ชอบศึกษาถวมนการ เมืองอยุธยา เมื่อได้เข้าไปอยู่ในใกล้ชิดท่านผู้ใหญ่จึงบริหารกิจการ
บ้านเมือง จึงทำให้ได้ทราบเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับการเมืองมาจั้น ความเฉลียว
ฉลาด ปฏิภาณ ไหวพริบ ก็ยิ่งทวีขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะในกระบวนการเมืองและการ
ติดต่อกับต่างประเทศ

ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บพดลเล็กจวง บุนนาค ได้
เป็นนายไชยจรงค์ มหาดเล็กขุนพล ปรากฏว่านายไชยจรงค์เป็นที่โปรดปรานของพระ-

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เพราะเป็นมรดกที่ทางราชินีอุทิศประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งบิดาของตบคือเจ้าพระยาพระคลัง (คิด) และอาจองพานคือพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) เป็นผู้ให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนธิบัตรช่วยมาตั้งแต่ครั้งพระองค์ยังเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ประกอบกับพระองค์เคยทรงรับราชการในกรมทหารร่วมกับเจ้าพระยาพระคลังในแผ่นดินรัชกาลที่ 2 เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์ไปรดเกล้า ๆ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าตำกรมพระศาโยอีกกรมหนึ่งแล้ว ก็โปรด ๆ เดือนมาไปยังขรรค์ มหาดเล็ก พุนพเร (ชวง บุญนาค) ขึ้นเป็นหลวงสีหไสยาเวรมหาดเล็กซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า หลวงนายสีหไสยา สืบเสาะกรมพระศาโยราชธานภาพทรงให้ความเห็นว่า การเดือนบรรดาศักดิ์ของนายชวง บุญนาค ครั้งนี้ เห็นจะเป็นเมื่อครั้งนายชวงสีกจากสมณเพศ เข้ามารับราชการอีกครั้งหนึ่ง

... ที่พระเจ้าพิศุขความความที่ปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุเก่า ๆ ดูเหมือนความสามารถฉลาดหลักแหลมของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะเริ่มปรากฏแก่คนทั้งหลาย ตั้งแต่เมื่อเป็นหลวงสีหไสยาเวร เพราะเหตุการนี้กลาง ๆ ให้โอกาสประกอบกับฐานะของท่านที่เป็นบุตรเจ้าพระยาพระคลัง เสมอมาว่าการต่างประเทศ ซึ่งไต่บังค้ำชูชาติทั้งปวงชายทะเลฝั่งตะวันออกด้วย เป็นอันว่า พอถึงรัชกาลที่ 3 แล้ว โยธาพิทยาก็ทำหนังสือสัญญากับบริษัทยิงทอง ตอนนั้นมา เมื่อเสร็จการปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว โยธาพิทยาก็เกิดรบกับญวน ต้องเตรียมรักษาปากน้ำเจ้าพระยาและเมืองจันทบุรีให้ญวนจมน้ำร้ายไต่โดยทางทะเล ในการปรึกษาทำหนังสือสัญญากับพม่าอังกฤษก็ดี การสร้างป้อมและเตรียมกำลังรักษาเมืองสมุทรปราการก็ดี การสร้างเมืองจันทบุรีใหม่ที่บางกะจะก็ดี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นบุตรผู้ใหญ่ใคร่ใช้ เป็นผู้ช่วยบิดาของท่านในการทั้งปวง (บุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์อีกคนหนึ่ง ที่เป็นกำลังช่วยบิดาในครั้งนั้น คือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ นามเดิมว่า ขำ บุญนาค ซึ่งในรัชกาลที่ 3 ท่านเป็น จมื่นราชามาตย์

ในกรมพระตำราจ) จึงเป็นโอกาสที่ได้แสดงความรู้ให้ปรากฏ...¹

อนึ่ง เป็นที่น่าประหลาดว่าเมื่อปฐมวัย ของ บุณนาค มีใจสนใจในการช่าง ปรากฏว่าท่านกลับเป็นนายช่างไทยคนแรกที่สามารถต่อเรือแบบฝรั่งได้ นายช่างเริ่มสนใจในการศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่ง เมื่อครั้งรับราชการเป็นที่หลวงสิทธิ่นายเวรแล้ว ปรากฏว่าท่านสามารถต่อเรือกำปั่นได้สำหรับคนไทยสมัยนั้น แม้แต่ชาวต่างประเทศก็ยกย่องชมเชย เช่น หมอมรลิตซ์ มีชื่อนาโรอเมริกัน ซึ่งเข้ามาสู่กรุงสยามในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ได้เขียนไว้ในบันทึกจดหมายเหตุของเราที่เรียกว่า "จดหมายเหตุของหมอมรลิตซ์"

หลวงสิทธิ่นายเวร นอกจากจะเรียนวิชาต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่งแล้ว ยังสนใจศึกษาด้านภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เพราะท่านตระหนักดีว่า ประเทศสยามนั้นนับวันจะต้องเปิดประเทศ และมีความสัมพันธ์กับนานาอารยประเทศ โดยเฉพาะขณะนั้น ประเทศทางยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา กำลังแผ่อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมในทวีปเอเชีย ถ้าไม่ปรับตัวให้ทันต่อเหตุการณ์รอบกายแล้ว ประเทศสยามคงไม่อาจจะหลุดพ้นจากลัทธิดังกล่าวได้ ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ท่านได้เห็นการก่อเกิดเช่นนี้ และพยายามศึกษาวิทยาการของฝรั่งมิเป็นจำนวนน้อยที่ได้มาเป็นบุคคลสำคัญในชั้นหลังมี 4 ท่านคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชเป็นพระวิมลญาณวิเศษพระองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นสมเด็จเจ้าอนุวงศ์แห่งนครราชสีมา องค์หนึ่ง กรมหลวงวงศาธิราชสนิทอีกพระองค์หนึ่ง และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็นหลวงนายสิทธิอีกท่านหนึ่ง กล่าวได้ว่าท่านทั้งสี่นี้เป็นพวก "หัวใหม่" ในสมัยรัชกาลที่ 3 และพระเจ้าแผ่นดินยังทรงมีคติชอบนมัชมรมนิยมประเทศใด ๆ อยู่

¹ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, (เจ้าภาพพิมพ์ในงานทำบุญอุทิศหลวงอรามเรืองฤทธิ์ (ชาน บุณนาค) และนางอรามเรืองฤทธิ์ (สุใจ บุณนาค) ๗ เมรุวัดประยูรวงศาวาส วันที่ ๑4 มีนาคม พ.ศ. 2504), หน้า 3-4.

เมืองจางหวางสิงห์นายเวร (บาง มุขนาถ) รับราชการที่มีความดีความชอบมาก จึงได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับ คือในปี พ.ศ. 2334 (ค.ศ. 1831) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ เลื่อนหลวงสิงห์นายเวรขึ้นเป็น จมื่นไวยวรนาถหัวพันชั้นแรกเล็ก หลังจากขึ้นไต่ทรงเพิ่มสร้อยนามของท่านเป็นจมื่นไวยวรนาถภักดีศรีสุริยวงศ์ นามนี้ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุการณ์เซอร์เจมส์ บรูก (Sir James Brooke) เป็นทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้ไขสัญญากับไทยเมื่อ พ.ศ. 2393¹ (ค.ศ. 1850) ซึ่งปรากฏชื่อว่าโมสำเร็จ และตอนปลายแผนกรัชกาลที่ 3 จมื่นไวยวรนาถภักดีศรีสุริยวงศ์ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก

ต่อมาในแผนกรัชกาลที่ 4 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาเจ้าพระยาพระคลังว่าสมุหพระกลาโหม (คึก มุขนาถ) ขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และพระยาศรีวิชัย (พิศ มุขนาถ) ขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ผู้สำเร็จราชการพระนครแล้ว ก็ทรงตั้งพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็กเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม และทรงเลื่อนจมื่นราชานาถ (ฉวี มุขนาถ) ขึ้นเป็นเจ้าพระมารัตนวงษ์มหาดิศรายักษ์ ผู้ช่วยราชการในกรมท่า ครั้นนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างตราสุริยมณฑลพระราชทานแก่สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และตราวันพระนพเคราะห์ราชทานแก่สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นตราประจำเฉพาะสำหรับสมเด็จพระยาทั้งสององค์ แลสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ยังคงจัดตราสำหรับตัวแฉ่งสมุหพระกลาโหม กับตราบัวแก้วสำหรับตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังอยู่ตามเดิม พระบาท

¹ จดหมายเล่าเรื่องเซอร์เจมส์ บรูก เข้ามายังท่าช้างในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีพ.ศ. 2393, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ๗ พระเมรุทองสนามหลวง เลื่อนวันอาศวน พ.ศ. 2466), หน้า 20.

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชกรพระสรศักดิ์ดวงหนึ่งพระราชทานสำหรับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์^(๑) ครั้นต่อมาเมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นที่สมุหพระกลาโหมถึงตำแหน่งแล้ว จึงโปรดฯ ให้ทูลปัดตราครุฑพระสรศักดิ์เป็นคู่กับตราพระยศศักดิ์ เพื่อย่อยางตราจักรเป็นคู่กับตราพระยศสำหรับตำแหน่งสมุหนายก แต่สมุหพระกลาโหมกลับยอมเอาไฉไลตราครุฑพระสรศักดิ์ เห็นจะเบียดเสียดเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นแต่สำเร็จราชการแผ่นดินตอนฉะบับชกาลที่ 5 ทูลปัดตราครุฑพระสรศักดิ์เป็นตราอาลาสิทธิ์ ครานั้นก็เลยเกินศักดิ์สมุหพระกลาโหมไป

เมื่อนายช่วง มุขนาค ได้เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานพื้นนา^(๒) ของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) อันเป็นนาหลวงในบริเวณที่อยู่ของท่าน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อยู่ในเวลานั้นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์มีคำสั่งแก่ข้าราชการในปี พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เลื่อนขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมถึงตำแหน่งท่านจึงข้ามกลับไปอยู่สำนักกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้

(๑) ในหนังสือเรื่องลำดับเสนาบดีของเจ้าพระยาทิฆาทรงรั (อำ มุขนาค) กล่าวไว้โดยย่อว่า ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ บรรดาข้าก่เมกแล้ว โปรดฯ ยกเจ้าพระยาพระคลังที่สมุหพระกลาโหมขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ แล้วโปรดฯ ให้พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) บุตรโอรสของท่านขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ถือตั้งตราพระยศสี่เหลี่ยมและตราครุฑพระสรศักดิ์ ฯ นับเสมอตราจักรของเจ้าพระยาจักรี

(๒) ที่ดังกล่าวนี้อยู่บริเวณริมคลองสะพานหันฝั่งตะวันออก ตรงหน้าวังบูรพาภิรมย์ เป็นย่านมรดกและร้านเก่าปัจจุบันนี้

สร้างจวนอยู่ที่ริมฝั่งปัจจุบันคือโรงเรียนนายสนเด็จเจ้าพระยา อัญมณีของสวน สวนจวน
เก็บของทานี่ตานี่ นองของทานี่โลอาเก็บอยู่จวนมา

ปรากฏจากตรรกวิธีสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากในการปกครองประเทศสยาม
โดยเลาะจากฝั่งจากเมืองสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา-
พิชัยญาติ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแก่พิราลัยและสวรรคตตามลำดับ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังมีความสำคัญมากจนสมเด็จพระนารายณ์ทรงถามหาภาพทรง
เปรียบเทียบกับว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เป็นเสนาบดีแล้ว
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นเสนาบดี เสนาบดีการช่วยกันทำงานมาตลอดรัชกาล
ที่ 4¹ ดังนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในการปกครองประเทศ
สยามเป็นอันดับที่ 2 รองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาเมื่อถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เนื่องจากพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ยังทรงมีพระชนมายุยังน้อย คือเพียง 15 พรรษากว่า ๆ
พระบรมวงศานุวงศ์ พระสงฆ์ราชาคณะ และที่ประชุมเสนาบดี จึงได้ฉวยฉวยสำเร็จ
ราชการแผ่นดิน บริหารประเทศไปหลางก่อนจนกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวจะทรงบรรลุนิติภาวะ นอกจากนี้ที่ประชุมยังเห็นว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง
บุนนาค) เป็นผู้ที่สมควรที่สุด ทั้งนี้ที่ประชุมจึงลงมติเป็นเอกฉันท์แต่งตั้งให้เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 และเป็นผู้มีอำนาจเต็มที่
ถึงขั้นสั่งประหารชีวิตผู้กระทำความผิดร้ายแรงได้ กล่าวกันว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวรัชกาลที่ 5 จะไม่ลด ๑ ให้ท่านเป็นสมเด็จเจ้าพระยา แต่ท่านกราบมัจฉมธุขอตัว

¹ สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ, (พระนคร :
คลังวิชา, 2493), หน้า 132.

โดยอ้างว่า พระเจ้าจอร์จที่หนึ่ง องค์น้อย เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาอยู่ไม่ได้ ภาไตก็ถึงแก่ภริยาสืบ
จึงพระราชทานยศแก่บริวารเพิ่มเติม² โดยให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในปี พ.ศ. 2411
(ค.ศ. 1868) ยังไม่ได้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา ต่อมาภายหลังถึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดินผู้ว่าราชการในราชการแผ่นดินตั้งในกรุงและนอกกรุง จึงจะเห็นได้ว่า
ตำแหน่งราชการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการโปรด
เกล้าฯ ตั้งให้หมายเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา เมื่อปีระกา พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873)
ที่สำคัญคือ

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เป็นองค์กลางดวงแก้ว 2416 พรรษา... พระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์... ได้รับราชการ
ฉลองพระเดชพระคุณในแผ่นดิน แต่ในรัชกาลที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 นานาน ได้มี
คุณูปการในราชกิจใหญ่เป็นอันมาก ได้ผ่านบารุงพระราชอาณาจักรสยาม
อุทิศพระเดชพระคุณคำวิ มีให้เหลือยงผลำถะธริราชคัสกรภายในภายนอก จำพวก
จักจจะเขียดเขียดเกรง เหมมหานครโดยอำนาจ ให้เสื่อมถอยนัยกำลังสงบไม่ได้
โดยยุติธรรม และจัดการแผ่นดินให้สาสุกเป็นปกติเรียบร้อยดี... ครั้นตั้งในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินฉลองพระเดชพระคุณโดยอริราชภัย
เพียงกรรมธิดตรง มีโคเห็นและเกรงแก่ผู้ใครจะวากถาวคัสถินถาวรสิ่งใดจะให้
เป็นคุณเป็นประโยชน์ด้วยกัน และเป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้าสืบกาลนาน และได้
ช่วยผ่านบารุงพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อย ได้โคตั้งอยู่ในความสุขความเจริญ
ทั่วไพบี คัสความวังเกียรติราวดาบแก่กัน กับทั้งราชการทั้งปวงโคอยู่เย็นเป็น
สุขด้วยกัน ทั้งพระราชอาณาเขตและคำวิราชการทั้งเป็นเหตุเป็นคุณ มีความเจริญ
แก่แผ่นดินเป็นหลายประการ คำรงอยู่ในธรรมสัสถุสุจริตหาญเสมอมิได้ สยกวร-

²กรมพระสมุททอมรพิบูลย์, เรื่องเดิม, หน้า 47.

จะเป็นผู้รับมรดกทรัพย์สินยกเว้นจดเดรตามูลฐาน มีเกียรติยศใหญ่ยิ่ง โยมมรดก
สมควรแก่ความชอบใจ

จึงที่พระบรมราชโองการตามพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำรับสั่งเลื่อนที่เจ้าพระยา
สุริยวงษ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยา ให้พระยาภิรมย์ภักดีมาดำรงตำแหน่งพระสุพรรณบัฏว่า
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ สมัยทรงผนวช... เป็นพระยาพรหมมุนี
มตามาเป็นพระพรหมวาปีศักดิ์ มีนามจริงพระอิสริยยศบรรดาศักดิ์ 3๐๐๐๐ ยิ่งกว่า
จุฬาลงกรณ์มนตรี 3 เท่า ดำรงกรมทาสุริยมนตรี ได้บังคับบัญชาสิทธิราชการ
แผ่นดินในกรุงนอกกรุงทั่วพระราชอาณาจักร และสำเร็จสรรพอาชญาสิทธิ์ประหาร
ชีวิตคนที่ต้องแก้ออกกฎหมายใหม่แก้ไขโทษใคร่ ขอให้สิ่งซึ่งเป็นก้นเหฏเป็นใหญ่ในโลก
จงอนุเคราะห์บำรุงบริรักษ์สมเด็จเจ้าพระยา ผู้ดำรงมเหศวรศักดิ์วิกรมเดชาบุณยา
บพิตร สืบพระชาติอันตราเมืงไค้ ให้เจริญชนอายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ...^๑

ประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวเป็นเครื่องยืนยันว่า สมเด็จเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงษ์ (รอง มุณเฑาะ) เป็นผู้ซึ่งเหมาะสมสำคัญในการปกครองและบริหาร
ประเทศสยามเพียงใจ

ในคำพิพากษาตัดสินของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์นี้ เมื่อหลายคำร่าง
จำแนงเป็นหลวงถึงห้าร้อย มีอายุประมาณ 25 ปี ได้สมรสกับกุลสตรีผู้หนึ่งชื่อภริยา
ซึ่งเป็นธิดาของหลวงแก้วอาทิตย์ (จาด) บุตรของเจ้าพระยาอรรถโยธินเสนา (มุณเฑาะ)
และทางมารดาอันกับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา
สิทธิวงษ์ ทั้งนี้ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์จึงเป็นลูกหลานของกับท่านผู้ซึ่งอาศัย
ภรรยาของตาคุณ

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ มีบุตรด้วยกันท่านผู้หนึ่งถึงบัดนี้ บุตรชาย
คนใหญ่ และคนโตมีชื่อคุณเขายวร ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ในรัชกาลที่ 5

^๑กรมพระสมุททอมรัตนบุรี, เรื่องเดิม, หน้า 47-50.

(จะกล่าวรายละเอียดต่อไป) รัชกาลที่ 3 จม ฟ้า กุญแจกลาง เป็นภรรยาพระยาสีนทรราช
 กุญแจโกน (แยบ บุชชรัตน์) บุตรของเจ้าพระยาสุรสีห์ กุญแจเล็กและกุญแจใหญ่
 ขวามาถึงแก่คือ ในหนังสือ "พงศาวดารราชันย์กรุงสยาม" และลำดับราชทินนามของนาง
 ซึ่งกล่าวถึงบุตรธิดารองเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางทั้งหมด ซึ่งได้เกิดกับภรรยาเอกและ
 ภรรยาอื่น ๆ แต่สำหรับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) แล้วไม่
 ปรากฏว่าท่านมีบุตรธิดาอื่น ๆ อีกนอกเหนือจากที่กล่าวมานี้

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ถึงแก่สวรรคตในแผ่นดิน
 รัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2425 (ค.ศ. 1882) อายุได้ 75 ปี

คงจะไม่เกินความจริงนักถ้าจะกล่าวว่า สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 (ช่วง บุนนาค) เป็นอัจฉริยบุรุษผู้มีชื่อเสียงเด่นที่สุดในบรรดาสมาชิกทั้งหลายของตระกูล
 บุนนาค ไม่เพียงแต่ชื่อเสียงของนายจะเป็นที่รู้จักกันในหมู่นางใดที่ท่านเป็นผู้มีอำนาจ
 และอิทธิพลในการปกครองประเทศสยามในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 และที่ 5 เท่านั้น แต่ท่าน
 ยังเป็นที่รู้จักกันในบรรดาชาวต่างประเทศตั้งแต่สมัยเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งปัจจุบัน
 นี้

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค) พ.ศ. 2356-พ.ศ. 2413

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มีนามเดิมว่าจำ เป็นบุตรคนหนึ่งของสมเด็จพระยา
 บรมมหาประยูรวงศ์ (กิติ บุนนาค) มารดาคือหม่อมรอด จำ บุนนาค เกิดเมื่อปีระกา
 พ.ศ. 2356 (ค.ศ. 1813) อันเป็นระยะเวลาที่กรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีมาได้
 30 กว่าปีแล้ว ขณะที่ นายจำ บุนนาค ยังอยู่ในเขาวังวังนั้น เป็นเวลาที่ประเทศสยามเริ่ม
 พิจารณาติดต่อกับชาวตะวันตกมากยิ่งขึ้นอีกวาระหนึ่ง

นายจำ บุนนาค เข้าถวายตัวรับราชการในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระ-
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปรับเกล้าฯ ให้ทนายเป็น นายชอพัฒน์หาญเอ็ดหมื่นแปด ท่านได้ปฏิบัติ
 ราชการด้วยความเรียบร้อย มีความซื่อสัตย์สุจริตและความซื่อสัตย์ ประกอบกับเป็นราชินิกุล
 ซึ่งใกล้ชิดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 จึง
 ไปรับเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ทนายเป็นจมื่นราชามาตย์ ปลัดกรมพระตำราวง

ต่อมาเมื่อถึงแผ่นดินรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้านิราชาตามาศยเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา เรียกกันว่า "เจ้าพระยาอภัยราชากรมท่า" ทั้งนี้ เพราะสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) บิดาของท่านยังคงเป็นประจักษ์ในกรมท่าอยู่ ครั้นเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 4

"ให้เจ้านิราชาตามาศยไปช่วยราชการในกรมท่า และช่วยศรีครองพระที่นั่งปาง ในการรักษาแผ่นดินด้วย ตั้งแต่วันที่ ๖ เดือน 6 แรมค่ำ 1 ปีกุน ตรีศกศักราช 1213"

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงตั้ง "เจ้าพระยาอภัยราชากรมท่า" เป็นเจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาลตำแหน่งเสนาบดีกรมท่า สันนิษฐานว่าคงจะเป็น เมื่อปี พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) คือเมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ ถึงแก่พิราลัยแล้ว และโยคราวเดียวกันที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พี่ต่างมารดาของท่านได้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยเต็มตำแหน่ง แต่สรวนนามเป็นอย่างไรไม่มี รางสำเนาปรากฏอยู่ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนนามให้เจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาลเป็น "เจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาล" เพราะเหตุว่าท่านเจ็บป่วย ถือว่าอีกครั้นเวลานั้นเป็นกาลกึ่ง จึงทรงเปลี่ยนนามให้เป็น "เจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาล" นานาให้รัชไมตรีรักษา เนื่องจากภายหลังเจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาลป่วยเป็นโรคชรา ท่านจึงกราบถวายบังคมลาออกจากราชการประจำ เพื่อรักษาโรคก่อนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 4

ในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นว่า เจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาล (ชื่อบุนนาค) เป็นบุคคลที่มีความสามารถยิ่ง และจะนำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติได้อีกมาก ทั้งนี้เนื่องจากได้ทรงสั่งเกณฑ์ผลงานของท่านในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมชนกนาถของพระองค์ ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิจิตรวาทาภิบาลรับราชการสนองพระเดชพระคุณโดยให้ดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกรมท่าตาม-

¹ กรมพระสมเด็จพรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 51.

เดิม แก่ครั้งมีเรื่องให้บิดาเสวยศักดิ์ของเจ้าพระยาพิลากรวงศ์ เป็นพิเศษ โดยมีประกาศ
เมื่อวันที่หกสิบสี่ เดือน 6 แรม 11 ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869) ว่า

“ท่านเจ้าพระยาพิลากรวงศ์มหาโกษาธิบดี โสภนาราชการมีฐานันดรยศ
ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่มีความ
ผิดถึงใดจนตลอดรัชกาลที่ 3 เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 ท่านเมตตาเสวยยศผู้ใหญ่ได้ชุมนุม
กันมีบัญชาสั่งให้ไปเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสด็จมา
รับรองคำรับเสด็จราชสมบัติ เป็นปฐมแห่งกอบการราชการทั้งปวง เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเสด็จด้วยราชสมบัติแล้ว ทรงเห็นว่าเป็นผู้ซื่อ
สัตย์สุจริตเรียบร้อย ควรจะชุบเลี้ยงให้เป็นผู้ใหญ่ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าเป็นให้เจ้าพระยาจตุสดมภ์ในกรมท้าวหนกดีไศยนาราชการของพระนครพระคุณ
ตามตำแหน่งมา และไศยนาราชการใหญ่ ๆ ที่เป็นคุณแก่แผ่นดิน คือ ชูลงของมหาสวัสดิ
คลองเวศิย์บูรพา และคลองสนนตรง และสถาปนาการปฏิสังขรณ์ของนครมหาสมุทร
พระปฐมเจดีย์สองโบราณ ซึ่งชำรุดทรุดมาหลายร้อยปี ให้ประดิษฐานกันขึ้น
ตั้งงาม เป็ที่ไว้รักษาความเลื่อมใส สืบอายุถาวรพระบรมพุทธเจ้าสมนา ในพื้นบริเวณนั้น
โตใหญ่กว่าพระอารามอื่น ๆ เหลือกำลังผู้ที่จะฉลองพระนครพระคุณได้ ก็ทำให้
สำเร็จขึ้นได้โดยพระราชประสงค์ ไบวงจังหวัดนั้น มีภูมิลำเนาที่อาศัยสืบประณและ
พระราชวัง ที่ระงับพร้อมสรรพพระราชการ ทำที่รักที่ป่าให้เป็นยานและไรนา
เกิดภาชีอวกรเป็นประโยชน์ในแผ่นดินขึ้นมาก เป็นความชอบอันยิ่งใหญ่ อนึ่ง
โปรดเกล้าฯ ให้ท่านท้าวจลเวลิ้มพระเถียรดี การที่ค้างอยู่และพระสมุหพระเจดีย์
วัดบางพระ วังเกาะสีชัง ก็จำจนแล้วไถถึงพระราชอัธยาศัย และท่านได้รับ
ราชการที่เกี่ยวของกับตนราวกลางประเทศมาถึง 13 ปี ก็ไม่มีระวางความผิด
สิ่งใดให้เป็นที่เหตุแก่บ้านเมือง ก็เป็นความชอบอีกประการหนึ่ง ภายหลังท่านป่วย
จักบุญ กราบถวายบังคมลาออกรักษาตัวมาจนถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระราชดำริ
เห็นว่า เป็นผู้มีความประพฤติดีเป็นผู้ใหญ่ มีอัธยาศัยเรียบร้อย เพื่องธรรมเนียม และได้
เคยรับราชการใหญ่ ๆ มาหลายครั้ง ไม่ควรจะทิ้งไว้ให้เป็นคนนิ่งนอกราชการอยู่

จึงมีพระบรมราชโองการงานพระมีบุตรสูงยิ่งหนาพ คำรัสสั่งให้สถาปนา
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี มีอำนาจไต่สำเร็จราชการกิจโยการทางประเทศ
และเป็นแม่ที่ปรึกษาอีกอำนาจราชการแผ่นดิน แล้วพระราชทานให้เพิ่มศักดินา 10000
เป็น 20000 ยิ่งกว่าจุฬาลงกรณ์ศรี 2 เท่า ทรงดวงพระอาทิตย์พระนิมิตนบนนผลเป็น
สำคัญ...¹

ประกาศพระบรมราชโองการตั้งกล่าวเป็นเครื่องยืนยันอย่างแน่นอนว่า เจ้าพระ-
ยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุญมาก) เป็นผู้ที่มีความสามารถมาก ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่แผ่นดิน
เป็นเช่นนี้ประการ ครอบคลุมอริยาไยอันอ่อนน้อม ชื่อสัตย์ จงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวแห่งพระราชวงศ์จักรีพระองค์ มีความรักในประเทชาติ มีความสามารถ
โยการที่ครอบคลุมประเทศ นอกจากนี้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ยังเป็นผู้เฝ้ารับสั่งพระราช-
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ด้วย ซึ่งนับว่าเป็นเอกสาร
ที่เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี กล่าวคือ มีประโยชน์ในการ
ศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา เหตุการณ์และสังคมของชาติไทยในระยะเวลาดังกล่าว

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุญมาก) ไม่มีลาขาดเลย ท่านถึงแก่รัชกาลที่ 5 ตอนต้น
แม่ถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน ปีมะเมีย พ.ศ. 2413 (ค.ศ. 1870) รวม
อายุได้ 58 ปี บรรดาศักดิ์ชั้นสูงสุดของท่านคือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดีนั้น
เพ็ชร์ที่สมเด็จพระเจ้าพระยา ก็ท่านได้รับพระราชทานศักดินาและเครื่องยศอย่างสมเด็จพระเจ้า-
พระยา จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5² และท่านยังได้เป็นผู้สำเร็จราชการ
การนาษาประเทศด้วย ดังนั้น จึงนับว่าเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุญมาก) เฝ้ามหา

¹ กรมพระสมมตอมรินทร์, เรื่องเดิม, หน้า 51 - 2.

² คำกับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 12.

กับเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ศุภราชของพระอนุชาบุญภาค และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย.

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่อบุณนาค) พ.ศ. 2363 - พ.ศ. 2409

พระยามนตรีสุริยวงศ์ผู้นี้มีความสำคัญในฐานะเป็นราชทูตคนแรกแห่งกรุงสยาม ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ว่าพระราชสาส์นไปเฝ้าลี้ภัยในอเมริกาครั้งแรกกับชาวยุโรป และเป็นพระยาคนแรกที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม

นามเดิมของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ก็ชื่อบุณ เกิดในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2363 (ค.ศ. 1820) เป็นบุตรคนที่เก้าของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับท่านหญิงจันทร์ จึงเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกันกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเป็นน้องต่างมารดาด้วยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ช่ำ บุนนาค)

ในด้านการศึกษา นายชื่อบุณนาค คงจะได้รับการฝึกหัดอบรมตามแบบผู้ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาซึ่งทางที่ตระกูลของทางญาติอยู่ถือการรับราชการในตำแหน่งหน้าที่สำคัญเนื่องกัน ทั้งนี้ ก็เป็นแบบอย่างธรรมเนียมที่ได้อุปนิสัยกับตัว ๆ กันมาของเหล่าตระกูลในสมัยนั้น ท่านคงจะไล่ศึกษาที่วัดตามแบบกุลบุตรในสมัยนั้น และในสำนักพระราชาคณะแห่งวัดประยูรวงศาวาส เพราะเป็นวัด ประจำตระกูลของท่าน

นายชื่อบุณนาค ได้เข้ารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นตำแหน่งนายพลพันชั่งแรมหาคเล็ก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนนายพลพันชั่งนพ (ชื่อบุณนาค) ขึ้นเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง และพระสีกานามีตำแหน่งในราชการเป็นจางวางโต๊ะในมหาดเล็กเมื่ออายุ 37 ปีนั้น ใน พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้ท่านเป็นราชทูตไทยคนแรกแห่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เฝ้าพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เป็นการเจริญทางพระราชไมตรีขอพบแพทย์พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษส่ง

เซอร์ จอห์น บอว์ริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี
กับประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855)

หลังจากกรมระยวมนครศรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุญบาท) ถลัมจากราชการในยุโรปตั้งกวาง
โพนแก้ว ระบาดสมเด็จระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านดำรงตำ
แหน่งเป็นสมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือ โดยเฉลิมนามว่า พระยามนครศรีสุริยวงศ์ ดำรงจตุสดมภ์
มาช้านานมีที่ จุลลศรัณบุรีทางวร สถาพรวิริยหาละ ¹

พระยามนครศรีสุริยวงศ์ได้สมรสกับเจ้าลูกหญิงเม้า ธิดาเอกหญิงของสมเด็จพระยา-
บรมมหาราชวังสุชาติ (ทัต บุญบาท) ผู้เป็นอาของท่าน มีบุตรธิดาด้วยกันรวม 14 คน บุตรที่มีพ
บาทสำคัญคือ

1. บุตรชายที่ห้า ชื่อชื่น มีตำแหน่งบรรดาศักดิ์สูงสุดคือ เป็นมหาอำมาตย์โท
พระยามนครศรีสุริยวงศ์ (จะโคกสวรายละเอียดต่อไป)
2. บุตรคนที่เจ็ด ชื่อชม เป็นพระยาราชพงศานุรักษ์ พจ. เกิดในแผ่นดินรัชกาล
ที่ 3 เมื่อปีวอก พ.ศ. 2391 (ค.ศ. 1849) ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นหลวงโกษาการ-
สวัสดิ์ในกรมท่า แล้วเป็นพระยาราชพงศานุรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงคราม และได้
รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า (พานทอง) เมื่อปี พ.ศ. 2429
(ค.ศ. 1886) ถึงอนิจกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2437 (ค.ศ. 1894) รวม
อายุ 46 ปี
3. บุตรคนที่เก้าชื่อเชย เป็นพระศรีธรรมสาส์น เกิดในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปี
กุน พ.ศ. 2394 (ค.ศ. 1851) ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นจันทราธามาศย์ ปลัดกรมตำรวจ

¹ โสภ บุญบาท (บุตรรวมรวม) สกุลบุญบาทสายพระยามนครศรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุญบาท),
(พระลึก) ในการพิมพ์อายุครบชารวม โสภ บุญบาท วันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2507),
หน้า 22 และหน้า 33.

แล้วเป็นหลวงมนตรีพิโรทยา จากนั้นเป็นพระศรีอรรณสวัสดิ์ในกรมท่า ถึงอนิจกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2433 (ค.ศ. 1890) อายุได้ 39 ปี

4. บุรุษชื่อชื่อชื่อ ชื่อเดิม เป็นพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม ป.ม. พ.จ. ทจ. เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2395 (ค.ศ. 1852) เข้ารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงโกษาบุตรสวัสดิ์ แล้วเป็นพระศรีสุภาภักดีในกรมท่า หลังจากนั้นออกไปรับตำแหน่งเป็นอุปทูตประจำพระราชสำนักเขมรเจมส์ กรุงลอนดอน ในสมัยพระยามมศรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) ที่ชายได้เป็นอัครราชทูตประจำประเทศอังกฤษ แล้วพระศรีสุภาภักดี (แฉะ) กลับเข้ามารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาราชพงศาวุธชั้น ๒ ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงคราม ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พุทธยจุลจอมเกล้า (พานทอง) เมื่อ พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) ต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม ป.ม. พ.จ. ทจ. ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ แล้วย้ายมาเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี ถึงอนิจกรรมในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) อายุได้ 61 ปี

บุตรของพระยามมศรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) ที่เกิดกับภรรยาอื่น ที่สำคัญคือ

1. นายเจิม มารดาชื่อกลิ่น เกิดในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นพระภักดีศรีรักษา สังกัดกองสีเส้ญ กรมตำรวจ ถึงแก่กรรมในสมัยรัชกาลที่ 8

2. พระยามหาบุรุษิรมย์ (ห้วยห้วย) มีมารดาชื่อพยอม เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นหลวง แล้วเป็นพระนิพัทธ์กุลพงศ์ ในกรมมหาดเล็ก จากนั้นเป็นพระยามุขมุนีราชบุรุษิรมย์ ว่าราชการจังหวัดสมุทรปราการ ภายหลังเป็นพระยามหาบุรุษิรมย์ ถึงอนิจกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 8

3. มหาอำมาตย์เอก พระยาสุริยานุวัตร ป.ช. ป.ม. พ.จ. ทจ. (เกิด) มีมารดาชื่อทิสลา เกิดในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2405 (ค.ศ. 1862) ต่อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เป็นหลวงแล้วเป็นพระสุริยานุวัตร ในกรมมหาดเล็กแล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาสุริยานุวัตร ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พุทธยจุลจอมเกล้า (พานทอง) แล้วออกไปเป็นอัครราชทูตสยาม ประจำประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี สเปน และรัสเซีย ย้ายกลับ

นาประเพณีสยาม เมื่อ พ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) ตามเจ้ามารัชชการในตำแหน่ง
รักษาการแทนเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ แล้วเป็นเสนาบดีในปีเดียวกันนั้น ได้รับพระราช-
ทานยศจากราชบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นมลาว่านายค้อยเอก หลังจากนั้นย้าย
มาเป็นเสนาบดีกระทรวงสรรพคลัง เมื่อออกจากราชการ รับเบี้ยบำนาญแล้ว ภายหลังเปลี่ยน
แปลงการปกครอง ได้เป็นรัฐมนตรีอยู่สมัยทั้งในสมัยรัชกาลที่ 7 ถึงฉันทกรรมในแผ่นดิน
รัชกาลที่ 8 เมื่อเจ็ด พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1934) อายุได้ 72 ปี

4. พระยารำไพหงษ์วิสิษฐ์ (จิตร) มีมารดาชื่อเจียม เกิดในแผ่นดินรัชกาล
ที่ 4 ออกไปศึกษาวิชาช่างกลที่ประเทศเยอรมัน ในสมัยรัชกาลที่ 5 กลับเข้ามารับราชการ
ในกรมรถไฟหลวง เป็นหลวงแล้วเป็นพระยารำไพหงษ์วิสิษฐ์ ในแผ่นดินรัชกาลที่ 6 เลื่อนขึ้น
เป็นพระยารำไพหงษ์วิสิษฐ์ และได้รับพระราชทานตราศุภชัยจุลจอมเกล้า (น.จ.สวนทอง)
ถึงฉันทกรรมในสมัยรัชกาลที่ 7

สำหรับอัครราชกุมารีสยามบรมราชกุมารี (หม่อมบุณนาค) นั้น บางคนก็สมรสกับพี่หรือ
น้องของตนเอง เพียงแต่ต่างมารดากัน เชน นิม นิล และนุ้ย เป็นภรรยาของพระยาไกร-
เพชรรัตนสงคราม (แฉะ บุนนาค) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) และพระศรีธรรม-
สาส์น (เชย บุนนาค) ซึ่งเป็นพี่ชายรวมบิดาเดียวกัน แต่ต่างมารดากันตามลำดับ และอีก
ชื่อหนึ่ง เป็นภรรยาของพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) ของชายต่างมารดากัน เป็นคน
บิดาของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (หม่อมบุณนาค) ที่ได้รับบรรดาศักดิ์และเกียรติยศสูงสุดคือปุ
ซึ่งมีมารดาชื่ออ้อม เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 เป็นภรรยาของพระศรีธรรมสาส์น (เชย บุนนาค)
พี่ชายต่างมารดากัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 รับราชการในหลวงเดวี่องค์ตน ได้เป็นพวกราชกิจ-
วรภัตรศรีสวัสดิ์ศรีสาร และได้รับพระราชทานตราศุภชัยจุลจอมเกล้า (ต.จ.) ถึงฉันทกรรมใน
สมัยรัชกาลที่ 8

พระยามณเฑียรวิชัยวงศ์ (ชุม บุนนาค) มีบุตรวิการวมทั้งหมด 28 คน เป็นชาย 18 คน หญิง 10 คน¹

เป็นที่น่าเสียดายที่พระยามณเฑียรวิชัยวงศ์ (ชุม บุนนาค) มีอายุไม่ยืนนัก กล่าวคือ ขณะที่ยังทรงดำรงในตำแหน่งสมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือ ท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2409 (ค.ศ. 1866) ขณะที่มีอายุเพียง 47 ปี ถ้าท่านมีชีวิตยืนยาวต่อไป เป็นแน่ชัดแน่ว่าคงจะโค่นล้มอุปราช โสณโฑ แห่งประเทศสยามมากกว่านี้ และคงจะมีบทบาทในการปกครองประเทศสยามยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับเสนาบดีคนอื่น ๆ แห่งตระกูลขุนนาค ถึงแม้ว่าพระยามณเฑียรวิชัยวงศ์ (ชุม บุนนาค) จะมีชีวิตอยู่เพียง 40 กว่าปี แต่ท่านก็มีพหุผลที่มิอาจนับว่าขาดการพำลึงอุปราช โสณโฑ แห่งประเทศสยามหลายคนถึงกล่าวมาแล้ว

เจ้าพระยาสุรสีห์พิทักษ์ราชโอรหาริบดี (แพ บุนนาค) พ.ศ. 2362 - พ.ศ. 2429

เจ้าพระยาสุรสีห์พิทักษ์ราชโอรหาริบดี มีนามเดิมว่าแพ เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (พัก บุนนาค) กับหม่อมหญิง เป็นบุตรคนที่สองเสด็จเห็นอกว้ายุครชนอื่น ๆ ของสมเด็จพระเจ้าพระยาของคณอย แมว่าไม่ได้เกิดด้วยท่านผู้ตั้งนอญเอกภรรยาของสมเด็จพระเจ้าของคณอยก็ตาม

นายแพ บุนนาค เกิดในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2362 (ค.ศ. 1819) ก่อนจะได้เข้ารับราชการในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายแพ บุนนาค เป็นชายตรีวิไชย หม่อมแพรมหากเล็ก แล้วโปรดฯ เลื่อนขึ้นเป็นจางวางมหาดไทย ปลัดกรบพระตำรวจสมนทหาร

ในด้านการศึกษาเจ้าเรียน ปรากฏว่านอกจากนายแพ บุนนาค จะเรียนภาษาไทย เช่นเดียวกับบุตรขุนนางต่าง ๆ ในสมัยนั้นแล้ว ยังได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษจากบรรดามิชชันนารี

¹ ตกลงขุนนาคสายพระยามณเฑียรวิชัยวงศ์ (ชุม บุนนาค), หน้า 36 - 41.

ซึ่งเดิมทางเจ้านายในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1835) ด้วย ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ญาติผู้ใหญ่ของท่านซึ่งเป็นที่เลื่อมใสศรัทธา จึงนิยมนายแพ บุนนาค เป็นบุตรซึ่งได้มีโอกาสศึกษากับภาษาอังกฤษและเป็นกษัตริย์ไปสู่วัยการอุปถัมภ์ตามแบบตะวันตก ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ยึดเพียงจำนวนน้อยมากที่ตนสนใจ และเห็นคุณค่าในการศึกษาอังกฤษ นอกจากนั้นบางคนที่ยังไม่มีโอกาสศึกษา นายแพ บุนนาค ซึ่งถือกำเนิดมาในรัชสมัย "บุนนาค" อันสูงศักดิ์ยิ่งในสมัยนั้น ปรากฏว่าต่อมาเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 4 นายแพ บุนนาค ก็ได้ใช้ความรู้ทางด้านต่างประเทศให้เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง

ครั้นถึงแผ่นดินรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายแพ บุนนาค (แพ บุนนาค) เป็นพระยาวชิรวัตร ตำแหน่งเจ้ากรมพระตำรวจสมุหเสนา ต่อมาพระองค์โปรดฯ เลื่อนพระยาวชิรวัตรขึ้นเป็นพระยาศรีวิวัฒน์ ตำแหน่งจางวางกรมพระคลังสินค้า อันเป็นบรรดาศักดิ์และตำแหน่งเดียวกับที่สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังของพม่าเคยเป็นมาแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 3

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระยาบวรบุรีศรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นหัวหน้าคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) แล้วต่อมาใน พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีวิวัฒน์ (แพ บุนนาค) เป็นหัวหน้าคณะทูตไปเจริญพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส ซึ่งขณะนั้นจักรวรรดิโคชินจีนที่สยามเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏว่าพระยาศรีวิวัฒน์ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตามเป็นอย่างดี

เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระยาศรีวิวัฒน์ (แพ บุนนาค) ก็ยังคงรับราชการในตำแหน่งหน้าที่เดิมด้วยความวิริยะอุตสาหะ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยาศรีวิวัฒน์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีวิวัฒน์รัตนราชโกสินธรธิบดี เมื่อ พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874) พร้อมกับยกให้ทรงเลื่อนพระยาราชสุภาวดี (แข็ง ต้นสกุล เจริญกุล) ซึ่งเป็นพระสวามีค้ำจุนขึ้นเป็นเจ้าพระยา-บริหารมหาดินดารง ใจความสำคัญ ล่องสำเนาประกาศมีดังนี้

“... ทรงพระราชดำริว่า วงศ์ตระกูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ พระยาบรมมหาพิไชยญาติฯ ทรง
 โอบเอื้ออารามไป ตามผู้ใดรับตำแหน่งยศเป็นเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ
 ก็พระยาตรีพิศน รัตนโกษาธิบดี เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ พระยาบรมมหาพิไชยญาติ
 ก็ได้รับราชการลงพระเดชพระคุณมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
 เจ้าอยู่หัว ได้พระพรหมบริรักษ์ เจ้ากรมพระตำรวจสนมทหารชาย จรัญในแค้น-
 กิ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือว่าเป็นพระบรมญาติราชินีคุณวงศ์
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งยศเป็นพระยาตรีพิศนรัตนราชโกษา-
 สิมดี จางวางกรมพระคลังสินค้ารับรองแทนที่ฐานันดรของท่านออกมา ได้รับพระราช
 ทานพานทองใหญ่ คนโททอง กระโถนทองเป็นเครื่องยศ แล้วได้รับราชการลง
 พระเดชพระคุณ เป็นราชทูตจำคุกพระราชสาสน์ คุณเกรียงมงคลราชบรรณาการออกไป
 ไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงปารีส ฝรั่งเศส ก็ได้สำเร็จราชกิจพระราชประ
 สงค์ เป็นเกียรติยศยิ่งใหญ่ มีความชอบเป็นอันมากในราชการ ตั้งแต่นั้นมาแล้วยัง
 หาใคร่พระราชทานอิสริยยศให้สมแก่ความชอบนั้นไม่ มีอิสริยยศเรียบร้อย สมควรเป็น
 ผู้ใหญ่ได้ จึงพระราชทานตราเครื่องราชอิสริยยศจุลจอมเกล้า สำหรับตระกูล
 ตำแหน่งที่ ๒ ชื่อสกุลจุลจอมเกล้า ท.จ. คำรงค์ตระกูลต่อไป

ภายหลังได้ทรงเลือกสรรตั้งไว้ในตำแหน่งยศรับที่ เหนือชั้นลล ออฟ สเค็ค
 เป็นประธานนาย ๑ ในที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ๑๒ นาย และปรีวีเคานซิล ช่วย
 คำริการท่าน้ำรุ่งแผ่นดิน มีคน ๒๓ นาย เจรียงวิบูลย์ และสีวิริย บริหารอบรู้ใน
 ราชกิจใหญ่ชอบ สมควรจะเป็นผู้ใหญ่ เป็นกำลังในราชกิจนั้น ๆ ได้ จึงมีพระบรม-
 ราชโองการ มานพระบิฑูรสุรสิงหนาท คำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนตำแหน่งยศเป็น
 เจ้าพระยา คำรงอิสริยยศราชศักดิ์สูงใหญ่ทวียิ่งขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง มีนามสมญาจารึก
 ในพิธีฐานันดรว่า เจ้าพระยาตรีพิศนรัตนราชโกษาธิบดี.... คำรงค์ศักดินา ๑๐๐๐๐
 มีตำแหน่งยศที่จางวางกรมพระคลังสินค้าตามเดิม และเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

และช่วยตำราการซึ่งจะเป็นคุณประโยชน์ คำอยู่่ารุงแผ่นดินหัวไป...¹

ในคานกรอยกรำ เจ้าพระยาจักรีพิพัฒน์ (แฉ บุนนาค) มีบุตรวิคากับคุณหญิงอ่วม 13 คน และบุตรวิคากับภรรยาอื่น ๆ อีก 13 คน รวมทั้งหมด 26 คน² ผู้สืบตระกูลของ หลานเสนา พระอินทรวิลาส (พันบุษ) พระอภัยมณีบาล (เปี้ย) หลวงสาทรวิจิตรฤทธิ (ตบยา) หลวงประสิทธิ์รักษา (สวาค) และพระยาสุนทรพิจิตร (ตอง) เป็นต้น

เจ้าพระยาจักรีพิพัฒน์ (แฉ บุนนาค) ถึงแก่ชัฏกรรมเมื่อวันที่ 18 เมษายน ปีจอ พ.ศ. 2429 (ค.ศ. 1886) อายุได้ 69 ปี

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) พ.ศ. 2373 - พ.ศ. 2456

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ป็นนามเดิมว่าท้วม เป็นบุตรของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา-
ประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับหม่อมหญิง เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2373
(ค.ศ. 1830) ลงมาในสมัยรัชกาลที่ 4 นายท้วม บุนนาค ได้เข้ารับราชการ ได้เป็นนาย-
ซ้ายมรรคหีบแหงมภาคเด็ก เนื่องจาก นายซ้ายมรรค (ท้วม บุนนาค) ทำความดีความชอบ
ตลอดมา จึงได้เลื่อนยศตำแหน่งสูงขึ้นเป็นจันที่พลรักษา และจันที่ราชามาตย์ ปลัดกรมตำรวจ
ตามลำดับ

ขณะที่ นายท้วม บุนนาค เป็นจันที่ราชามาตย์นั้น เป็นระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้คณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศทางทวีปยุโรป
ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) โดยคณะทูตเดินทางไปประเทศอังกฤษ ครั้งนั้น
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จันที่ราชามาตย์ (ท้วม บุนนาค) ทำหน้าที่เป็นผู้กำกับ

¹ กรมพระสมมตทิพยวิสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 63 - 4.

² พงษาวดารราชินิกุลบางช้าง, หน้า 35.

เครื่องราชบรรณาการที่จะนำไปถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิหคเวรีฯ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ นับเป็นครั้งแรกในชีวิตที่พระราชทานยศ (ท้าว) ได้มีโอกาสดำรงไปราชการพิเศษถึงอีก ทั่วไปหนึ่ง เพื่อเดินทรงกลับจากประเทศอังกฤษแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดฯ เลื่อนจันทรชานาครย์ (ทวม) ขึ้นเป็นพระเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพชรบุรี ในปี พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) เห็นว่าเห็นจากความที่ขอม

ระหว่างที่ นายทวม บุณนาค เป็นปลัดเมืองเพชรบุรี โดยมีบรรดาศักดิ์เป็นพระ-
เพชรพิไสยศรีสวัสดิ์นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ท่านเป็นผู้ช่วย
การก่อสร้างพระราชวังอันนบเขาวัง ซึ่งต่อมาได้พระราชทานนามว่าพระนครคีรี และเรียก
ชื่อท่านว่า "หลวงพิไสยศรีสวัสดิ์" หรือ "เจ้ามหาสุวรรณคิรี" เป็นศรีสังกัจจวัตต์เพชรบุรี
นอกจากนี้พระเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ ยังช่วยการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเพชรบุรี สะพาน-
จอมเกล้า เชื่อมแม่น้ำทั้งสองของจังหวัดเพชรบุรีด้วย สำหรับพระราชวังพระนครคีรีนั้น
ได้สร้างอันอย่างงดงามมากโดยจำลองแบบมาจากพระบรมมหาราชวัง และโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างพระเจดีย์นามว่า พระสุทนต์เจดีย์ กับให้บูรณะเจดีย์องค์เก่าให้สวยงามขึ้น พระ-
ราชทานนามว่า พระธาตุจอมเพชร พระเจดีย์องค์นี้มีพระรูปในดวงพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับฐานอยู่ด้วย

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ ทำการสร้างพระนครคีรีได้เป็นผล
สำเร็จอย่างงดงามเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอก
จากนี้ท่านยังจัดการบ้านเมืองเพชรบุรีได้เรียบร้อย โดยความยุติธรรม ชาวเมืองก็รักใคร่นับ
ถือสรรเสริญท่านมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์
ของพระเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ (ทวม บุณนาค) ขึ้นเป็นพระยาเทพประทุม ตำแหน่งปลัดพยุหะ
กรมพระคชาโฆส ตลอดจนเลื่อนสมัญรัชกาลที่ 4

เมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาเทพประทุม
(ทวม บุณนาค) ก็ได้เป็นเสนาบดีผู้หนึ่งแห่งตระกูลบุณนาค ที่ได้มีส่วนร่วมในพระราชพิธีบรม-
ราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ หลังจากที่พระอัครมยุ
ภราชยังคณทุส เบิกข้าราชการถวายพระพรบวชโดย โดยประดิษฐานตั้งโยธเนนพระสุพรรณบัฏ

เสร็จแล้ว ก็ได้ขอเปิดการราชการขึ้นใหม่ ซึ่งมีเจ้าพระยาพระกรรณมอญถวายสรพหสิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระบรมราชอิสริยยศ และราชสมบัติตั้งอย่างงามมีบรรดาสรพหสิ่งทั้งนี้ โดยเริ่มตั้งแต่เจ้าพระยาภูธราภัยมุนีมหามายก ครั้นเวลานั้นถึงหน้าห้องเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม แต่เนื่องจากเวลานั้นเจ้าพระยาภักวีสูริยวงศ์ (ทอง มุนีนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ทรงมีราชการกรมพาคังแล้ว จึงไม่มีตัวเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม เพราะฉะนั้น พระยาเทพประทุม (ทวน มุนีนาค) ปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหมจึงกราบทูลแทน

ความกราบทูลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรด ให้พระยาเทพประทุมเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลัง และกรมพาคังเกี่ยวกับกิจการต่างประเทศด้วย เมื่อวันที่หกสิบสี่ เดือน 6 แรม 11 ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869) ทั้งนี้ มีเกล้าประกาศแห่งตั้งเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งกรมพระสมบถอมรินทร์ได้ทรงแปลเป็นเนื้อความ ดังนี้

"อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระยาเทพประทุมรับราชการต่าง ๆ ได้เคยไปราชการทูตถึงกรุงลอนดอน เมื่อครั้งนั้นก็ได้รับราชการนี้มา เห็นความชอบหลายอย่าง จึงมีความสัพพัญญู และเข้าใจชอบธรรมเห็นสมควรแก่ประเทศอยู่สมควรจะรับราชการของพระเศวตพระคุณในตำแหน่งเสนาบดีว่าการต่างประเทศได้ จึงมีพระบรมราชโองการนามพระมัทรีสุริยวงศ์ให้เลื่อนพระยาเทพประทุมเป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ศรีวิบุลยศักดิ์... .. ให้เจ้าพระยาพระคลังถือศักดินา 10000"¹

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทวน มุนีนาค) ได้สมรสกับคุณหญิงสุน ซึ่งนับเป็นภรรยาใหญ่ มีบุตรที่สำคัญคือ นายสุโขทัย กับนายพูน ซึ่งต่างก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาราชานุประพันธ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เหมือนกันแต่คงจะต่างระยะเวลากัน นายสุโขทัยซึ่งเป็น

¹ กรมพระสมบถอมรินทร์, เรื่องเดิม, หน้า 54.

ที่ชายฝั่งจะไกลเป็นอันไกลแล้ว นายสุข จึงเป็นกองมา (ไม่ปรากฏเวลาแน่ชัด) นอกจากนี้เจ้า-
พระยาภาณุวงศ์ฯ ยังมีบุตรธิดาอีกหลายคน ๆ ดังนี้ บุตรที่สำคัญได้ไปถึงขั้นพระยา คือ

นายเปีย นามการค้าชื่อโหมก เป็นพระยาภาณุประพันธ์ ในสมัยรัชกาลที่ 6

นายเพ็ญ นามการค้าชื่อเผือก เป็นพระยาไกรสีห์ ในแผ่นดินรัชกาลที่ 5

นายเชล นามการค้าชื่อสรอง เป็นพระยาจำบังศิริถาวร ในสมัยรัชกาลที่ 6

นายตึก นามการค้าชื่อขาว เป็นพระยาธรรมสารเนติ ในแผ่นดินรัชกาลที่ 6

นอกจากจะสมรสกับสตรีไทยตระกูลอื่นแล้ว เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ (ท่วม) ยังสมรส
กับน้องสาวต่างมารดาของสามกษัตริย์ คือ คุณหญิงสายหยุก ซึ่งก็เป็นกำพร้ามาตั้งแต่เกิด
เสวยตำแหน่ง ฯ แห่งตระกูลขุนนาง และตระกูลใหญ่อื่น ๆ ด้วย เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ
(ท่วม บุนนาค) มีบุตรธิดารวม 20 คน เป็นชาย 11 คน และเป็นหญิง 9 คน¹

จะเห็นว่าบรรดาทายาทของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ (ท่วม บุนนาค) ได้รับราชการ
มีบรรดาศักดิ์ความขจรจนได้รับบรรดาศักดิ์ถึงขั้นพระยาหลายท่าน เนื่องการเจริญรอยตามบรรพ-
บุรุษทั้งหลายแห่งตระกูลขุนนาง

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มหาอำมาตย์ตรี (ท่วม บุนนาค) กราบถวายบังคมลาออกจาก
ตำแหน่งเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885)
และได้ถึงแก่อสัญกรรมในแผ่นดินรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม ปีวศุ พ.ศ. 2456
(ค.ศ. 1913) อายุได้ 84 ปี

¹ พงศาวดารราชินิกุลบางช้าง, หน้า 30.

เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พ.ศ. 2371 - พ.ศ. 2431

เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ มีนายเดิมว่า วร เป็นบุตรคนโตของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่สุริยวงค์ (วงษ์ บุนนาค) และไปเสกสถานปลอมใหญ่ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่สุริยวงค์ (ฉีก บุนนาค) บารลาคือ ท่านผู้หญิงกลิ่น นายวร บุนนาค เกิดในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2371 (ค.ศ. 1828)

นายวร บุนนาค ได้รับความศึกษาเบื้องต้นจากสำนักพระภิกษุสงฆ์ถวายพระเพลิงนิคมของกุฎบุตร นอกจากนี้ท่านยังได้รับการศึกษาค้นภาษาอังกฤษจากพวกมิชชันนารีอเมริกันซึ่งเข้ามาในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835) บัณฑิตของหอบริดจ์เสย์ ประจำเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2378 กล่าวว่า เรเวอเรนดฺ ยอนสัน เป็นบุคคลแรกที่สอนภาษาอังกฤษให้กับท่าน ¹

นายวร บุนนาค เริ่มเข้ารับราชการในรัชกาลที่ 3 เป็นที่นายจันจิมหุ้มแพรมณฑลเล็ก ตำแหน่งนี้ต่อมาเรียกว่านายจันหุ้มแพร ² รับราชการในตำแหน่งนี้จนสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนนายจันหุ้มแพร (วร บุนนาค) ขึ้นเป็นจันไวยวรนาถ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบรรดาเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคคนอื่นๆ ที่ได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์สูงขึ้น เมื่อเริ่มรัชกาลใหม่ ทั้งนี้แล้วแต่ความดีความชอบของท่านเหล่านั้นที่กระทำถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหญ่ ในระยะนั้น "ผู้ใหญ่และผู้น้อย" ของท่านได้เป็นถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่สุริยวงค์ กับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ชัยภูมิตามลำดับ ส่วนท่านมีคำก่อดวง ก็ว่าสมเด็จพระนารายณ์

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, จดหมายเตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย, หน้า 35 - 7.

² ประชุม พิศนาคะ, 50 เจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 332.

และอาจทรงท่านคนหนึ่ง ถึงเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุญนาค) ก็ได้กำกับราชการกรมเผา
จึงมีว่าขอมกระดุกขมุนนาค กำลังมีไข้ครั้งโรคนั้นในราชการและในฐานะเป็นพระญาติอันสนิท
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีใจหยาบคายใจโง่งมโวยวรนาค (วร บุญนาค) ใ้รับ
ราชการกำกับดูแลขอมขมุนนาค และมีโอกาสแสดงความรู้อุบายสามารถให้ทรงทราบได้
เคยวัดขนาดวัน ถิ่นเป็นทางในวัดโบสถ์หน้าพระราชนิเวศน์ของสถานรุ่งโรจน์ขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุด
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ก็โปรดฯ เลื่อนจมนโวยวรนาค ขึ้นเป็นพระยาสุร-
วงศ์โวยวัฒน์ จางวาง ภาคเล็ก ซึ่งเป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดของท่านในรัชกาลนี้

ปรากฏว่า นายวร บุญนาค ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความสามารถและมีประสิทธิ-
ภาพยิ่ง ใน พ.ศ. 2404 (ค.ศ. 1861) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
เกล้าฯ แต่งตั้งให้ไปอยู่ในชุดไปเจริญทางพระราชไมตรียังประเทศฝรั่งเศส ในฐานะเป็นราชทูต
ที่ 2 ขณะนั้นท่านยังดำรงตำแหน่งจมนโวยวรนาคอยู่ ปรากฏว่าคณะทูตซึ่งไปเฝ้าจักรพรรดิ-
นโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศสครั้งนั้นสมาชิกแห่งคณะทูตนั้นนำหลายคน คือเจ้าพระยาตรีธิศสัน
(แห) ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะ พระองค์วิจิตร (จอน) เป็นเลขานุการ นอกจากนั้นยังมีโวยวรนาค
ยังนำบุตรชายออกไปศึกษาวิชาการด้วย

หลังจากที่จมนโวยวรนาค เดินทางกลับจากประเทศฝรั่งเศสแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ก็โปรดฯ ให้ท่านเป็นราชทูตพิเศษ เดินทางไปเจรจากับรัฐบาล
ฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) ความเรื่องเมดลีเออร์ โอบาร์เรต์ (Aubaret)
กงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศสยาม มาเหตุวิวาทกับฝ่ายรัฐบาล ปรากฏว่าท่านได้ทำการ
เจรจาให้สำเร็จลุล่วงเป็นที่พอใจพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อเดินทางกลับจากราชการครั้งนั้นเป็นเวลา
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังประจวบโอกาสสวรรคต แต่ก็ยังทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ เลื่อนจมนโวยวรนาค ขึ้นเป็นพระยาสุรวงศ์โวยวัฒน์ จางวาง ภาคเล็ก ท่านได้มีโอกาส
สนทนากับพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการ และยังทำหน้าที่พลบวช
ความเห็นเกี่ยวกับขอราชการแผ่นดินให้เป็นพิชิตฝ่ายพระราชวังหลวง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับ
กับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กรมขุนมหินทรประจวบถนัด วังขณะนั้นก็ประจวบ
เช่นเดียวกัน ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม

พ.ศ. 2411 (ค.ศ. 1868) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์
ต่อมา เมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ตั้งทอนาโคได้ขึ้นจับเป็ยสมเด็จเจ้าพระยามกรมมหาสุรสีห์วงศ์
เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ยังไม่ทรง
บรรลุนิติภาวะ

เมื่อขึ้นแผ่นดินใหม่พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ มีหน้าที่เป็นผู้มีภูมิลำเนาอาศัย และตกแต่ง
เรือนและเรือพระที่นั่งกลไฟ ตลอดจนขบวนเรือเสด็จประพาสต่าง ๆ การที่ท่านได้เดินทาง
ไปราชการต่างประเทศในรัชกาลก่อน ทำให้มีโอกาสได้พบเห็นและศึกษาวิทยาการต่าง ๆ
โดยเฉพาะทางด้านทหารจากยุโรป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรง
พิจารณาถึงความสามารถของท่านในการปฏิบัติราชการ จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้บังคับบัญชา
การทหารตามแบบอย่างยุโรป และปรากฏว่าท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเข้มแข็ง แสดง
ความวิริยะ อุตสาหะ และความอดทนที่จะปรับปรุงกิจการงานในหน้าที่ของท่านให้เจริญ
รุดหน้าขึ้นไป เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นผู้รู้จักดีทั่วไปในนามว่า "เจ้าคุณทหาร" ด้วย
ทั้งนี้ ชอมน่าได้เรื่องมีขึ้นมีความเข้มแข็งสมกับการเป็นทหารของท่าน นอกจากนั้บุตรของท่าน
คือ นายโง บุนเทก ก็ได้เจริญรอยตามบิดาโดยศึกษาวิชาการทหารมาจากประเทศอังกฤษ
แล้วกลับมาเป็นผู้บังคับบัญชาการทหารปืนใหญ่ ได้ร่วมกับราชการกับบิดาอย่างใกล้ชิด และได้
ปฏิบัติหน้าที่ราชการเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติมาก จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุด
เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ที่ 2 จึงอาจกล่าวได้ว่า เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ มีส่วนช่วย
อบรมสั่งสอนบุตรชายของพ่ายและส่งเสริมการศึกษาของบุตร เป็นอย่างดียิ่ง เพื่อให้กลับมารับ
ใช้ประเทศชาติอย่างเต็มภาคภูมิ

เนื่องจากอุปนิสัยชอบเรื่องพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนเทก) สร้างไว้ให้แก่
แผ่นดินสยามดังกล่าวดังกล่าว ประกอบกับท่านเป็นพระญาติสนิทเนื่องในราชวงศ์จักรี ทางสาย
ราชินิกุล และบิดาของท่านทั้งได้เป็นเจ้าจอมมารดาในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 5
ด้วย ในส่วนตัวของพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เอง ก็เป็นผู้มีอัธยาศัยดี มีความอุตสาหะ ซาก-
เผียร มีความองอาจ เข้มแข็งในการปฏิบัติราชการ และมีความจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาไชนาบดีขึ้น ได้ว่าที่สมุหพระ-
กลาโหม เมื่อจุลศักราช 1251 (ค.ศ. 2412) มีเชื้อสายในพระภาคดังนี้

๒๐๑๕ ทรงพระราชมาริวว่า พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ จากวงมณฑลเล็กก็เป็น
พระบรมญาติสนิทเนื่องในพระวงศ์นี้ โค้วการการลวงพระเดชพระคุณ มีตำแหน่ง
ฐานันดรยกยาศรั้งตำแหน่งพระยาสมเด็จเจ้าพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลื่อนให้เป็นพระ-
ยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ จากวงมหาลเล็กยาศามาน ได้เป็นผู้มีคุณการศอก และยกแต่ง
เรือรบ เรือกระสุนยิงกลไฟ และเรืออื่น ๆ และยังมีคุณการศอกอย่างยุโรป
เป็นคุณแก่แผ่นดินมากหลายประการ และมีวิธีปริชาตญาณสามารถ บินน้ำใจองอาจ
แลวกลตา รอยรู้ในราชกิจน้อยใหญ่ และโค้วทรงคุณเคยเป็นที่สนิทชิดชอบพระราช-
ธัญยาธิบดีเจิมมา มีที่ตั้งอยู่ในที่ปรีกษาราชการต่าง ๆ สมควรจะเป็นเสนาบดี
ที่ตำแหน่งผู้ใหญ่ได้

จึงมีพระบรมราชโองการมาพระยัญหุสสุสิงหนาท ดำรัสสั่งให้เลื่อนพระ-
ยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ผู้เนื่องพระบรมญาติชั้นประเสริฐ เป็นเจ้าพระยาที่สมุหพระ-
กลาโหม มีส่วยหมายเป็นเรียงต่อไปดังนี้ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์พิพัฒน์ศักดิ์
อักษรโสภณบรรณาน...

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่าเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ได้ตามเสด็จพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปต่างประเทศหลายครั้ง เช่น ตามเสด็จเมืองสิงคโปร์
ชวา และประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2413 (ค.ศ. 1870) และ พ.ศ. 2414
(ค.ศ. 1871) ตามลำดับ

เนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่รองทนายเป็นที่พอพระราชศุขทัยของพระบาทสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัว และเว้นงานที่เป็นกฤตประโยชน์แก่แผ่นดิน ท่านจึงได้รับพระราชทานเครื่องราช-

¹ กรมพระสมยทอมรัตนสุ, ตั้งเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์, หน้า 53.

อิสริยยศ ๑๖ ไปนี้

- 1. นพิตนภราชวราภรณ์
- 2. ปฐมจุลจอมเกล้า
- 3. มหาสุวามภรณ์ มงกุฎสยาม

ทั้งนี้ทั้งนี้ได้รับเครื่องราชอิสริยยศต่างประเศ ดังนี้

- 1. แกรงยศรอส กรุงโปรตุเกส ทรงเขราชวงค์วิศิลา วิชชา
- 2. แกรงยศรอส กรุงวอเสเตรีย สยามวิชัยเขต
- 3. แกรงยศรอส กรุงสเปน วิชชาเปลลาทอลัก
- 4. จอมงาม เกลเรส อีเคอ กรุงเยอรมนี
- 5. ไคร์ ลอทางเคอส์ ลียงวอเซอร์ กรุงฝรั่งเศส 1

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สรภภักมณพูนพิบูลย์ องคมนตรี นายกรัฐมนตรี

1. นายชาย ธิงไคร์เป็นพระยาประภากรวงค์ ในรัชกาลที่ 5 ได้รับพระราชทานเพลิงศพพร้อมกับเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ผู้บิดา

2. นายโต เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ภักดี ในรัชกาลที่ 5 นับว่าเป็นบุตรที่มีบรรลภศักดิ์สูงที่สุดเหนือบุตรคนอื่น ๆ ของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

3. นายเล็ก เป็นพระยารามวงค์ ในรัชกาลที่ 6

นอกจากนี้ยังมีบุตรธิดากับท่านผู้หญิงอื่นอีก ๑ คน ซึ่งภรรยาชื่อ

1. วิศาชื่อแห เป็นเจ้าคุณจอมมารดา ในรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็น เจ้าคุณพระประยูรวงค์ มีสละเจ้าลูกเธอ 3 พระองค์ คือ พระองค์เจ้าหญิงศรีวิสัยลักษณ์ กรมขุนสุพรรณภาควดี พระองค์เจ้าหญิงสุภักดิ์สววิสัยพรหม และพระองค์เจ้าหญิงนิลพรพรหมโรภาส.

1 ประวัติกเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์, ในหนังสือพิมพ์ไทยงามพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิง คลัม ประดิษฐ์พจนานาล, หน้า 47.

2. อิศาชื่อโหมค เป็นเจ้าจอมมารดา ในรัชกาลที่ 5 มีพระเจ้าลูกเธอและ
พระเจ้าลูกยาเธอ 3 องค์ คือ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ กรมหลวงชุมพรเขต-
อุดมศักดิ์ พระองค์เจ้าหญิงวรวงศ์อรกัญญา และพระองค์เจ้าสุริยงประยูรวงศ์ กรม-
หมื่นไชยาศรีสุริยภักดี

3. อิศาชื่อเมี้ยน เป็นหม่อมดามโอบสมเด็จพระเจ้าปกกรมพระธรรมาตุปัติวงศ์แห่งนครเข-
ม็องครุญญัต 3 องค์ คือ พระองค์เจ้านันทิธรรมาตุปัติ กรมหมื่นนันทิกุลแห่งนครเขม-
มงครุญญัต อิศาชื่อเมี้ยน และพระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตกรมงค

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ยังมีบุตรธิดากับภรรยาอื่น ๆ อีกหลาย
คน และเมื่อรวมแล้วท่านมีบุตรธิดาทั้งหมด 65 คน¹

บุตรที่เป็นถึงชั้นพระยาไกรสิทธิ์ธรรมาตุปัติหลานของนอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว คือ
นายสาย เป็นพระยาสุรินทรราชเสนี ในรัชกาลที่ 5 นายอิน เป็นพระยาพรงสุรเทศ ใน
รัชกาลที่ 5 นายเจิม เป็นพระยาตรีรัตนาลัยดี ในรัชกาลที่ 5 พระยาโมครีวิรัชฤกษ์
(ท่ง) พระยาเนติหะสุริยานุวงศ์ (เทศ) ในรัชกาลที่ 6 และนายเอี่ยม เป็นพระยากรม-
มดเวียงกร เป็เสน

นอกจากบุตรบางคนก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นชั้นพระ หลวง ฯลฯ อีกบางคนก็รับ
ราชการฝ่ายใน บางก็สมรสกับผู้มีสกุลสูงในตระกูลอื่น กล่าวได้ว่า เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวย-
วัฒน์ (วร บุนนาค) มีทายาทหลายคนที่ทำให้ตระกูลบุนนาคมีพลัง เป็นปึกแผ่นที่จะทำประ-
โยชน์ให้แก่ประเทศชาติต่อไป แม้ว่าจะไม่มีบทบาทสำคัญ เช่น ชัดในการปกครองประเทศสยาม
เท่ากับบรรพบุรุษของคนที่ตาม

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหมได้รับราชการใน
ตำแหน่งนี้มาโดยเรียบร้อยเป็นเวลานาน แต่ในที่สุดท่านก็ล้มป่วยเนื่องจากสุขภาพทรุด-

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49 - 54.

โทรมลง จึงกราบถวายบังคมลาออกไปประเทศฝรั่งเศสเพื่อเปลี่ยนอากาศและสถานที่
 หลังจากพักอยู่ที่โตเกียว 4 เดือน จึงกลับมาประเทศสยาม เมื่อเห็นว่าโรภักยังเบียดเบียน
 ตลอดเวลา ทรงจะไม่สามารถรับราชการในตำแหน่งโดยเกินกำลัง ตามจึงกราบบังคมทูล
 พระกรุณาขอมาช่วยปฏิบัติราชการหนึ่งคน ก็โปรดให้เจ้าพระยาสมเด็จเพชวรินทร์กราบบังคมทูล
 การแทน แทนท่านยังลงได้ต่อตราพระคชสีห์ ในที่สุดเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวสันต์ถึงแก่อสัญ-
 กรรม เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2431 (ค.ศ. 1888) อายุได้ 60 ปี ท่านได้รับราช
 การมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นเวลา 8 ปี จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
 เกล้าเจ้าอยู่หัว รวมเวลา 46 ปีเศษ ซึ่งนับว่าเป็นระยะเวลายาวนานกว่าที่ท่านได้รับ
 ราชการสนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง 3 พระองค์ และได้รับใช้
 ประเทศชาติ ทำคุณประโยชน์ให้แก่แผ่นดินสยาม.

เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) ค.ศ. 2384 - พ.ศ. 2449

เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ เป็นบุตรคนหนึ่งของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 (เลิศ บุนนาค) ที่ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นถึงชั้นเจ้าพระยา และมีตำแหน่งหน้าที่การงานสำคัญ
 สืบเนื่อง เป็นงานถนัดการปกครองในทางจังหวัด ซึ่งต้องการผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรู้ ความส่า-
 มารถ มีคุณธรรม เสียสละ และซื่อสัตย์ ดังเช่นเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์

นายเค็มของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์คือ เสด็จ บารตารของท้าวจ้อหรุ่น นายเทศ
 บุนนาค เกิดในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อวันพุธ พ.ศ. 2384 (ค.ศ. 1841) ท่านได้ถวายตัว
 เข้ารับราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 และได้รับพระมหากรุณาธิคุณ
 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายรองไชยบรรณพดเล็ก ต่อมาเนื่องจากนายรองไชยบรรณ
 พดเล็กปฏิบัติงานได้เรียบร้อย เป็นที่พอใจพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ เลื่อนท่านขึ้นเป็นนายสุรพวิชัยหุ้มแพรพดเล็ก (บางแห่งเรียกว่า
 นายศิริวิไชยพดเล็กหุ้มแพร) หลังจากนั้นก็โปรดฯ เลื่อน นายสุรพวิชัยขึ้นเป็นพระเพ็ชร-
 วิไลยศศรีสวัสดิ์ แล้วไปเป็นปลัดที่เมืองเพชรบุรี นับเป็นครั้งแรกที่ท่านได้ไปรับราชการ

ต่างจังหวัดกันทั้งยังเป็นตำแหน่งหน้าที่ และบรรดาก็ก็ขึ้นเสี้ยวชัยชัยมีชายบางมารดาของ
 ท่าน คือเจ้าพระยาหลวงพิงลาโศภาวิบัติ (หลวง บุญนาค) เคยเป็นแม่ครัว นายเทศ
 บุญนาค โลกักร่างท่านหลวงพิงลาเมืองเพชรบุรี ในบรรดาก็ก็กระเสี้ยว สี่โดยศรีสวัสดิ์ จนตลอด
 สิบห้ากาจที่ 4

เมื่อขึ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็น
 ว่าพระเพ็ชรพิไชยศรีสวัสดิ์ ปฏิบัติงานด้วยความอุตสาหะและเรียบร้อย จึงทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ เลื่อนท่านขึ้นเป็นพระยาสุรินทรสีโวโย (นางแห่งเรียกว่าพระยาสุรินทรภักดี)
 ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองเพชรบุรี และเนื่องจากพระยาสุรินทรสีโวโยปฏิบัติงานในหน้าที่
 ทางพระเนตรพระกรพระคุณความสาบารง มีความอุตสาหะตราครว้ออย่างบากจงนงาการ
 ทาง ๓ สักเสร็จจูลงไปคำขี้ เป็นกรขออภายพระราวดการระของพระบาทสมเด็จพระเจ้า-
 อยู่หัว ระคงคั้งใจ ปรดาเคื่อนพระยาสุรินทรสีโวโยขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุรินทรสีโวโย เมื่อ
 พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1397) ถึงใจความสำคัญจึงปรากฏในสำเนาประกาศดังนี้

... พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ราช บรมจุลจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชมารว่า พระยาสุรินทรสีโวโย ข้าราชการพลเรือน
 ราชบุรี ได้รับราชการเป็นมหาดเล็กหม่อมพรมมาถนมนั้นพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เล่าเจ้าอยู่หัว มีความอุตสาหะในราชการเป็นอันมาก และถึงทรงคุณเคยสนิทแต่
 มิ่งทรงพระเชาฯ ได้รับราชการในหัวเมืองทั้งเป็นผู้ว่าราชการเมืองเพชรบุรี
 และราชการจรในเมืองราชบุรี ไม่การท่าโพธิ์เทพ ทางเมืองทวายและศักทาง ได้
 ความลำบากตรากตรำมาเป็นอันมาก จนได้รับราชการในตำแหน่งที่ข้าหลวงเทศา-
 ภิบาลมณฑลราชบุรี ประกอบด้วยวิริยะ บุกสาละ และมีความจงรักภักดีต่อใต้
 ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก บัดนี้ ก็ได้รับราชการมาช้านาน มีชนนายเจริญ
 วัย สมควรที่จะได้รับอิสริยยศ บรรดาศักดิ์ สูงควรแก่ตำแหน่งราชการ ซึ่งได้มิ่งกับ
 บัญชาทางพระเนตรพระกรพระ ใ้ปรากฏเป็นเกียรติยศสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการลาไว้ตั้งไว้สถาปนา พระยาสุรินทรชื่อไชยขึ้นเป็น
เจ้าพระยา มีพระยาจรัญในสมิทธิคุณว่า เจ้าพระยาสุรินทรชื่อไชย ๗๗๗๗
.... คำทรงมีเกล้ามา ๑๐๐๐๐...." 1

ในคำบอกกรมการ เจ้าพระยาสุรินทรชื่อไชยสมรสกับท่านผู้หญิงอู ราชินีของสายสาชา
เป็นธิดาของพระยาภักดีมฤคินทร จึงเป็นบุตรเจ้าพระยาวงศาสุรินทร (แดง ชูโต) มีบุตร
ธิดาด้วยกันหลายคน ที่ควรทราบคือ นายเฒ่า บุญนาค โดเป็นพระยาสุรินทรพิสุทธ์ ในรัช-
กาลที่หก นายเฒ่า บุญนาค เป็นพระยาสุรินทรชื่อไชย ในรัชกาลที่หก นายแดง บุญนาค
เป็นพระสัจจาภิรมย์ ในรัชกาลที่หก

นอกจากนี้ธิดาอีก 5 คน โดเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล-
ที่ 5 คือ อ่อน เฒ่า เฒ่า ออบ และเอื้อง สำหรับอ่อนนี้ เป็นเจ้าจอมมารดา มีพระ-
เจ้าลูกเธอ 2 พระองค์ คือพระองค์เจ้าหญิงอรุณระพีมาลี กับพระองค์เจ้าหญิงอภัย-
สุริยามา ธิดาอีก 3 คน โดสมรสกับพวกพระคุณขุนนางด้วยกัน คือเป็นภรรยาพระ-
ยาสรีสวรรค์ไชย (เฒ่า บุญนาค) บุตรเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุญนาค) ออบเป็น
ภรรยาพระยาวรรมหารเบณี (เอ็ง บุญนาค) บุตรเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (หม่อม
บุญนาค) อาย เป็นภรรยาพระยาพิพิธสุริยามวงศ์ (แดง บุญนาค) บุตรเจ้าพระยาสุ-
รวงศ์ไวยวัฒน์

นอกจากนี้เจ้าพระยาสุรินทรพิสุทธ์ ยังมีบุตรธิดาอีกหลายคนกับภรรยาอื่น ๆ บุตรบาง
คนได้รับบรรดาศักดิ์เป็นชั้นพระยา เช่น นายเฒ่า มีบรรดาศักดิ์ โดเป็นพระยาอนุภาพ
ในสมัยรัชกาลที่ 5 นายอ่อน มารดาอ่อน เป็นพระยาสุรินทรพิสุทธ์ บุตรราชการจังหวัดเพชร-
บุรี ในแผ่นดินรัชกาลที่ 6 และนายออบ มารดาออบ เป็นพระยาวิชัยชาญพิทักษ์ในสมัยรัชกาล
ที่ 6

1 กรมพระสมมตวรทัศน์, ถึงเจ้าพระยาสุรินทรพิสุทธ์, หน้า 80 - 81.

บุตรบางกยได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระและหลวง เช่น พระภักดิ์เสนา (โพธิ์ตั้ง) พระสุพรรณสาโรช (อภัย) ในรัชกาลที่ 6 และหลวงศักดิ์บริรักษ์ (ชวน) ผู้ช่วยราชการ จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

บิดาของเจ้าพระยาสุรสีห์พิรุณหิศ เกิดจากภรรยาคนข้างนอกที่เข้าถวายตัว เป็น เจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เช่น เจ้าจอมแก้ว และเจ้าจอมแฉะ บางคนเป็นตมอหมาม เช่น หลอม เป็นต้นขอเข้าในกรมหมื่นอนุวิจักขณรत् และบิดาบางคนก็เป็นภรรยาของหลวงพระคุณขุนนางด้วยกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้าพระยาสุรสีห์พิรุณหิศ มีบุตรวิद्याมากเกือบทุกสิบคน บิดาส่วนใหญ่ก็มักได้รับใช้ในใกล้ชิดในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนบุตรที่รับราชการได้รับบรรดาศักดิ์ถึงขั้นพระยาเป็นอย่างมาก และมักปฏิบัติหน้าที่ตามหัวเมืองโดยเฉพาะที่จังหวัดเพชรบุรี จึงเป็นจังหวัดที่ทนายบิดาได้รับราชการมากถน

เจ้าพระยาสุรสีห์พิรุณหิศ (เพี้ย บุนนาค) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 1๐ กันยายน พ.ศ. 2449 (ค.ศ. 19๐6)

พระยานครีสูริยวงศ์ (เพี้ย บุนนาค) พ.ศ. 2389 - พ.ศ. 2458

ผู้ที่ได้รับตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ พระยานครีสูริยวงศ์ สืบจากพระยานครีสูริยวงศ์ (ชุน บุนนาค) คือ นายชุน บุนนาค ผู้เป็นบุตรคนที่ห้าของนางเอง มีเจ้าคุณหญิงเป่า บิดาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเป็นมารดา ตั้งชุน จึงมีชื่อนายชุน บุนนาค เป็นผู้ดำรงวงศ์ตระกูลเจ้าพระยากรมหมื่นนันทิกะและมรรพบุรุษผู้มีอำนาจแห่งตระกูล

บุนนาค

นายชุน บุนนาค เกิดในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ปีระเมีย พ.ศ. 2389 (ค.ศ. 1846) ต่อมาเมื่ออายุได้ 14 ปี นางมีตาได้นำไปถวายตัวเป็นมดลูกเล็กวิเศษในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 และนายชุน ได้รับพระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์ที่ 5 ระหว่างนั้นมดลูกเล็กวิเศษ ก็ได้นำเครื่องยศมาถวายมีตาจนถึง พ.ศ. 24๐9 (ค.ศ. 1866) พระยานครีสูริยวงศ์ (ชุน บุนนาค) ผู้บิดาถึงแก่อสัญกรรม ครั้นพระราชทานเพลิงศพบิดาแล้ว นายชุนก็-

อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) แล้วจำพรรษาอยู่วัดพิสิษฐารัตติการาม ครั้นลาสิกขาบทแล้วนายชิวได้ติดตามเจ้าพระมาลาวงศ์ (ชวน บุญภาค) ครั้นยังเป็ยพระยาเทพประสม และเป็นเจ้าหลวงไปราชการปราบพวกจีนตั้งยี่สิบเก้าเกิด เมื่อกลับมาคราวราชการไม่นานก็ขึ้นสมณวัตรภิกษุ วัดป่าไผ่สามัคคี บุญภาค วายุได้ 23 ปี และถึงได้ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีพระโอง พ.ศ. 2411 (ค.ศ. 1868) อันเป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงฉะเชิงเทราสมณวัตรขึ้น พระองค์โปรดฯ พระราชทานสัญญาบัตรมหาดเล็กชั้น บุญภาค โสไปเป็นนายรับหม่อมพร มหาดเล็ก ปรากฏว่านายชิว เป็นคนซื่อสัตย์เพียงปีเดียว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นจมนัสมอโอรราช นัวมหาดเล็ก

ปรากฏว่าพระพี่นางชิว บุญภาค เป็นจมนัสมอโอรราชเป็นเวลา 8 ปีขึ้น ท่านได้รับราชการต่าง ๆ ทั้งในตำแหน่งวัดเมืองมุลลมาฆ และตำแหน่งเป็นราชการแผ่นดิน เช่นเมื่อแรกสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น จมนัสมอโอรราช (ชั้น บุญภาค) รับทอนถนอมพรสำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นคนแรก จึงได้รับพระราชทานเหรียญพระปมาลาเป็นบำเหน็จในราชการ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างตึกแถวตลอดถนนหน้าวังเมือง เป็นอาคารถกแดงพระนครครั้งแรกที่โปรดฯ ให้จมนัสมอโอรราชเป็นแม่กองการก่อสร้างขึ้น นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทนายความ สัตว์ประพาสเมืองสังคโปร์ เมืองปัตตาเวีย และประเทศอื่นอีกด้วย ทำให้ท่านมีโอกาสได้รับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาจนถึงขั้น แต่ต่อมาใน พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873) จมนัสมอโอรราช (ชั้น บุญภาค) ป่วยอาการป่วยเป็นโรคที่แปลก จึงต้องกราบถวายบังคมลาพักรักษาตัวออกไปรักษาตัวอยู่ที่เมืองจีนเป็นเวลา 8 เดือน เมื่ออาการป่วยหายเป็นปกติแล้ว จึงกลับเข้ามารับราชการตามเดิม เมื่อ พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874) การที่จมนัสมอโอรราช (ชั้น บุญภาค) ไปอยู่เมืองจีนถึง 8 เดือน ทำให้ท่านสามารถพูดภาษาจีนกลางรู้ทุกคำของนคร

เมื่อ พ.ศ. 2418 (ค.ศ. 1875) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงย้ายมาตั้งราชการของจันทบุรีเขมร (จีน มณฑล) จากกรมมหาดเล็กออกไปเป็น ข้าราชการหลวงอยู่ที่เมืองภูเก็ต และเมื่อ พ.ศ. 2419 (ค.ศ. 1876) จึงถูกตั้งเหมืองแร่กำเเพง ราชการจลาจลขึ้นที่จังหวัดเมือง จันทบุรีเขมร (จีน มณฑล) สามารถป้องกันรักษาเมือง ภูเก็ตไว้ได้จนกระทั่งกำลังกองทัพรักษากรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงไปช่วยปราบปราม ราชการจลาจลได้สงบเรียบร้อย ด้วยความดีความชอบครั้งนี้ จันทบุรีเขมร (จีน มณฑล) จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนขึ้นเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ เหนือเกล้าฯ ทานมีคำ มีตำแหน่งราชการในกรมมหาดเล็กกับทั้งพระราชทานพานทองและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พุทธจุลจอมเกล้า ให้เป็นบำเหน็จเมื่อ พ.ศ. 2420 (ค.ศ. 1877)

ต่อมาใน พ.ศ. 2422 (ค.ศ. 1879) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (จีน มณฑล) ได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทูลเชิญเข้ามาตั้งราชการอยู่ที่พระนครเกล้าใหม่ ท่านได้ รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์และตำแหน่งสูงขึ้น ก็คือเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ คำรงพหิวอำนาจ มาดยามีศักดิ์ จุลลศัลย์สงฆราช สภาพระนิมิตวาหะ ตำแหน่งสมุหพระเกล้าใหม่ ฝ่ายเหนือ ได้รับพระราชทานการเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พุทธจุลจอมเกล้าวิเศษ และพิมพ์ พจนานุกรมภาษาไทยของสยามเจ้าพระยาเป็นบำเหน็จอีกด้วย

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2423 (ค.ศ. 1880) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (จีน มณฑล) ได้ ออกไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกคราวหนึ่งตามพระราชประสงค์ จนถึง พ.ศ. 2427 (ค.ศ. 1884) ท้ายย้ายไปเป็นข้าหลวงใหญ่เขตสหพันธ์ ประจำอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ก่อนที่ท่านได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๑ มหา สุภางค์ ซึ่งต่อมาได้ประกาศพระบรมราชโองการให้เรียกว่า ปดุงภรณ์มงกุฎไทย

พจนานุกรมไทย พ.ศ. 2430 (ค.ศ. 1887) พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา- จุฬาลงกรณ์ฯ โปรดฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (จีน มณฑล) ไปเป็นอัครราชทูตสยาม ประจำประเทศอังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฮอลแลนด์ และเบลเยียม รวม 4 ประเทศ มีสำนักงานอยู่ที่กรุงลอนดอน ต่อมาใน พ.ศ. 2432 (ค.ศ. 1889) ท่านก็ได้รับพระมหากรุณา-

อัครไปรตเกล้าฯ ได้กลับเข้ามารับราชการในกระทรวงกลาโหม มีตำแหน่งเป็นรองเสนาบดี ขณะนั้นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ฯ ท่านได้รับพระราชทานเหรียญจักรพรรดิมาลาเป็นเกียรติยศ นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานเหรียญตราอื่น ๆ คือเหรียญบุษปณาลา ตราจตุรภพธรรมาภิบาลชั้นที่ 2 เหรียญคุณูปมาลา เข็ม-กิลปจิตยา เหรียญรัตนมาลาชั้นที่ 3 และเหรียญราวี

พระยามนตรีสุริยวงศ์อยู่ในโลกภายนอกมายังกลับมาลอบรับพระราชทานเบี้ยบำนาญเมื่อ พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) ในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ต่อมาเมื่อขึ้นรัชกาลใหม่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศพระยามนตรีสุริยวงศ์ขึ้นเป็นมหาอำมาตย์โท

ทางด้านครอบครัวนั้น เมื่อพระยามนตรีสุริยวงศ์ยังเป็นมหาดเล็กวิเศษในรัชกาลที่ 4 บิดาไปราชการเป็นข้าหลวงใหญ่โยธาธิการที่เมืองภูเก็ต ได้ขอเลื่อนมีค่าพระยา-วิจิตรสงคราม (พิล จ ภูเก็ต) ผู้ว่าราชการ เมืองภูเก็ต ให้เป็นภรรยาของมหาดเล็กชั้น มุขนาค บุตรชาย บิดาเห็นว่าพระยามนตรีสุริยวงศ์มีบุตรธิดากับคุณหญิงเลื่อนม 4 คน ธิดาคณ โทหรือแหม และธิดาคณเล็กหรือจันทร์ ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์ ส่วนบุตรชายคนโตชื่อวิเศษนั้น เกิดในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) หลังจากได้รับการศึกษาหนังสือไทยพอสมควร ได้ออกไปศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็เข้ามารับราชการ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นจันทน์เสมอใจราช-พระราชาธิบดี เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา แล้วเป็นพระยามหาบุรุษ และออกไปเป็น อัครราชทูตประจำประเทศญี่ปุ่น ตอนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์แพนพานมีคา พระยามนตรีสุริยวงศ์ (วิเศษ บุณนาค) ถึงแก่กรรมในสมัยรัชกาลที่ 8 เมื่อ พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) มีอายุได้ 72 ปี

บุตรชายคนเล็กของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุณนาค) กับคุณหญิงเลื่อน ชื่อชาย เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ได้ออกไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ และถึงแก่กรรม ณ ที่นั้น

นอกจากนี้พระยามนตรีสุริยวงศ์ยังมีโอรส บุณนาค จึงเป็นของรวมบิดาเคี้ยวคันทนา เป็นภรรยา และมีบุตรธิดาด้วยกัน 7 คน

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ต้น บุณนาค) ยังมีบุตรธิดาด้วยกันภรรยาอื่นอีกถึง 24 คน บางคนเช่น นายชด บุณนาค ก็ได้ไปศึกษาวิชาจากอุษายณ์ประเทศอังกฤษได้เมื่อเมตินัยจิต กัญญาเป็นพยาบาลความประภคณาชีวิตส่วนตัว

ส่วนบุตรชื่อ นายโศติ เป็นนทาศึกในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์แล้ว โศติพระราชมานบรรดาศักดิ์เป็นท้าวโศติเป็นเจ้าหาญยุทธกิจ เป็นจมนักรวามาตย์ แล้วเป็นพระราชนรินทร์ในรัชกาลที่ 7 เป็นจมนักรวาทองค จ้าวกรมวังซ้าย ตั้งพี่เป็นต้น

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ต้น บุณนาค) ถึงแก่อสัญกรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2458 (ค.ศ. 1915) อายุได้ 70 ปี นับว่าท่านเป็นเสนาบดีแห่งตระกูลบุณนาคอีกคนหนึ่งที่มีอายุยืนยาวพอสมควร มีโอกาสเห็นการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ตลอดจนได้เห็นวาทะของเสนาบดีแห่งตระกูลบุณนาค ในการปกครองประเทศสยามค่อย ๆ ลดน้อยลงตั้งแต่ตอนกลางและปลายรัชกาลที่ 5 เรื่อยมา

ส่วนลูกหญิง เคี่ยม ศจ. ภรรยาของพระยามนตรีสุริยวงศ์นั้น ถึงแก่อนิจกรรมภายหลังพานสามีไม่นานนัก

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (ศร บุณนาค) พ.ศ. 2392 - พ.ศ. 2463

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีนามเดิมว่าพร หรือชุมพร เป็นบุตรคนเล็กที่สุครองสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุณนาค) มีหม่อมอินเป็นมารดา นายพร บุณนาค เกิดที่จังหวัดชุมพร เมื่อปีระกา พ.ศ. 2392 (ค.ศ. 1849) ทายปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อสมเด็จพระสยามบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้บิดาถึงแก่
 จิราลัย ใน พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) นั้น นายพร บุนนาค ยังเป็นเด็กอยู่มาก สม-
 เด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้ซึ่งเป็นพี่ชายใหญ่กำลังดำรงตำแหน่ง
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมอยู่ จึงได้รับพระเป็นผู้ปกครองเลี้ยงดูให้การศึกษา
 อบรมตามชายศรีสุริยวงศ์มาเป็นวัน ๆ คือ ในชั้นต้นมองการศึกษานายพรก็ได้เข้าศึกษาในสำนัก
 ละครอาจารย์แถวแห่งวัดประยูรวงศาวาส อันเป็นวัดของตระกูลบุนนาค พร้อมกับสหายนรนาถ
 ลาวได้ชวักกับหลานอีกหลายคน ซึ่งล้วนแต่เป็นเครือญาติแห่งตระกูลบุนนาค ปรากฏว่า
 นายพร บุนนาค เป็นผู้มีอุปนิสัยรักการศึกษามาเริ่มน้อยสุดเวลาตั้ง ๆ ที่ยังเป็นเด็กมาก
 คั้งนั้น จึงมักถูกเพื่อน ๆ ล้อเลียนถลันแกลงเสมอ ดังปรากฏข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“พระยามะศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และพระยาประภากรวงศ์วรวิมลภักดี
 (ชาย บุนนาค) ผู้เป็นสหายนกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ พูดถึงเสมอว่าเจ้าพระยา-
 ภาสกรวงศ์ไม่ค่อยจะถูกกับเพื่อน ๆ นักเรียนด้วยกันนัก ทั้งนี้เพราะว่าท่านชอบ
 วางตัวเป็นนักปราชญ์มาตั้งแต่ครั้งเด็ก ๆ จึงทำให้ชีวิตในวัยเด็กของท่านรังแต่
 จะถูกเพื่อน ๆ ล้อกับรังแกอยู่เสมอ”¹

เมื่อนายพร บุนนาค อายุห่าง 15 ปี เนื่องจากเป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษาเล่าเรียน
 คังกล่าว ท่านผู้ปกครองจึงส่งไปศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษ โดยให้เข้าโรงเรียนที่แมลคอล์ม
 โทกซ์กับกรุงลอนดอน ท่านศึกษาอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 3 ปี จนมีความรู้สามารถอ่าน พูด และเขียน
 ภาษาอังกฤษได้คล่องปรมาณ แต่ท่านก็ต้องล้มเลิกการศึกษาในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2409

¹ ประยูร พิศมาคะ, 50 เจ้าพระยากรรรัตนโกสินทร์, หน้า 126 - 7.

(ค.ศ. 1866) ทั้งนี้เพราะว่าเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ⁽¹⁾ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นทูตไปตั้งหัวเมืองยุโรป และไม่ลาพระจ้าวหัว จึงต้องให้นายพร บุนนาค ทำหน้าที่ดังกล่าวในระหว่างนั้น

ครั้นเมื่อ นายพร บุนนาค เดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ เป็นเวลาประจวบกับหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. ละคราย อิศรางกูร ณ อยุธยา) ราชเลขาณการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงแก่อนิจกรรม ตำแหน่งที่หม่อมราโชทัยรับใช้สนองพระเดชพระคุณจึงว่างลง ท่านแม่ปลื้มจึงนำตัวนายพร บุนนาค เข้าถวายตัวรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านรับราชการแทนหม่อมราโชทัย โดยเป็นนายราชาคณะตามตำแหน่งหุ้มแพรพิเศษในกรมพระอภัยมณี ท่านรับราชการด้วยตำแหน่งลจจักษุวิธานที่ 4 ในสมัยรับราชการในตำแหน่งหน้าที่ดังกล่าว นายราชาคณะนายพร (พร บุนนาค) พยายามปรับปรุงแก้ไขตนเองในด้านการศึกษาเล่าเรียนตลอดเวลา ทั้งนี้โดยอาศัยตำราเรียนต่าง ๆ จากสำนักเรียนของพระยาตรีสุนทรโวหาร (พิทักษ์สาธิต) จึงทำให้ท่านมีความรู้ภาษาไทยดีขึ้นมีอีก ส่วนด้านภาษาอังกฤษนั้นท่านได้พยายามศึกษาด้วยตัวเองจากคำราชาทรงประเส

เมื่อขึ้นรัชกาลใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้นายราชาคณะนายพร ว่าที่หมื่นตรีสุรวิทย์ หัวหมื่นมหาดเล็ก จนถึงเมื่อ พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้า จึงโปรดฯ เลื่อนท่านขึ้นเป็นพระยาภาสกรวงศ์

(1) ตามที่คิดแล้ว เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นหลานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เพราะว่าเป็นบุตรของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังตรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นพี่ชายต่างมารดาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ แต่ความจริงปรากฏว่าเจ้าพระยาสุรวงศ์เกิดก่อนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์หลายปี คือเกิดเมื่อ พ.ศ. 2371.

จรรยาวิชาญปริทัศน์ สู่บริเวณไร่แดง ๕ เอเคอร์¹ ว่าเป็นจำวางขนาดเล็ก และเก็บเมล็ด-
 เสนบเมล็ด เคนแมส ๑ พวงจากเค็ดกราววัลลภภักษาระองค์ ต่ออีกคืน 5000¹ ต่อมา
 พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 1892) ก็ไม่รัก เื่อมพระยาภาสกรวงศ์ ขึ้นเป็นเจ้าพระยาภาส-
 กรวงศ์ ดังตำแหน่งประกาศในราชกิจจานุเบกษาดังนี้

ช่วยเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม รัตนโกสินทร์ 111 พระบาทสมเด็จพระเจ้า-
 อยู่หัว เสด็จประทับ ณ เขาไกรลาส ก่อนเวลาที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า
 มทาวชิราวุธ มีงโสมันต์แล้วจะเสด็จขึ้นบนเขา

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตรัสสั่งเฉพาะกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์วิชา-
 ภา เสนาบดีกระทรวงมรดกฯ เป็นผู้เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จขึ้น
 เขาไกรลาสแต่ก่อนนั้น เคยไปขึ้นเป็นเจ้าพระยาแล้วทุกคราวมา ครั้นมีพระยา-
 ภาสกรวงศ์ จึงโปรดฯ ให้ตั้งตัวสมมุติเป็นท้าวจันทบูรพา เป็นตำแหน่งพระยาอยู่
 พระยาภาสกรวงศ์ก็โศกคร่ำคร่าแห่งเสวยลิมาชานาน สมควรจะดำรงฐานะันตรยศ
 เป็นเจ้าพระยาได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจิมพระยาภาสกรวงศ์ขึ้น
 เป็นเจ้าพระยาตั้งแต่นั้นไป ในประกาศให้เรียกพระยาภาสกรวงศ์เป็นเจ้าพระ-
 ยาภาสกรวงศ์ เหมือนเดิมหมายถึงตำแหน่งแตกาก่อน แต่รัฐบาลนั้นจะโปรดเกล้าฯ
 พระราชทานเมื่อมีโอกาสสมควรภายหลัง...²

มีข้อควรกล่าวถึงเกี่ยวกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์อีกประการหนึ่งคือ เนื่องจากท่าน
 เป็นผู้มีความรู้ในกษัตริย์ ฯลฯ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้า-
 อยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้ท่านเป็นราชทูตพิเศษไปยังประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2422
 (ค.ศ. 1879) เจริญเกี่ยวกับกรณีอันเกิดจาก นายทอมัส บอร์จ แอกซ์ (Thomas George
 Knox) กงสุลเยเนอราล อังกฤษประจำประเทศไทย ซึ่งก่อเหตุการณ์วุ่นวายขึ้นบางประการ

¹ กรมพระสมมตอมรินทร์, ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 75.

² เรื่องเกี่ยวกับ, หน้า 75.

ขณะนั้น ขาหลุย บูแนล ยังเป็น พี่ระยามาตาสกรวงศ์อยู่ ปรากฏว่าท่านได้ปฏิบัติราชการ สำเร็จทั้งราชการประสงค์ และยังได้เป็นราชทูตที่เดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรียังราชสา- ลักของประเทศอื่น ๆ ในยุโรปอีกด้วย เช่น เยอรมัน ฯลฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดฯ ให้นายพร ขุมนาน เป็นเจ้าระยามาตาสกรวงศ์นั้น ได้โปรดฯ ให้ส่งคำร้องทูลสมเด็จพระคลังสวน ใน พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) และยังทรงรับราชการในตำแหน่งจางวางมหาดเล็กตามเดิม ต่อมาที่โปรดฯ ให้ท่านคำร้องทูลของอินทจักรกรมทนายี่ช่วยชักสาม

แม้จากนั้นก็ย้ายมาเป็นอธิบดีกรมบัญชีกลางในกระทรวง พระคลังมหาสมบัติ ในที่สุดก็โปรดฯ ให้ท่านคำร้องทูลเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ จนถึง พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 1892) จึงโปรดฯ ให้ไม่เป็นเสนาบดีกระทรวงบรรณการ

เนื่องจากพระยามาตาสกรวงศ์ปฏิบัติหน้าที่ราชการ สำเร็จจูล่วงไปด้วยความเรียบร้อย ตลอดจนทำการงานในหน้าที่ได้เจริญก้าวหน้าไม่คำดัม และยังได้รับไว้ใกล้ชิดพระบุคคลมา พพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงทรงพระมหากรุณาพิเศษให้ท่านเลื่อนขึ้นเป็น เจ้าพระยามาตาสกรวงศ์ ตั้งตำแหน่งประกาศ ปี พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 111) ที่แสดงใจก่อนแล้ว แต่ท่านยังไม่ได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏ จนเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2438 (ค.ศ. 1895) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสุพรรณบัฏ มีตำแหน่งประกาศดังนี้

ทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยามาตาสกรวงศ์วรราชา ตติยอนุปรัถนสุปรีย์ ในรัชกาล ที่ 4 ได้เป็นผู้เจริญรับสั่งไปต่างประเทศ กลับมาในรัชกาลอปัจจุบันนี้ ก็ได้รับราชการ ในตำแหน่งที่ราชเลขานุการ และจางวางมหาดเล็ก ทั้งได้เป็นผู้บังคับการกรมทหาร มหาดเล็กด้วย ต่อมาได้เป็นราชทูตวิเศษออกไปประเทศยุโรปด้วยราชการสำคัญใน ครั้งนั้น ก็เป็นการสำเร็จตลอดตามพระบรมราชประสงค์ ทั้งได้เป็นเอกอัครราชทูต ไปยังราชสำนักต่าง ๆ ในประเทศยุโรป อันเป็นธรรมเนียมที่กรุงสยามได้ตั้งราชทูต ประจำเป็นครั้งแรก และได้เป็นอัครราชทูตออกไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ ประ- เเทศญี่ปุ่น และได้เป็นอธิบดีกรมศุลกากร แล้วได้รับตำแหน่งปลัดบัญชาสักกลางในกรม พระคลังมหาสมบัติ ภายหลังได้เป็นผู้แทนเสนาบดีว่าการต่างประเทศคราว 1

แล้วได้รับตำแหน่งที่เกษมราชนิการ จนถึงในบัดนี้ ได้ดำรงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
 อรรถการ ได้รับราชการโดยสมควรแก่ตำแหน่ง ซึ่งมีทวีริยวันแรงกล้า รับราชการ
 เป็นที่สนิทศรัทธาของพระราชธิดาชั้นมาช้านาน และขอปรนไปด้วยคุณพร้อยภัย และ
 ความมีรักก็ ข้อตรงจงรักภักดีต่อใต้อาจะของอยู่พระบาทเป็นอันมาก ขณครที่ระ
 ดำรงในตำแหน่งยกบรรดาก็คือใหญ่ รับราชการของพระเชษฐพระคุณนางพระ
 เนตรพระกรรณผู้หนึ่งไกล จรับเป็นพระราชมารดาตามมงคลโศกนิล สมเด็จพระบรม-
 โอรสอิราจ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อรัตนโกสินทรศก-
 ๒๒๖๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงมูรอากรรณหมายประกาศให้
 เรียกนามเป็นเจ้าพระยามาแต่ครั้งนั้น แต่ยังไม่มีโอกาสที่จะพระราชทาน
 สุนทรชนกผู้ตามประเพณี บัดนี้เป็นมงคลสมัยสมควร จึงมีพระบรมราชโองการ
 โปรดเกล้าฯ พระราชทานพินามตามจารึกในสุพรรณภูมิ บัญว่าเจ้าพระยามหาสกร-
 วงศ์ มหาประยูรหงส์ปัจฉิมศโย... ดำรงกักคินา ๑๐๐๐๐...”¹

หมายเหตุประการนี้แสดงถึงคุณงามความดีและความสามารถของเจ้าพระยามหาสกรวงศ์เป็น
 อย่างดี โดยเฉพาะในคำที่เกี่ยวกับราชการประเพณีและการศึกษา ตลอดจนแสดงถึงความ
 ใฝ่ดีและความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าพระยามหาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ได้สมรสกับนางสาวเมี้ยน ราชินิกุล วงศ์-
 ชูโต ถือเป็นธิดาของนายสุจินดา (พลอย ชูโต) โดยมีสมเด็จพระชายบรมมหาศรีสุริย-
 วงศ์เป็นพระเจดิกการให้ ตามทั้งสองมีบุตรธิดาด้วยกันหลายคน บุตรได้แก่ นายเพ็งซึ่งเป็น
 จมื่นศรีสรวิทย์ในรัชกาลที่ ๕ นายทวนเป็นนายราชทัตยานุหารในรัชกาลที่ ๕ ส่วนธิดา
 คือพิศ เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ พิศเป็นหม่อมห้ามในกรม-
 หม่อมทิพยาตกรณ และนาง เป็นภรรยาของพระยาจักรีราชพลชั้นวิ (ทอง บุนนาค)

¹ กรมพระสมมตวรโพธิ์, ตั้งเจ้าพระยามหาสกรวงศ์, หน้า ๗๕ - ๖.

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (วร บุนนาค) รัชมหาการุโณบาลย์แห่งเสนาบดีกระทรวง
 วรรณการ จนเจ้าสุวัชรวิภา จึงมลายะบรมภควานอุยงสาธอดจากตำแหน่งเสนาบดี เมื่อ
 พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) และได้รัชมหาการุโณบาลย์บ้านนาครต่อจากพระที่นั่งถึงแก่อสัญ-
 กรรมบริษัชาลย์ 6 เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920) รวมอายุได้
 72 ปี

เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (โต บุนนาค) พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2452

เสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคคนสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในที่นี้คือ เจ้าพระยาสุรวงศ์-
 วิวัฒน์ศักดิ์ มีนามเดิมว่า โสภ ท่านเป็นสมาชิกแห่งตระกูลบุนนาคอีกคนหนึ่งที่โยกย้าย
 ประโยกแก่ประเทศไทย และสร้างชื่อเสียงในแวดวงศิลปะแขนงนี้ด้วยบรรพบุรุษผู้
 ใหญ่ของบ้านหลายคน ท่านเป็นทั้งนักการทหาร นักการทูต และเป็นข้าหลวงที่ออกไปปฏิบัติ
 ราชการในแถบกรุงเทพฯ ต่างประเทศ ดังนั้น เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (โต บุนนาค)
 จึงเป็นเสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคอีกคนหนึ่ง ที่พบพานในการปกครองประเทศไทย และมี
 ส่วนทำให้แผ่นดินสยามมีความมั่นคงถาวรมาขึ้นเป็นลำดับ

นายโต บุนนาค เป็นบุตรคนที่สองของเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (วร บุนนาค)
 กับท่านผู้หญิงจวน เกิดเมื่อ พ.ศ. 2394 (ค.ศ. 1851) เมื่อเจริญวัยขึ้น นายโต บุนนาค
 ได้ไปศึกษาวิชานายร้อยทหารปืนใหญ่ ๑ ประเทศอังกฤษ เมื่อสำเร็จการศึกษาก็มา
 มากองทัพแล้ว ท่านโตเริ่มเข้ารับราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อ พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874) โดยได้เป็นพระอมรวิสัยสรเดชในกรมทหารปืนใหญ่
 ปรากฏว่าเมื่อโตเป็นผู้บังคับกองทหารปืนใหญ่แล้ว ท่านก็เริ่มมี วิชาการและความสามารถ
 ปรับปรุงให้กองทหาร เป็นไปตามแบบอย่างของยุโรป ซึ่งทำให้กองทหารปืนใหญ่มีความเป็น
 ระเบียบวินัย มีประสิทธิภาพ และสมรรถภาพยิ่งขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2431
 (ค.ศ. 1888) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ ให้พระอมรวิสัยสรเดช
 เป็นพระยาศีหราวเคโธชัย

ในตำแหน่งราชการเป็นเสมียน แล้วจากเป็นนายทหารผู้บังคับกองทหารปืนใหญ่หลวง
พระยาสีหราชเดโชชัย (โต บุนนาค) จึงได้เป็นเจ้าหลวงโศภนประเทศราชการหัวเมืองชาย
ทะเลฝั่งตะวันตก เพราะในขณะนั้นราชบุตรสามบุรีเวียงคิงฮาวซาก็ได้ตกลงจะยกภัยพิบัติมาย
เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่เกิดกรณีพิพาทระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศส ที่เรียก
ว่ากรณี ร.ศ. 112. ปรากฏว่า พระยาสีหราชเดโชชัย สามารถปฏิบัติหน้าที่สร้างพระนคร
ระกรรณโศภนลงไปช่วยความเรียบร้อย ทำให้ราษฎรมีความขบขันใจยิ่งขึ้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จัดตั้งกิจการโทรเลขขึ้น
ในระเทศสยามเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869) และต่อมาโปรดฯ ให้ตั้ง
กรมโทรเลขขึ้นใน พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883) นั้น นายโต บุนนาค ยังเป็นที่พระอมร-
วิสัยสรเดช และมาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้ท่านเป็นเจ้าหลวงออกไปราชการเกี่ยว
กับเรื่องการขาดสายโทรเลขที่เมืองสิงคโปร์ ท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ทำให้เกิดผลดีแก่ประเทศ
ชาติในตำแหน่งกิจการโทรเลข

ส่วนในตำแหน่งการรบ พระยาสีหราชเดโชชัย (โต บุนนาค) ก็ได้ออกไปปราบปราม
พวกอั้งยี่ ที่ทำมลคอนกระบืออง แคว้นเมืองราชบุรี ครั้นเมื่อพวกอั้งยี่พวกเข้ามาย่ำยี
พระราชาอาณาจักรที่ตำบลห้วยเชียงคำ แคว้นเมืองสาหวน ท่านก็ได้เป็นผู้บังคับการทหาร
ออกไปปราบปรามด้วยความเข้มแข็ง

ส่วนในด้านเกี่ยวกับการต่างประเทศ พระยาสีหราชเดโชชัย ได้เป็นอยู่ทุกไป
เจริญทางพระราชไมตรี กับ ประเทศญี่ปุ่น เพื่อเชื่อมสัมพันธ์อาภรณ์ระหว่างประเทศสยามกับ
ประเทศญี่ปุ่นให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพื่อถนอมสันติมาแสวงวิธีการจัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้ท่านเป็นผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อย
นี้โดยพระราชาชนกก็ได้เป็นนายพลเอก และเลื่อนขึ้นเป็นนายพลตรี ปรากฏว่าท่านได้วาง
แบบแผนปรับปรุงโรงเรียนแห่งนี้ให้ดำเนินการศึกษาแบบอย่างยุโรป เป็นที่ขอพระราชทาน
ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้ท่านดำรงตำแหน่ง ปลัดกองทัพบก อันเห็นว่า
เป็นตำแหน่งหนึ่งที่มีความสำคัญในตำแหน่งราชการ ยิ่งหย่อนกว่าตำแหน่งอื่น ๆ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) และใน พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907) เมื่อพระยาสิทราหเดโชชัย (โต บุญนาค) ก็ได้ตามเสด็จของในหลวง เสด็จตามเสด็จครั้งที่ 2 นั้น ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็น เจ้าพระยาแล้ว และหลังจากที่เสด็จกลับจากประเทศต่างประเทศต่าง ๆ ในยุโรป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ เลื่อนหมายเป็นตำแหน่งสมุหราชองครักษ์ และพระราชนายก เป็นนายพลโท

เนื่องจากพระยาสิทราหเดโชชัย (โต บุญนาค) ปฏิบัติราชการด้วยความสามารถ มีวิริยะ อุตสาหะ จนกระทั่งงานทุกอย่างในหน้าที่ของพามาสำเร็จลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อย เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ดังนั้น ใน พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) พระองค์จึงโปรดฯ เลื่อนพระยาสิทราหเดโชชัยขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์-วัฒนศักดิ์ ครั้นเสด็จประพาสต่างประเทศตั้งแต่วันที่ 10 พฤศจิกายน ค.ศ. 1901

ทรงพระราชนิพนธ์ว่า พระยาสิทราหเดโชชัยได้ไปเรียนวิชาการย้ายทหาร ที่กรุงอัมสเตอร์ดัม ครั้นเมื่อกลับมา ได้รับราชการเป็นผู้บังคับการกองทหารปืนใหญ่ ได้จัดตั้งกองทหารปืนใหญ่ให้เป็นแบบเรียบร้อย ในระหว่างนั้นได้เป็นข้าหลวงออกไปได้เจรจาการเรื่องภาคสายโทรเลขที่เมืองสิงคโปร์ และเป็นข้าหลวงใหญ่รักษาราชการหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก และได้ไปกราบบังคมทูลฯ ถวายคณกระเบื้อง แดงเมืองราชบุรีครั้งหนึ่ง ครั้นเมื่อสอบเข้าศึกษาเข้ามาด้วยมีพระราชอาณาเขตฝ่ายหลังเมืองจำ ก็ได้เป็นผู้บังคับการทหารไปปราบปรามข้าศึกในครั้งนั้น ภายหลังได้เป็นอุปทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงญี่ปุ่น ครั้นเมื่อจัดการตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้เป็นนายชั้นเอก จนภายหลังได้เลื่อนขึ้นเป็นนายพลตรี บังคับการโรงเรียนนั้น ได้จัดการวางแบบธรรมเนียมของโรงเรียนประพาศยุโรป เป็นต้นมา แล้วได้รับตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาศึกษา ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยเสด็จออกไปประพาศยุโรป ก็ได้รับคำสั่งเป็นอุปนายพันผู้บัญชาการกองเวลานั้น ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรป ก็ได้รับตำแหน่งเป็นนายพลราชองครักษ์ ตามเสด็จพระราชดำเนินประจำ

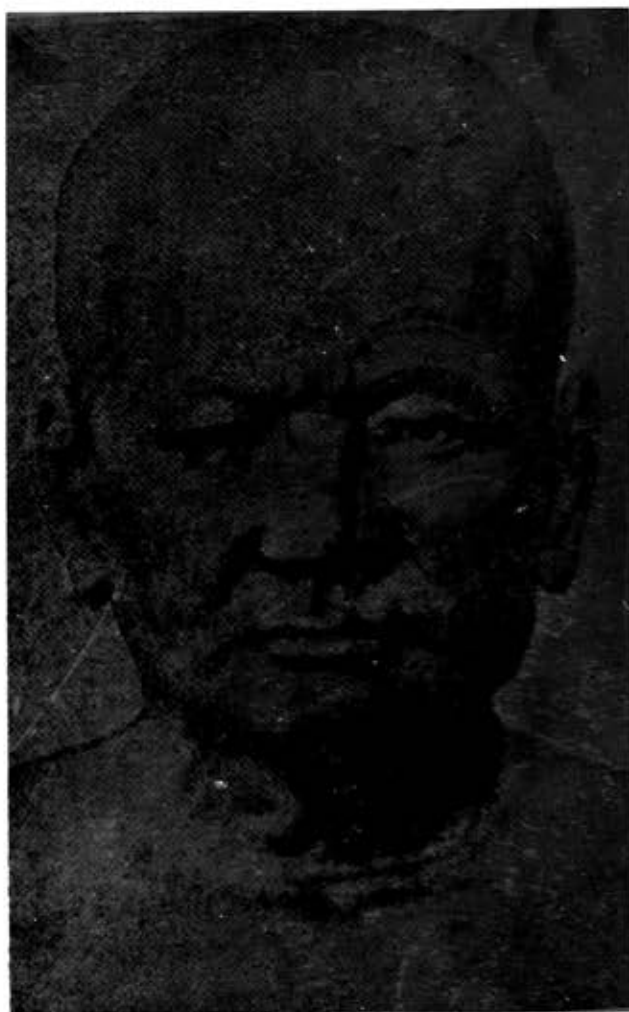
พระองค์เสวยไปทุกประเทศ และเสวยราชสำนัก มีได้มีเวลาคลาจากพระองค์เลย
 ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเพนดงภายหลัง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้เลื่อมตำแหน่งนั้นเป็นเสนาบดีของลพบุรี ได้มีถึงคราวครองครุฑหนึ่งดวงทั่วไป

พระยาสุพรรณโคจรยังมีพระอาการป่วยจากความชุกของการฝ่ายราชการ อันได้เวียนมาโดย
 ชำนิช้านาน มีกิริยาอันหาที่เปรียบมิได้ เสรีของงานนาประเทศ รวมอยู่ในหน้าที่ราช-
 กิจ อันเป็นตำแหน่งของพล และมีจางวางอุทิศแห่งรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
 ไปประจำรักษาพระองค์อยู่เบื้องหน้า เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย อนึ่ง ก็เป็นผู้
 สืบเชื้องมาในตระกูล สุอันไกรรับราชการแผ่นดิน มีความชอบมาแต่ก่อนเป็นอันมาก
 ลวกริจะไฉนมีสมรรถศาสตร์ก็เป็นเจ้าพระยาผู้หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาพระยาสุพรรณโคจรขึ้นเป็น
 เจ้าพระยา มีสมญาจารึกในสุพรรณบัฏว่า เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์สิทธิ์มโสม
 มรณชาติ วรุตนามาตย์มหาเสนาบดี...¹

เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (โต บุณนาถ) ได้แต่งงานกับท่านหญิงจรัสแห่งสกุล
 ไชยสถานนท์ มีบุตรคือโต ซึ่งต่อมาเป็นพระยาสุริยาบุรุษที่ประวิติ และโตเป็น ต่อมาคือ
 พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ นอกจากนี้เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์สิทธิ์แต่งงานกับท่านหม่อม สกลไธ-
 สสถานนท์ และมีบุตรคือโต ต่อมาโตเป็นพระยาสุรพรหมสมันต์ เป็นต้น เจ้าพระยาสุรวงศ์-
 วิวัฒน์ศักดิ์ (โต บุณนาถ) จึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909)
 อายุได้ 58 ปี.

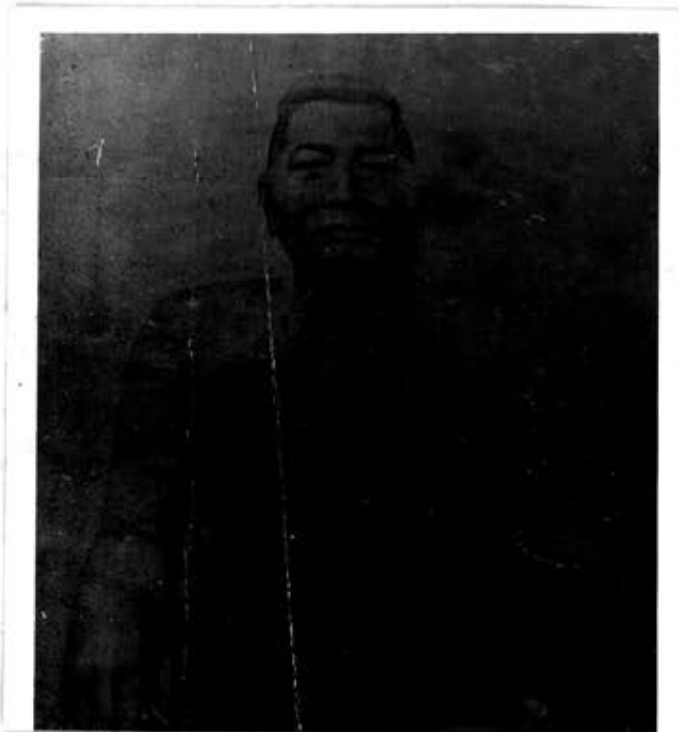
¹ กรมพระสมมติอมรพันธ์, ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 83 - 4.

๖
เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาค)

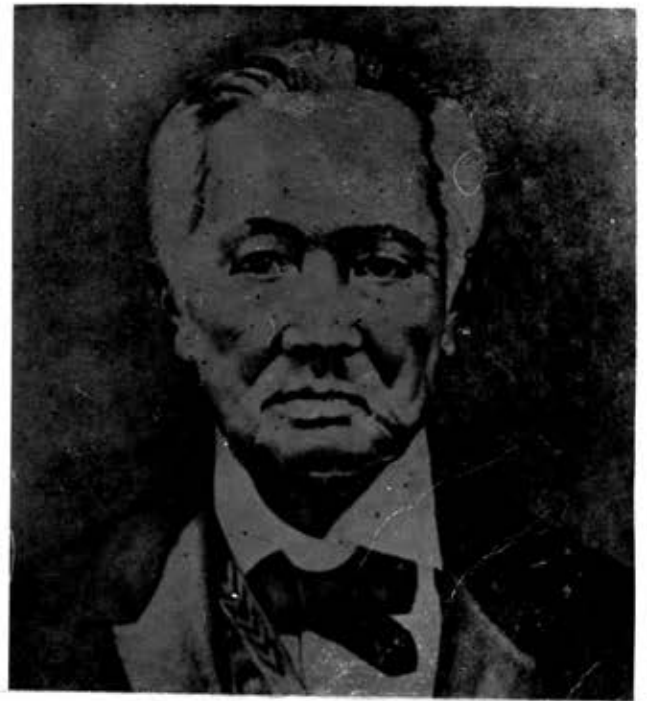
สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
(ทิศ บุณนาค)

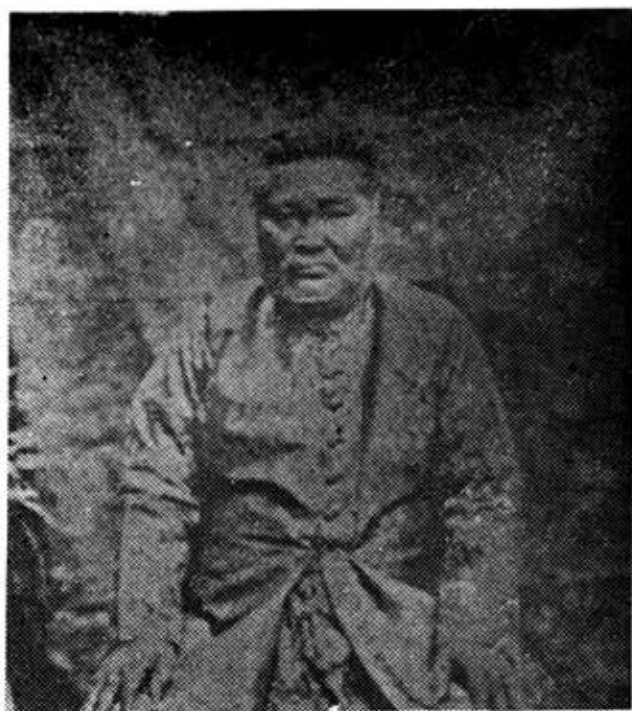
สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
(ทิศ บุณนาค)

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

(ชำ มุมนาค)

เจ้าพระยาศรีทิพพงษ์

(แพ มุมนาค)

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี
(ทอม บุนนาค)

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
(พร บุนนาค)

เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์

(ทศ บุนนาค)

เจ้าพระยาสุรรังต์ไวยวัฒน์

(วร บุนนาค)

เจ้าพระยาสุรวงศ์วัจนศักดิ์
(โต บุนนาค)

เจ้าพระยาพิชัยญาติ
(กั้น บุนนาค)